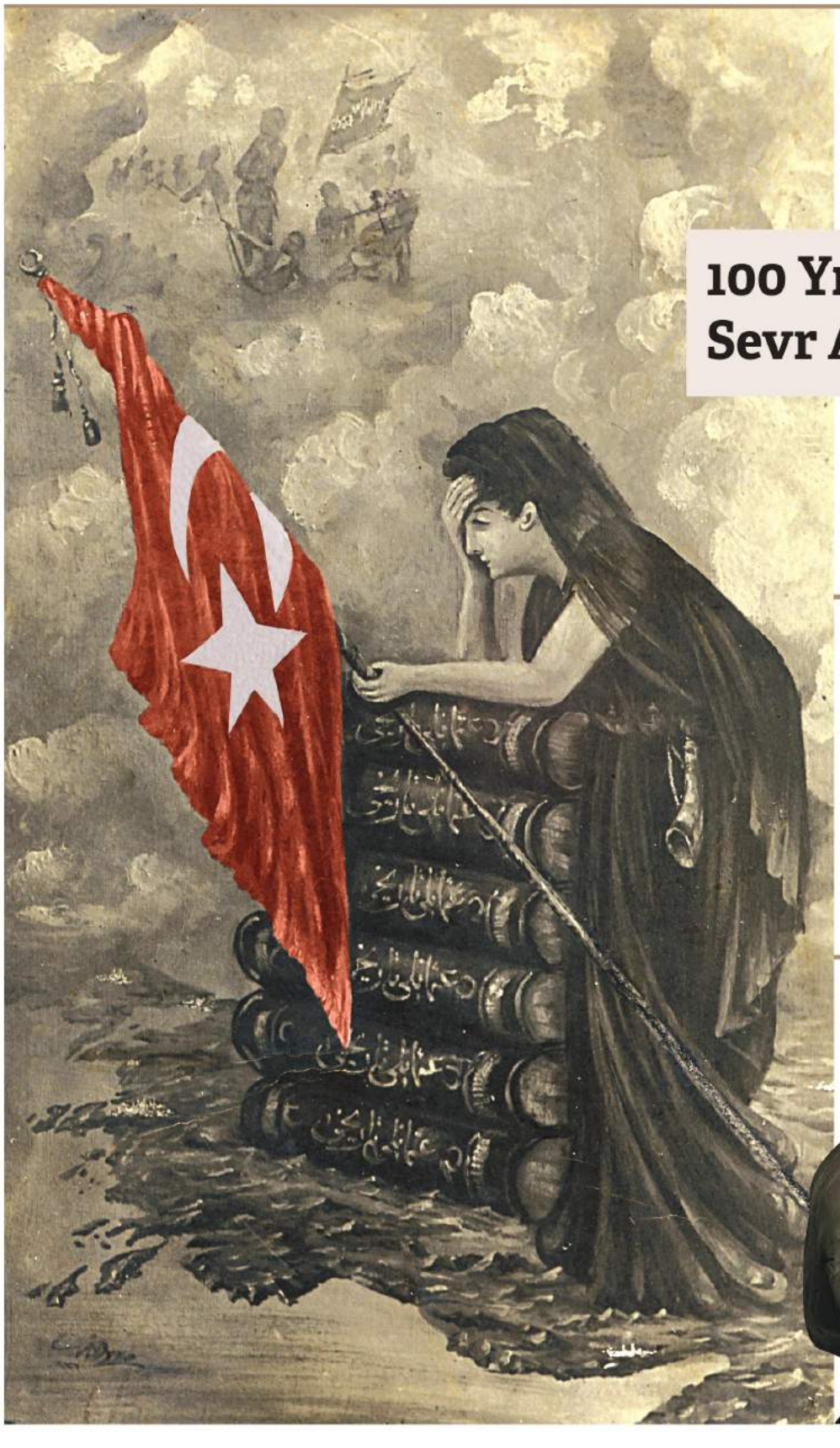
TOPLUMSAL
tarih

320
AĞUSTOS 2020

BÜYÜK MENDERES KENARINDA BİR KENT: TRIPOLIS

BAHADIR DUMAN

Atatürk Hakkında Hazırlanan Bibliyografik Eserler

İSMAİL ÇAKMAK

100 Yıl Sonra Sevr Antlaşması

Bursa Halkevi Temsil Kolu Üzerine

UĞUR OZAN ÖZEN

BAKİ TEZCAN'LA AYASOFYA ÜZERİNE SÖYLEŞİ:

"Ararsanız, tarihte hemen her şeyin bir örneğini bulabilirsiniz..."

SİNAN YILDIRMAZ

Y. DOĞAN ÇETİNKAYA

Edebiyat ve Tarih

ADALET AĞAOĞLU

EROL KÖROĞLU

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | FİYATI: 17 TL. (KDV DAHİL) | ISSN: 1300-7025

ISSN 1300-7025-9-1

Merhaba,

Birinci Dünya Savaşı ardından mağlup devletlerle imzalanan Paris Barış Antlaşmaları, 1919 ile 1939 arasındaki yirmi yıllık bir zaman dilimini kapsayan uzun soluklu bir ateşkes durumuna yol açsa da bu dönemin sonunda Avrupa'yı yeni bir savaşın eşiğine getirmişti. Almanya ile imzalanan Versailles Antlaşması başta olmak üzere diğer yenik ülkelerle yapılan barış antlaşmaları, halklar arasında irredantist ve rövanşist duyguları büyüterek tarihin gördüğü en büyük "topyekûn savaş"ın önünü açtı. 10 Ağustos 1920'de Paris'in bir banliyösünde imzalanan Sevr Antlaşması ise kısa bir sonra başlayan Milli Mücadele ile kısa bir süre sonra geçerliliğini yitirecekti.

Toplumsal Tarih'in bu sayısında, Sevr Antlaşması'nın imzalanmasının 100. yıldönümü vesilesiyle hazırladığımız küçük bir dosya ile Cihan Harbi'ni bitiren bu antlaşmalar üzerine yazılmış üç yazıya yer veriyoruz. Dosyanın ilk yazısını olan Zafer Toprak'ın makalesi, Mondros'tan Sevr'e, Sevr'den de Lozan'a giden süreci ayrıntılarıyla gözden geçiriyor. Murat Aydoğdu ise İstanbul'daki hükümet ve özellikle son sadrazam olan Ahmet Tevfik Paşa'nın Sevr karşısındaki ikircikli tutumunu tartışıyor. Berk Emek ise Sevr'den hemen önce imzalanan ve Macaristan üzerindeki etkisini bugün dahi sürdürerek dış politikasını şekillendirmekte olan Trianon Antlaşması'nı ele alıyor.

Temmuz ayının belki de en çok tartışılan gündemi Ayasofya'nın müze statüsünün değiştirilerek camiye çevrilmesi oldu. Bu önemli konuya, *Toplumsal Tarih*'in Ocak 2014 sayımızda Çiğdem Kafescioğlu'nun "İstanbul'un Tarihi ve Ayasofya" yazısı ve Şubat 2015 sayımızda Çiğdem Kafescioğlu ve Nevra Necipoğlu editörlüğünde hazırlanan "Ayasofya: Kimlik, Hafıza ve Mekan Üzerine 1500 Yıllık Bir Tartışma" başlıklı özel bir dosya ile yer vermiştik. Tüm bu yazılara web sitemizden erişebilirsiniz. Bu sayımızda da Baki Tezcan'la Ayasofya vesilesiyle Osmanlı'da din ve siyaset ilişkilerinin dönüşümünü ele alan bir söyleşiyi bulabilirsiniz.

Temmuz ayında, Tarih Vakfı'na maddi ve manevi olarak büyük emeği geçmiş mütevellilerimizden olan, edebiyatımızın önemli romancılarından Adalet Ağaoğlu'nu kaybettik. Bu sayımızda Adalet Hanım'ın anısına, kendisinin daha önce dergimizde yayımlanan bir makalesinin yanı sıra Erol Köroğlu'nun 15 Aralık 2018'de Tarih Vakfı'nda düzenlenen "Bir Çağ Yazarı: Adalet Ağaoğlu Edebiyatına Çok Disiplinlilik ve Türkiye Çalışmaları Üzerinden Yaklaşmak" sempozyumunda sunduğu tebliğine de yer veriyoruz.

Eylül'de görüşmek dileğiyle...

Barış Alp Özden

İÇİNDEKİLER

04 **Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay**
HAZIRLAYAN: EMEL SEYHAN

16 **Ortalama İnsandan Tarih Bilincine**
ADALET AĞAOĞLU

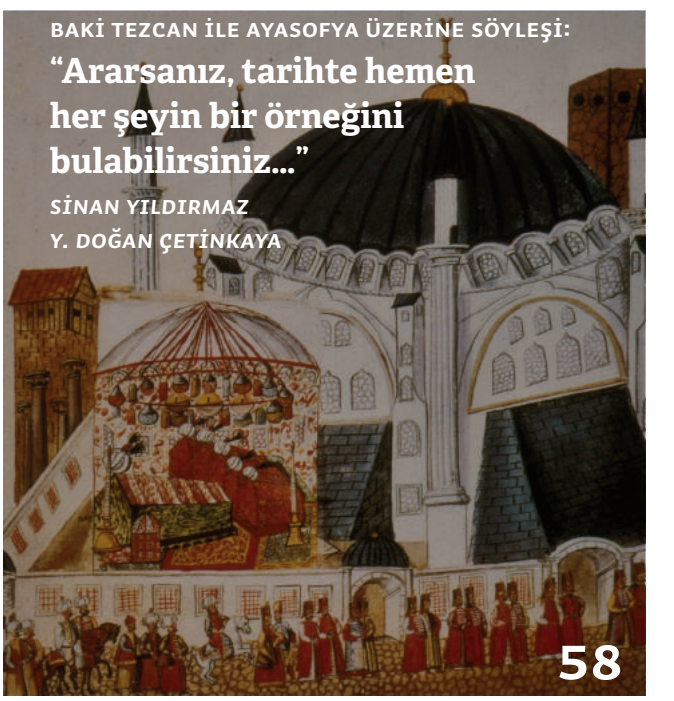
20 ***Dert Dinleme Uzmanı*, "Dar Zamanlar"a Nasıl Son Verdi?**
EROL KÖROĞLU

26 **Mondros'tan Sevr'e, Sevr'den Lozan'a**
ZAFER TOPRAK

38 **Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa'nın Sevr Antlaşması'na Karşı Tutumuna Dair: Söylentiler ve Gerçekler**
MURAT AYDOĞDU

44 **Asırlık Tartışmaların Odağında Trianon Antlaşması**
BERK EMEK

50 **Atatürk Hakkında Hazırlanan Bibliyografik Eserlerden Örnekler ve İçerikleri**
İSMAİL ÇAKMAK

HAZIRLAYAN: **EMEL SEYHAN**

Yeni Kabine Dün Teşekkül Etti

1 AĞUSTOS 1920 **İKDAM**

Damat Ferit Paşa hazretlerinin Paris'ten avdetlerini müteakip başlayan buhran ve istifa şayiaları dün bir şekl-i kat'iyyet kes eyledi ve müşarünileyh hazretlerinin riyasetleri altında yeni bir kabine teşkil olundu. Esasen sabık kabine erkanı arasında tam bir ahenk mevcut değil ve ara sıra ihtilâf-ı efkar zuhur eylemekte idi.

Böyle nazik ve mühim bir zamanda gayr-ı mütecanis bir heyet ile tedvir-i umur edilemeyeceğini nazar-ı dikkate alan Ferit Paşa evvelki akşam saat dokuzda istifanamesini hazret-i padişahiye arz ve takdim eyledi ve yeni kabinenin teşkili tecdiden Ferit Paşa'nın uhdesine ve makam-ı meşihat-ı ulya sabık Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi hazretlerinin uhdelerine tevcih buyrulmuştur.

Bâgiler Hal-i İhtilâfta

3 AĞUSTOS 1920 **İKDAM**

Daily Telegraph gazetesinin Dersaadet muhabiri tarafından yazılan bir mektuptan müstahrecdir:

Mustafa Kemal son derece meşkuk ve müşkül bir vaziyette bulunuyor. Son ay zarfında yekdiğerini takip etmiş olan vakayin kaffesi Mustafa Kemal'in başa çıkarmaya yeltendiği meselenin meşkûkiyet ve müphemiyetini arttırmıştır. Mustafa Kemal'in iki mühim yardakçısı olan Karabekir Kazım ile Ali Fuat kendisine artık itaat etmiyorlar. Vâkıa harici hükümetlerden biri sözde bir hareket-i milliye olan isyana pek de bedhâhâne olmayan nazarlarla bakmıştır. Lakin bu hükümet Mustafa Kemal'e yardım edebilecek bir halde değildir.

Her ne kadar Mustafa Kemal kendisini Anadolu'nun sarp ve yalçın dağlarında yakalamak pek güç bir şey olduğunu mütefahirane söylüyor ise de takip ettiği muzır ve meşum siyasetle Türk milletini ikinci derecede bir Asya kavmi derekesine serian indirmekte olduğunu büsbütün anlamıyor değildir.

Türk milleti bir kere böyle müellim bir hale geldikten sonra şeref ve haysiyetinden ari bir hayat-ı sakilane geçirmeye mahkum olacaktır. Bundan maada Mustafa Kemal en müessir bir silah-ı manevi olarak kullanmak istediği nüfuz-ı hilafetin kendi hataları neticesi olarak, yavaş yavaş Türk ellerinden garp ellerine geçtiğini hissediyor.

Teşkilat-ı Hafiye

5 AĞUSTOS 1920 **İKDAM**

Bundan iki gün evvel Kadıköy ve Üsküdar cihetlerinde icra-yı faaliyet etmekte olan bir çetenin derdest edildiğini yazmış idik. İstihsal eylediğimiz malumatı ber-vech-i âti neşrediyoruz:

Kadıköy ve Üsküdar taraflarında meçhul bazı kimselerin Anadolu'ya silah kaçırmakta oldukları Polis Müdür-i Umumisi Hasan Tahsin Bey tarafından haber alınır ve bu işin takibine Müdür Muavini Kemal ve Birinci Şube Müdürü Şerif beyler memur edilir. Tebdili kıyafetle kendilerini bu çetenin efradına ecnebi diye tanıttıran ve bunlarla günlerce düşüp kalkan Kemal ve Şerif beyler bunların birçok yerlerde iddihar etmiş oldukları cephane, silah, top ve mitralyözleri Anadolu'ya sevk ettiklerini anladılar. Laz Osman çetesinin efradı içinde çalışarak günlerce nazar-ı dikkati celb etmemiş olan bu iki zabıta memuru nihayet bu gün bahriye kaymakamlarında Şükrü ve Mecidiye Kruvazörünün toplarını söküp hin-i hacette kullanacağını vaad etmiş olan bahriye yüzbaşılarından Mehmet Ali beylerle daha altı kişiyi tevkif etmişlerdir. Bunlardan birçoklarının vaki olan itirafları dün Birinci Şube Müdür-i sanisi Cahit bey refakatinde dört memur olduğu halde Üsküdar'da Küçük Çamlıca arkasında libade nam mahalde bir tarlada hafriyata başlar. Filvaki bir mahzen bulunur ise de içerisinde silah cephane vesaire bulunmaz. Maamafih o civarda eski bir jandarma karakolunun ve bir de tahta bir binanın taharrisinde içinde birçok mevad-ı infilakiye ve sökülmüş mitralyözler görülür. Elde edilmiş olan elli bin fişek ile yirmi otuz mavzer, üç pala ve mevkuflar Birinci Şube müdüriyetine getirilmişlerdir. Tevkif edilmiş olanlardan birisi Bulgurlu, Salacak, Kısıklı ve Karaca Ahmet Mezarlığında "152.000" fişek ile üç yüz silah mevcut olduğunu itiraf eylemiştir. Bu gün mahal-i mezkûrda memurlar vasıtasıyla hafriyat yapılacaktır.

İstanbul'da Vesait-i Nakliyeden Çektiklerimiz

7 AĞUSTOS 1920 **İLERİ**

Memalik-i mütemeddinenin kaffesinde tramvay, araba, vapor, şimendifer, tünel gibi vesait-i nakliye, halkın temin-i istirahatını düşünür ve buna mecbur edilirken bizde, bilmeyiz nedendir, iş bunun aksi oluyor. Tramvaylardan, şimendiferlerden, vaporlardan, arabalardan, tünelden şikayat-ı pahallılıktan, gûnâgûn mahrumiyetlerimizden acı acı bahsederken mutlaka lakırdımızın diğer bir mevzuunu teşkil ederler. Vaporların tehiri yüzünden işimize vaktinde yetişemiyor, akşamları evlerimize vaktiyle gidemiyoruz.

Hele Boğaziçi'ne gidip gelirken vaporların izdihamı yüzünden saatlerce ayakta durmak ne yorucu bir işkencedir. [...]

Ya Tünel?

"Tünel" derken o yarı mezar karanlığı hepimizin gözünün önüne gelir. Fakat biz burada tünelin in-

sanda uyandırabileceği hissiyatı tasvir etmeyeceğiz. Zaten bu sıcaklarda tünele binmek insanda felsefi tahayyülata mecal bırakmıyor. Bin türlü mezahimle (sıkıntılarla) gişeden bilet alırken yankesicilerin şerrinden kurtulabilirseniz ikinci bir eziyet daha vardır ki o da turnike denilen cendereden geçmek ve itişe kakışa kendinizi vagona atmaktır. Bu Ağustos sıcaklarında Yüksek Kaldırımı tırmanmaktan ise kısaca tünele binmek herkesin bil mecburiye katlandığı bir eziyettir. Bereket versin ki üç dakikalık bir mezar sıkıntısından sonra kendinizi dışarı atınca geniş bir"oh" diyebilirsiniz. Acaba mesafe uzak olsaydı, kim bilir bu eziyet ne kadar tahammülşiken olurdu.

Arabalar ve arabacılar

Vesait-i nakliyeden bahsederken arabacıların beygirleri üzerindeki vaz-ı müsterih ve hatta mağruriyetini gördükçe bunların kazançlarından ne kadar memnun oldukların anlamak müşkül değildir. Şehremanetinin şimdiye kadar birkaç kere yaptığı, bozup yeniden tertip ettiği tarifelerin hiçbir gün tatbik edilmemiş olması arabacıların en güzel bir medar-ı muvaffakiyetidir. Acele bir işiniz var, gözünüze ilişen bir arabacıya gidiyorsunuz. Arabacı tavrını bozmadan size hatırınızdan geçmeyen fahiş bir fiyat teklif ediyor. [...]

İstanbul'da İntiharlar

7 AĞUSTOS 1920 **İLERİ**

Harb-i Umuminin çok elim netayicinden olarak sefalet, işsizlik ve ye's ve fütûr ve bilhassa tereddi şiddetle tevessü etti ve bu neticede intiharları çoğalttı. Gün geçmiyor ki gazete sütunlarında yeni bir intihar hadisesi okunmasın. Fakat intiharların tezayüdü yalnız buraya münhasır değildir. Fransa, Almanya, hatta Amerika bu tezayütten şiddetle muzdariptir. Harpten evvel İstanbul intiharı ayda, yılda bir işitirdi. Halbuki bilhassa son birkaç haftadan beri haftada behemehal üç, dört biçare hayatına hatime çekiyor. Bunlar ekseriyetle işsiz kalan aile sahipleri, gençler ve yahut maddi ve manevi tereddiye maruz kalanlardır. Birkaç müstesna hadise var ki bunlar kaybolup gidiyor. Mesela muallim Raşit Efendi'nin intiharı. Kadıköy Lisesi muallimi memleketin vaziyet-i elimesinden yeis ve fütûra duçar olmuş ve damarlarını keserek hayatına hitam vermiştir. Buna mümasil bir intiharda geçen sene vaki olmuştu. Genç bir Türk zabiti Mülazım Mehmet Ali, milletin duçar olduğu hakareti nefsine yedirememiş ve Ada vaporunda beynine bir kurşun sıkarak intihar etmişti.

Bu yolda intihar Harb-i Umumiden mağlup çıkan memleketlerde pek çoğalırdı. İntihar bilhassa İstanbul'da şayan-ı teessür bir dereceye baliğ oluyor. Tahkikatımıza nazaran Haziran ayı zarfında şehrimizde on iki intihar vuku bulmuş olup Temmuz ayında bu on üçe baliğ olmuştur. On üç müntehirden ikisinin Rum, birinin Musevi ve mütebaki onunun ise İslam olmasıdır.

Anadolu ve Yunan

8 AĞUSTOS 1920 **İLERİ**

Londra'dan yazılıyor: Mustafa Kemal'in Ermenistan ve Kilikya'daki kuvvetlerini Anadolu'da yeni Yunan mıntıka-i işgaliyesi karşısında cem ve tahşîd etmesi meselesi müttefik hükümetlerce tetkik ve müzakere edilmiştir. Mustafa Kemal'in faaliyetini temdid ettirmek kararında bulunduğu anlaşılmış olduğundan Kemal'in mütebaki kuvvetlerinin dağıtılması ve Kuva-yı Milliyenin büsbütün izalesi hususunda Yunan ordularına ileri hareketlerine devam etmek üzere salahiyet verilmesi teklif edilmiştir. [18 satır kesilmiştir]

Mustafa Kemal'in suret-i kat'iyyede imhası keyfiyeti, yeni bir hareket-i askeriye icrası lüzumun ortaya çıkarmaktadır. Fakat bu hal, Avrupa'daki vaziyete ve Türkiye ile müttefikin murahhasları arasındaki müzakeratın tarz-ı cereyanına vabestedir. Fakat, Mustafa Kemal'in hükümet-i merkeziyenin emir ve vesayasına inkıyâd edeceği muhtemel görünmediği cihetiyle yeni harekat-ı askeriye na kabil-i ictinabdır.

Yunanistan'ın ve müttefiklerin selamet-i nokta-i nazarından Mustafa Kemal'in dahildeki kemingahlarına [gizli yerlerine] kadar takip edilmedi ve kalbgâhında bir sadmeye uğraması elzemdir.

Bugün Matem-i Milli Merasimi İcra Olunacaktır

12 AĞUSTOS 1920 **İKDAM**

Bu gün bizi birçok kıymetli ve milli arazimizden mahrum eden ve birçok hukuk-i milliye ve istiklaliyemizi taksir ve tahdid eyleyen sulh muahedesinin efkar-ı umumiyemize yövm-i tebliği olduğu için umum milletçe bir yövm-i matem olmuş ve bu umumi milli mateme, milletin bütün efradı ve müessesatı tamamen iştirak eylemiştir. Bunun için şehrimizde Türk ve Müslüman ticarethaneleri, müessesatı, milli şirketler saat birde bir müddet tatil-i eşgal edecek, seyr ü sefain, Şirket-i Hayriye ve buna mümasil vesait-i nakliye mahdut bir zaman için tatil-i seyr ü sefer eyleyecektir. Matemimizde bayrağımız dahi yarıya kadar indirilecektir.

Dünkü Matem-i Milli- Sulh Hakkında Tafsilat

13 AĞUSTOS 1920 **İKDAM**

Dün bütün millet pek hazin bir matem günü geçirdi. Sabahleyin sulhun imzası haberini gazetelerde siyah çerçeve içerisinde okuyan halkımız derin bir hüzün ve mateme müstagrak (batmış) oldu. Alaim-i matem olmak üzere Türk ve Müslüman tüccar ve esnafı vakt-i muayyende dükkanlarını, ticarethanelerini bir müddet-i mevkute için olsun kapayıp ahz ü i'tâyı (alş verişi) tatil ettiler. Şirket-i Hayriye, Seyr ü Sefain, Haliç vaporları tatil-i sefer ve bayrağımızı yarıya indir-

diler. Camiler dün ve dün gece huzur-ı hakta niyaz ve tazarruda bulundular. Hele meşum harpte evladını, kardeşini şehit verenler bu akıbet karşısında aziz şehitlerini hazin hazin yadettiler.

Muahedename ile Merbut Altı Protokol da İmza Edildi

Paris 10 Ağustos- Türkiye Muahede-i Sulhiyesi Mösyö Millerant'ın riyaseti altında Sevr çini imalathanesinde imza edilmiştir. Alman, Avusturya, Bulgar ve Macarlardan sonra Büyük Harpte son düşman ile de sulh suret-i resmiyede akdedilmiştir. Düvel-i Muazzama mümessilleri Muahede-i Sulhiyeden maada hudutları tespit eden ve Avrupa'da ve Asya'da birtakım ihtilâfatı halleden dört protokol ve aynı zamanda muahedeye merbut ayrıca iki protokolü de imza etmişlerdir. Muahedeyi en evvel Hadi Paşa imza etmiştir. Türkiye mümessilleri imza ettikten sonra müttefikin murahhasları vaz'-ı imza etmişlerdir. Yunanistan ve İtalya en son imza edenler miyanında bulunmuşlardır. Sırbistan ve Hicaz murahhasları merasimde bulunmamışlar ve imza etmemişlerdir. Sırbistan murahhası Türkiye Düyun-ı Umumiyesinden Sırbistan'a tahmil edilen hisseden dolayı protestoda bulunmuştur. Hicaz mümessilleri muahedeyi tasdik etmediklerini bildirmişlerdir.

Anadolu'da Vaziyet

13 AĞUSTOS 1920 **İKDAM**

İstanbul'dan Tan gazetesine yazılıyor. Yunan ordusunun merkezi Anadolu'da tevsi-i harekatı karşısında Mustafa Kemal, çetelerini yeniden tensik ve kuvvetlerini tezyid eylemektedir. Bu çetelerin kuvve-i maneviyesi, hal-i hazırda, Sivas, Yozgat, Zile, Erzincan civarında sakin ahali arasında husule gelen adem-i memnuniyet ve mukabil harekata teşebbüs dolayısıyla fevkalade mütezelzil bulunmaktadır. Bu cihetlerde Mustafa Kemal harekatını akamete uğratmak için hareketler görünmektedir. Bahusus, Zile'de Kemalistler ile, muhalifleri arasında müsademeler vuku bulmuştur. Evvelce 50 000 kişiden mürekkep olan Kemalistler şimdi yirmi bine kadar tenezzül etmiş bulunmaktadır.

Ankara'da son vuku bulan bir içtimada Bolşeviklerin her hangi şerait tahtında olursa olsun muavenetleri talep olunmak esası taht-ı karara alınmıştır.

Yunan İşgalindeki Yerlerimiz

15 AĞUSTOS 1920 **İLERİ**

Atina- Venizelos, Atina gazeteleri muhabirlerine beyanat-ı mühimmede bulunmuştur. Bu beyanatın göze çarpan kısmı ber-vech-i âtidir:

İşgal ettiğimiz arazide, muahede-i sulhiyenin tamamının tatbikine kadar kalacağız. Mamafih ümit etmek isterim ki, muahede ümit ve tahminimizden daha evvel mevki-i tatbike vaz' olunacak ve şarkta kuva-yı askeriyemizi terhis etmemize müsaade edecek hakiki bir devre-i sulh ve müsalemete dahil olabileceğiz. Eyer hilaf-ı ümit olarak muahedenin kaffe-i ahkamı tatbik edilmeyecek olur ise, o zaman evvelce de söylemiş olduğum vechile Türkiye ile yeni hesaplar açacağız.

Çocuklar ve Sefalet

16 AĞUSTOS 1920 **İLERİ**

Cenevre'de Beynelmilel Etfale Muavenet Cemiyet-i Müttehidesi namıyla dünyanın her tarafında harp yüzünden duçar-ı sefalet olmuş çocukları kurtarmak maksadıyla bir cemiyet teşekkül etmişti. Bu cemiyetin her millet nezdinde birer heyeti mevcut bulunduğundan Türkiye'nin de bu umumi mesaiye iştirak etmesi teklif edilmiş ve Doktor Besim Ömer Paşa hazretlerinin ve rüfeka-yı muhteremesinin mesaisiyle, İstanbul'da da bir heyet-i mahsusa teşkil edilmiştir. [...]

Cemiyetin Muavenet ve Faaliyetleri

Türkiye etfal-i fakiresi için işbu cemiyet tarafından ibraz-ı muavenet edilmesi mutasavver olup muhtacinin miktarı hakkında tetkikat yapılmalıdır. Geçenlerde bu cemiyetin Cenevre'de intişar eden mecmuası müdüriyeti Besim Ömer Paşa hazretlerinden malumat talep etmiş olduklarından bu hususta paşa hazretleri tarafından bir rapor tertip edilmiş ve mecmua müdüriyetine gönderilmişti. Mezkûr mecmuanın bu hafta çıkan nüshalarından biri sırf Türkiye muhtac-ı etfaline tahsis edilmiş ve müteaddit resimlerle beraber Besim Ömer Paşa'nın raporu da derc edilmiştir. Bu raporun ve resimlerin ecnebi erbab-ı hamiyetinin nazar-ı merhametlerini, memleketimiz çocuklarına celb etmek hususunda büyük faydası olacağı şüphesizdir. Bu raporda Türkiye'de laakal yüz bin muhtaç çocuk bulunduğu zikredilmiştir.

İleri'nin Muhakemesi

16 AĞUSTOS 1920 **İLERİ**

Birkaç gün evvel gazetemize ait ilanın bir resmi Mustafa Kemal'e benzediği zannıyla heyet-i tahririye müdürümüz İlhami Safa ve müdür-i mesulümüz Sami Bey taht-ı muhakemeye alınmışlardı. Dün resimler karşılaştırılmış ve arkadaşlarımız beraat etmişlerdir.

Anadolu Ahvali Kuva-yı Milliyecilerin Tedibi

16 AĞUSTOS 1920 **VAKİT**

Damat Ferit Paşa'nın beşinci sadaretini müteakip gazeteler ile neşredilen beyannamede hükümetin Anadolu'daki isyan harekatını suret-i kat'iyyede tenkile karar vermiş olduğu beyan edilmişti. Hükümetçe tenkil harekatına başlamak üzere sulhun imzasına intizar edilmekte idi. Ahiren haber aldığımıza göre Muahede-i Sulhiye imza edilince, isyan harekatına nihayet vermek hükümetçe muahedenin tatbiki sırasında en evvel yapılması lazım gelen icraat zümresinden addedilmektedir. Bu sebeple hükümetçe kuva-yı bagiyenin tedibine başlanması takarrür etmiştir.

Anadolu'ya sevk edilecek kuva-yı askeriyenin miktarı henüz takarrür etmemiştir.

Mürettep Fırkalar

Harbiye Nezaretince yeniden teşkil edilmekte olan mürettep fırkalardan birincisinin techizat ve nevakısı mevcut kıtaat ve müessesattan ikmal edilmiş ise de diğerinin teşkilatına ait proje henüz ikmal edilmemiştir. Bu fırkaların kariben kuva-yı bagıyenin tedip ve tenkili için sevk edileceği haber alınmıştır.

Bir Zevce Katili Geçimsizliğin Sonu Cinayet

18 AĞUSTOS 1920 **İLERİ**

Evvelki gün Beşiktaş'ta feci bir cinayet vuku bulmuştur. Balmumcu civarında bostan sahibi olan Salih Efendi'nin zevcesi Arzu Hanım ile bir müddetten beri arası açılmış fakat bu geçimsizliğin feci bir tarzda neticeleneceği efrad-ı ailesince hiç de ümit olunmazken evvelki akşam civarda bir silah sesi işitilir. Arzu Hanım'ın o civarda bulunan validesi Fatma ve pederi Besim silah sesi üzerine eve doğru koşmaya başlarlarsa da bahçıvan solak Süleyman, Cafer, Tahir içeri girmelerine mümanaat ederler. Bilahare Balmumcu çiftliğinden gelen jandarmalar ile polisin tahkikatı neticesinde Salih ile Arzu Hanım'ın arası pek fena bir tarzda açılınca Salih'in, kardeşi Reşit'in tabancasıyla Arzu Hanım'ı tehdit ederken tabancanın ateş almasıyla mezbûrenin ağırca mecruh olduğu görülmüştür. Arzu Hanım bera-yı tedavi sevk edildiği hastahanede vefat eylemiştir. Katil derdest olunmuştur.

Anadolu Islahat Projesi

19 AĞUSTOS 1920 **VAKİT**

Anadolu vaziyet-i dahiliyesinin inkişafını müteakip hükümetçe vasi mikyasta ıslahat vücuda getirilmesi takarrür etmiş ve bunun için bir proje tanzimine başlanmıştır. Islahata, bu gün Anadolu'nun en ziyade muhtaç olduğu arazinin işletilmesi, bataklıkların kurutulması, arazisi olmayan fakir köylülere arazi- i emriyeden arazi verilmesi gibi umur-ı nafıadan başlanacaktır. Vergi tahsili umurunun daha salim bir şekle raptı için tahsil memurlarının hilaf-ı kanun bir tarzda vergi cibayet etmelerine meydan bırakılmaması bazı tedabir ittihazı ve sefalete duçar olan bazı köylülerin vergiden istisnası tasavvur edilmektedir. Islahat projesi, bu hususta maada, Anadolu'nun sıhhat nokta-i nazarından duçar olduğu sefaleti nazar-ı dikkate almış ve bu hususta dahi bazı tedabir ittihaz etmiştir. Bu proje ile Anadolu Islahat Müfettişliği meşgul olacaktır.

İngiliz Muhibleri Cemiyetinin Resm-i Küşadı

21 AĞUSTOS 1920 **İLERİ**

Dün saat dörtte İngiliz Muhibleri Cemiyetinin resm-i küşadı icra edilmiştir. Resm-i küşatta pek çok maruf zevat hazır bulunmuşlardır. Resm-i küşatta Sait Molla Bey İttihat Terakkinin uğraşa uğraşa başa çıkaramadığı Türk- Alman Dostluk Yurdunun yerine bu gün İngiliz Muhipleri Cemiyetini teşkil ve tesis etmekle mübahi (öğünmekte)olduğunu söyledi.

Ba'dehû Sıhhiye Müdürü Abdullah Cevdet Bey her şeyden evvel akıl ve Türk dostluğu tesisi lazım geldiğini, çünkü bu halimizle kimsenin dostluğunu temin edemeyeceğimizi söyledi. Ba'dehû İzmirli Hafız Mustafa Bey İngiliz medeniyet ve ihtişamından bahsetti. Ba'dehû esbak Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey dedi ki:

İngiltere'nin muktedir Başvekili Mister Asquith cenapları irat eyledikleri bir nutukta tarih-i cihanda İngiltere'nin bir sene zarfında yaptığı nakliyatı hiçbir devletin ifaya muktedir olamadığını söylemiştir. Biz yirmi beş milyon nüfusa malik olduğumuz halde bütün cihana hakim olan bu muazzam devlete karşı koymak istedik. Neticenin ne kadar azim bir hüsran ve zararla nihayet bulduğu cümlemizin malumudur. İngiltere'nin esbab-ı azamet ve tefevvkunu (üstünlüğünü) teşkil eden şeylerden en mühimi adalet ve doğruluktur.

Hatta İngiltere'nin bütün kulüplerinde İngiliz seciyesinin en mühim timsali olan "Herkese karşı müstakimane hareket" nazariyesi bütün İngiliz milletinin düsturu olmuştur. İşte efendiler biz de bu gün şu tesis edilen kulüple bu düsturu memleketimizde tatbik edip âti için hazırlanmalıyız.

Bu münasebetle muharebe ve mütarekeden sonra ilk defa olarak işitmekte olduğumuz Osmanlı ve İngiliz marşlarını alkışladığımız sırada haşmetli İngiltere Kral ve Kraliçesi hazretleriyle hazreti padişahinin temadi-i şan ve şevket ve afiyetlerini temenni eylemeyi bir vazife addederim. Bilahare hazıruna pasta ve limonata ikram edilerek merasime nihayet verilmiştir.

Mekatib-i İptidaiye Muallim ve Muallimeleri

25 AĞUSTOS 1920 **İLERİ**

İptidai mektepleri muallim ve muallimeleri İstanbul Maarif Müdüriyetine takdim ettikleri bir takrirde müterakim maaşları tesviye olunmadığı takdirde bil zarure bu sene tedrisata devam edemeyeceklerini bildirmişlerdir. Maarif Müdüriyeti keyfiyeti Maarif-i Umumiye Nezaretine bildirmiş ve bu bâbda lazım gelen muamelenin biran evvel intacını Nezaretten rica eylemiştir.

Yüzde Beş Yüz Vergi

31 AĞUSTOS 1920 **İLERİ**

Ethenos gazetesinin Trabzon'dan aldığı malumata göre Mustafa Kemal Pontus havalisine ithal edilen emtiaya yüzde beş yüz vergi vaz' etmiştir.

Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları Çalıştayı Üzerine Rapor

11-13 MART 2020'DE, İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ DEKANLIĞI İLE AYNI ÜNİVERSİTENİN MEDENİYET ARAŞTIRMALARI MERKEZİ, BEN-ANLATILARI ARAŞTIRMALARI BİRİMİ ORTAKLIĞINDA DÜZENLENEN; TÜRK TARİH KURUMU VE İLİM SANAT TARİH EDEBİYAT VAKFI (İSTEV) TARAFINDAN DESTEKLENEN, "OSMANLI LİTERATÜRÜNDE BEN-ANLATILARI" İSİMLİ ÇALIŞTAY, ÜNİVERSİTENİN ALTUNİZADE YERLEŞKESİNDE GERÇEKLEŞTİ.

SELİM KARAHASANOĞLU

Program, 11 Mart'ta Selim Karahasanoğlu'nun açılış konuşmasıyla başladı. Karahasanoğlu, konuşmasında çalıştayın düzenlenme süreci hakkında bilgi verdi, iki buçuk günlük çalıştayda amaçlananları izah etti. Temel amaçlarının, Osmanlı literatüründe ben-anlatılarının çalışılabilmesi için bir çerçeve oluşturmak olduğunu belirtti. Daha çok kavramların tartışılmasını istediğini ifade etti.

11 Mart'taki ilk ve tek oturumda, iki konuşmacı koronavirüs riski dolayısıyla, fiziki katılım sağlayamadılar: Amsterdam'dan Rudolf Dekker ve Madrid'den James A. Amelang. Ancak her iki duayen isim de tebliğlerini skype yoluyla sundular ve soru cevap faslına iştirak ettiler. "Towards an Inventory of Ottoman Ego-Documents: Benefiting from European Experience/ Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları Envanterine Doğru: Avrupa Tecrübesinden Faydalanmak" başlıklı bu oturumun amacı, uzun süredir Avrupa'da otobiyografik malzemenin çalışılmasından edinilen tecrübenin aktarımı olmuştur. Amsterdam, ben-anlatıları çalışmaları için çok önemli bir merkezdir ve buradaki çalışmaların liderliğini de Dekker yapmaktadır. Dekker, "Making an Inventory of Egodocuments in the Netherlands: Methods, Problems, and Perspectives 1980-2020" başlıklı sunumuyla Hollanda'da ben-anlatılarının çalışılması yolunda geçen kırk yılı anlattı. James A. Amelang ise bir İspanyol ben-anlatıları envanterinin bulunmadığını söyledi; ancak bibliyografik vaziyete temas etti. İspanyol ben-anlatılarının kendine özgü yönleri üzerinde durdu. Lozan'dan Sylvie Moret Petrini ve Berlin'den Malte Griesse ise sırasıyla İsviçre ve Rusya birikimini anlattılar. Kurulan web siteleri bakımından, zannediyorum en başarılısı Lozan grubununkidir. Moret Petrini, Lozan'da Danièle Tosato-Rigo liderliğinde hazırlanan envanterin tüm detaylarını verdi. Tosato-Rigo'nun önderdiğindeki Fransızca ve İtalyanca metinlere odaklanan çalışma, 2010'larda başlamış; oysa İsviçre'de Almanca ben-anlatılarına dair çalışmalar çok daha eski. Basel'de Kaspar von Greyerz öncülüğündeki çalışmalar, 1990'lara kadar geri gidiyor. Kaspar von Greyerz, Wolfenbüttel'de bir kütüphane çalışması için bulunmayı önceden planladığından çalıştayımıza gelememiş; dolayısıyla Almanca konuşulan İsviçre'ye dair dokümanlar toplantıda temsil edilememiştir. Çalıştaya davet edilen ancak sağlık sorunları sebebiyle katılamayan isimlerden birisi de Claudia Ulbrich olmuştur. Ulbrich, Freie Üniversitesi Tarih Bölümü emekli profesörlerinden olup 2004'te başlayıp 2012'de sonlanan "Selbstzeugnisse in transkultureller Perspektive" (Transkültürel Perspektiften Ben-Anlatıları) başlıklı, Alman Araştırma Cemiyeti tarafından desteklenen, projenin yürütücüsüdür. Bu oturumda yer almasını ve Avrupa deneyimine katkı vermesini istediğim isimlerden birisi de Paris CNRS'ten François-Joseph Ruggiu olmuştur. Prof. Ruggiu, Kanada'da bir başka akademik etkinlikle çakıştığından bizim çalıştayımıza katılamamıştır. Ruggiu'den beklenen Fransız tecrübesinin aktarımı idi. İlk günkü oturum, dünyada ben-anlatıları sahasında çalışan temel isimlerin, tümünün olmasa da önemli bir kısmının İstanbul'a getirilerek temsil edilmesini başarmıştır diyebiliriz.

12 Mart Perşembe günü, İhsan Fazlıoğlu, "'Öz.ne'nin kıyâmı: 'Ben', 'Biz' ve 'Kendilik' hakkında nazarî bir çözümleme..." başlıklı açılış konferansını verdi. Konferansta kavramı tarihsel ve felsefi perspektiften tartıştı; ben-anlatılarını üreten Osmanlı entelektüelinin zihni arka planı, beslendiği düşünce havuzu üzerinde durdu. "Medreselerde okutulan orta seviyede bir felsefe kitabı nasıl başlar bizde?" sorusunu sordu ve "Varlığın bilgisi, kendilik (nefs) bilgisinin bir uzantısıdır" diye başladığı cevabını verdi. Fazlıoğlu, bu başlangıç cümlesini, "ben bir şey hakkında konuşurken önce kendim hakkında bir idrake sahip olmam lazım ki sana uzanabileyim; kendime gelmemişsem sana uğrayamam, varlığa hiç uğrayamam" şeklinde yorumladı. Fazlıoğlu, konuşmasında, ben-anlatıları yerine belki "kendilik anlatıları" da kullanılabileceğini ifade etti. Yunus Emre'nin "Kend'özin idraki olmayan hayvan seviyesindedir" yargısını paylaştı. Aynı ifadeye Ahmed Yesevi'de, benzerlerine de Aşık Paşa'da rastladığımızı ifade etti.

İlk oturumda Selim Karahasanoğlu, Osmanlı literatüründe günlük, hatırat, otobiyografi, kendi kaleminden tercümei hal gibi metinlerin çalışılmasında ne durumda olduğumuzun bir fotoğrafını çekti. Kapsam meselesini gündeme taşıdı. Kapsamın geniş tanımlanmasının dünyada nasıl tartışmalara konu olabildiğinden bahsetti. Öncelikli olarak müstakil ben-anlatısı nevinden eserlere odaklanılması gerektiğini ifade etti. Aksi halde, her metinde yaza-

Kürsüde: Selim Karahasanoğlu. Skype Bağlantısı: Rudolf Dekker

rının ben'ine ait unsurlar bulunabileceğini kaydetti. Metinlerin içerisinde otobiyografik unsurlar aramanın sonu olmayan bir çaba olduğunu vurguladı. İlker Evrim Binbaş, Isfahanlı alim Saineddin Turka'nın kendisinden en yoğun olarak bahsettiği iki Farsça metni üzerinden, *Nafsatu'l-masdûr-i Avval* ve *Nafsatu'l-masdûr-i Dovvom*, bir analiz gerçekleştirdi. Bu iki eserin, Turka'nın bir tür müdafaası olarak okunabileceğini, kendisine suçlamalara yanıt olduğunu vurguladı. Binbaş, eserleri tarihsel bağlamına üstün başarıyla oturttu. Alimin Herat'ta sorgulanışı ve ilk eserini tam da bu sorgulama sonrası verişini vurguladı. İşte bu bakımdan bu metinlerin bir müdafaa olduğunu not etti. Dönemin cadı avı ortamı ve ilm-i hurufla ilgilenen alimlerdeki panik halini ifade etti. Binbaş, bu eserlerde Turka'nın hayatından ve nerelere gittiğinden vb. bahsettiğini de not etti. Osmanlı'yı Timur dünyasından ayıramadığını söyleyen Binbaş, Turka'nın Osmanlı dünyasına da seyahat eden bir alim olduğunu ifade etti; Şeyh Bedreddin ile tanıştığını vurguladı. İstanbul Kütüphanelerinde Turka'nın eserlerinin en yazmalarının çok önemli nüshalarının olduğunu söyleyen Binbaş, Osmanlı ulemasının Turka'nın eserleriyle çok tanışık olduğunu tespit etti. "Turka'nın eserlerinin en önemlileri İran'da değil İstanbul'dadır." dedi.

Timurlu-Osmanlı dünyası entelektüellerinden, 80 civarında eseri bulunan Şeyh Ali el-Bistâmî Musannifek (ö. 1470) üzerine konuşan Ümit Karaver, "Musannifek eserlerinde hayatının büyük bir kısmını kayıt altına almış. İcazet kayıtları, Temellük kayıtları, vakıf kayıtları, otobiyografisi, fetvaları ve kişisel notları vb. çok zengin bir malzemeyi ihtiva ediyor" diyor. Karaver, alimin *Tuhfetü'l-vüzera* adlı eserinde üç varaklık bir yerde otobiyografisini özet bir şekilde verdiğini ifade ediyor. Yukarıda, öncelikli olarak müstakil ben-anlatılarına odaklanılması arzumu ifade ettim. Karaver'in anlatımından Musannifek'ten geriye müstakil ben-anlatısı nevinden bir eserin kalmadığı anlaşılıyor; ancak eserlerinin içerisinde kendisinden bahsetmeyi bu kadar seven, "ben" kaydıyla vurgu yapmayı ihmal etmeyen bir alimin yazdıklarının ben-anlatıları perspektifinden bir hazine olduğu Karaver tarafından vurgulanmıştır. Ali Benli'nin sunumu, oturum başlığına uygun olarak sırf Osmanlı'da değil, Endülüs'ten Maveraünnehir'e İslam dünyasında karşılaştığımız bir eser türü üzerinde olmuştur. Benli, türü şöyle tanımlıyor: "Fehrese, bernâmec, sebet, mu'cem, meşyeha gibi isimlerle anılan bu tür eserler, yazarlarının tahsil hayatları, okudukları kitaplar, hocaları, eğilimleri vb. konularda ilk elden bilgiler sunmakta ve yazıldıkları dönemdeki ilim hayatına ışık tutmaktadır."

Takip eden oturumda, türler üzerinde duruldu. Eldeki bazı seyahatname yahut günlük-hatırat gibi gruplandırılabilecek metinler üzerinde konuşuldu. Türler arasındaki geçişkenliğin anlamı sorgulandı. Şükran Fazlıoğlu, seyahatnamelerin de ben-anlatısı penceresinden değerlendirilebileceğini ifade etti. Semih Ceyhan, Aziz Mahmud Hüdayi'nin üç yıllık sülûk sürecini anlattığı günlük formatındaki *Vâkıât-ı* Üftâde'sini benzer sufi ben-anlatılarıyla mukayeseli biçimde ele almıştır. Mehmet Yaşar Ertaş'ın ve Ömer Koçyiğit'in üzerinde durduğu metinlerse şehirleri anlatacağım derken kendilerini anlatmaya dalan yazarların öyküleriydi.

Son oturumumuz, bir edebiyat oturumu olmuştur. Hatice Aynur'un yönettiği oturumun ilk konuşması, Saraybosna'dan Kerima Filan tarafından gerçekleştirildi. Filan, Ankara Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladığı ve o günlerde "ruzname" olarak tanımladığı Molla Mustafa Başeski Mecmuası üzerine konuştu. Filan, söz konusu mecmua hakkında Türkçe ve İngilizce olmak üzere pek çok yayın yapmıştır. Tez, Saraybosna'da Türkçe olarak, arkasında genişçe bir İngilizce özetle basılmıştır da. Ancak çalıştayımızda, bir adım daha atarak, metni doğrudan bir ben-anlatısı olarak sorgulamıştır. Bu bakımdan, üzerine çok yayın gerçekleştirmişse de hala, bu mecmua üzerine özgün bir sunum yapabilmiştir. Sadık Yazar, Vildan Coşkun ve Gülşah Taşkın'ın sunumları, manzum sergüzeştnamelerin ben-anlatıları arasında ne kadar geniş bir yer tuttuğunu açıkça göstermiştir. Taşkın, sunumunda geniş bir liste paylaşmıştır.

Gün sonunda, çalıştayın onur konuğu, Barbara Kellner-Heinkele, "The Pearl in the Shell: Sheykh Mehmed Emin Tokadi's Self-vita as Scripted by Sheykh Seyyid Hasib Üsküdari" başlıklı konuşmasını gerçekleştirdi. Bu metin, Mehmed Emin Tokadi'nin kendisi tarafından yazılmış bir metin değil. Kellner-Heinkele, kavramın sınırlarını zorlayarak dahil edilebilecek bir metin olarak söz konusu malzemeyi gündeme almıştır.

Cuma gününün ilk oturumunda, Ahmet Tunç Şen, koronavirüs riski dolayısıyla fiziki katılım sağlayamamış ve skype ile sunumunu gerçekleştirmiştir.

Barbara Kellner-Heinkele

Şen'in sunumunda, bir gün önce Vildan Coşkun'un üzerinde durduğu Zaifi üzerinde, duyguların tarihi penceresinden bir açılım getirilmiştir. Şen, bildiri özetinde konuşmasının içeriğini şöyle ifade etmiştir: "Konuşmamda on altıncı yüzyılın ilk yarısında ilmiye içerisinde yükselmeye çalışıp sair sebeplerle bunda muvaffak olamamış bir alimin yaşamının ilk kırk yılını resmettiği sergüzeştnamesi, akranlarına ve üstlerine yazdığı mektuplar ve kendi eliyle istinsah ettiği eserlerin kolofonlarına ya da derkenarlarına düştüğü otobiyografik notlar üzerinden hayli hiyerarşik ilmiye tariki içerisinde 'yolunu bulamamış' bir alimin hissiyat dünyasını paylaşacağım." Coşkun, Zaifi'nin Sergüzeştname'si üzerine konuşmuşken Şen, Zaifi'nin kaleminden çıkmış, *Münşeat*, *Risâle-i* İmtihâniyye gibi hemen her şeye bakıyor.

Özgen Felek'in Sultan III. Murat'ın rüyaları üzerine çalışmaları çok iyi biliniyor. Çalıştayda bu konudaki çalışmasını öz olarak vermiştir. Felek'in bildiri özetindeki şu cümleleri dikkat çekicidir: "Adeta bir günlük işlevi gören mektuplarında hem kendinin, hem de etrafındaki ilişkiler içinde kendini nereye yerleştirdiğinin resmini çizerken, kendine dair kurduğu anlatıyı rüyaları ile destekler."

Ben-anlatıları içerisinde az rastladığımız malzeme türlerinden biri mektuplardır. Mehmet Arıkan, Şakayık yazarı meşhur Taşköprüzade'nin babası Muslihuddin Mustafa Efendi'nin mektup suretlerini ilk defa tanıtarak böylesi nadir bir malzeme üzerine katkı gerçekleştirmiştir. Semra Çörekçi'nin sunmuş olduğu rüya defteri, kendi tabiriyle rüya günlüğü, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nden yeni bir keşiftir. Yazmanın yazarı da ilk kez Çörekçi tarafından deşifre edilmektedir: Avlonya Mutasarrıfı Kulakzade Mahmud Paşa.

Cuma gününün ikinci oturumunda, çalıştayın genelinden farklı olarak Tanzimat sonrasına ait sunumlar da gördük. Mehmet Beşikçi'nin İletişim Yayınları'ndan çıkan *Cihan Harbi'ni Yaşamak ve Hatırlamak* kitabı, ve burada ben-anlatılarının doğasına ilişkin teorik tartışmalar da son derece doyurucu olduğundan, çalıştaya önemli katkı vereceği düşünüldüğünden davet edilmiştir. Gerçekten de Beşikçi, ilgi çekici bir sunum yapmıştır. Aynı şekilde, Emre Eken de geç Osmanlı dönemine ait mühim bir hatırat üzerine ilgi çeken bir sunum gerçekleştirmiştir. Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun dedesi Mehmet Hamdi Eyüboğlu'nun hatıra defteri, ilk defa Emre Eken'in yüksek lisans tezinde çalışılmıştı. Hughette Eyüboğlu'nun sağladığı bu değerli malzeme, hem bir dava vekili hatıratı örneği olarak hem de aşar vergisi toplayan bir kimsenin birinci ağızdan izlenimlerinin kayda geçmesi bakımından kıymetlidir. "Safahat-ı Hayat" isimli bu hatırat, 1852-1909 yılları arasını kapsıyor ve Maçka ayanı Eyübzade/Eyüboğlu aile tarihine mühim katkı veriyor.

Bu oturumda, iki ilginç sunum daha gerçekleşti. Abdullah Uğur, tek nüshası Leipzig Kütüphanesi'nde bulunan Ömer Derya Bey'in Estergon'a dair manzumesini konu edinmiştir. Uğur, eserin "musannif kendü hâlin şerh itdügün beyân eder" kısmıyla ilgileniyor. Ekin Öyken'in sunumunda odaklandığı, Murad bin Abdullah'ın (Balázs Somlyai) British Library'de bulunan *Kitâb-ı tesviyetü't-teveccüh ilâ'l-hakk* isimli eseri, daha evvel Tijana Krstic gibi tarihçilerce çalışılmıştı; ancak Öyken, bir Latin dilcisi olarak metnin analizine katkı vermiştir. Bu eser, sayfalarının bölünmesi yoluyla oluşturulmuş, bir tarafta Osmanlı Türkçesi yanında ise yine yazarın kendisi tarafından Latince çevirisi bulunan bir ihtida anlatısıdır. Öyken, bir meslektaşıyla bu eserin "Türkçe-Latince karşılaştırmalı ve yorumlu bir kitap olarak" hazırladıklarını duyurmuştur.

Cuma gününün üçüncü oturumunda, esaret hatıraları konu edinilmiştir. Esaret hatıraları, elbette ben-anlatılarının önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Özellikle yurt dışı kütüphanelerinde Osmanlılara ait esaret hatıraları bugün bildiğimizden fazla olmalıdır. Esaret hatıralarına dair iyi bilinen bir örnek olan, British Museum'da bulunan, Temeşvarlı Osman Ağa'nın hatıraları üzerine bu oturumda iki sunum gerçekleşmiştir. İbrahim Şirin'in giriş mahiyetinde mühim tespitler gerçekleştirdiği sunumunu, R. Aslıhan Aksoy-Sheridan'ın metne duyguların tarihi perspektifinden yaklaşan sunumu izlemiştir. Şirin, eserde Viyana'ya dair bir şey söylenmediğini, ben-anlatısı penceresinden ise içerisinde çok önemli unsurlar bulunduğunu ifade etmiştir. Şirin, tür önemli değil, insandan bahsedilmesi önemlidir, dedi. Aksoy-Sheridan, konuşmasının başında bu üzerine çok konuşulan metnin hala bir transkripsiyonunun mevcut olmadığından duyduğu şaşkınlığı ifade etmiştir. Aksoy-Sheridan, sunumunun amacını şu cümlelerle ifade etmiştir:

Osman Ağa, 1683 Viyana muhasarasını takip eden bozgun sırasında 1687'de esir alınmıştı. 12 yıl süren esareti sırasında Avusturya topraklarında farklı yerlerde bulunmuş ve Viyana'da uzun yıllarını geçirmişti. Sonunda firar ederek İstanbul'a geri dönebilmiş, payitahtta dragoman olarak uzun yıllar hizmet ettikten ve dönüşünden ancak yirmi yıl kadar geçtikten sonra esaret yıllarına ilişkin hatıratını kaleme almıştı. Bu nedenle bu bildiride onun hatıratını, bir tarihsel deneyimin açık tanıklığı olarak okumak yerine, söz konusu tarihsel bağlam içinde Osmanlı tebaasından bir bireyin belleğinin işleyişi dolayımında gerek esareti sırasında gerekse sonrasında deneyimlediği duygu ve düş kırıklıklarının kayda geçtiği bir ben-anlatı olarak değerlen-

direceğim ve bu yolla bu kişisel bellek kaydının dönemin Avrupası karşısında deneyimlenen Osmanlı askerî başarısızlıklarına yönelik toplumsal algıyla nasıl ilişkilendiğini çözümlemeyi hedefleyeceğim.

Güneş Işıksel, Fransa Milli Kütüphanesi'nde bulunan suppl. turc 221 kodlu, daha önce Cemal Kafadar'ın tanıttığı bir metin üzerinde durmuştur. Kafadar, bu metni ilk defa, Türkçeye "Ben ve Başkaları" olarak tercüme edilen "Self and Others" başlıklı ünlü makalesinde, 17. asrın sonlarına doğru Fransa'ya esir düşen Mısırlı bir yenizasyona meşruiyet sağlayabilecek bir propaganda metni olarak hizmet görmek üzere, "Mısır'da çarşıda, pazarda, hamamda okunmak üzere" üretilmiş olabileceğini ifade etmiştir. Esasında, Kafadar da bu eseri tanıttığı paragrafın hemen altındaki paragrafta esaret hatıralarının aslında gerçek yaşanmış öyküler olmayabileceğini ve yazınsal bir araç olarak kurgulanabileceğini not etmiştir. Kafadar, "yaşanmış olsun olmasın" ("Ben ve Başkaları," s. 52) diyerek zaten Yeniçeri Süleyman'ın konuşturulduğu bu metnin kurgu olabileceğini vurgulamış ve "Ahmed III Devrine yan esaret hatıraları üzerine odaklanmıştır.

13 Mart Cuma gününün son oturumu bir yuvarlak masa toplantısı olarak tertip edildi ve Cornell H. Fleischer ile Noah D. Gardiner, skype ile katılım gerçekleştirdiler. Yuvarlak masada, meşhur Osmanlı alimi Abdurrahman Bistami ve ben-anlatısı nevinden eserleri değerlendirildi. Yuvarlak masanın konusu her ne kadar Bistami'nin *Kitabu durrati taci'r-resail*'i olsa da konuşmacılar, Bistami'nin *Al-Fawa'ih al-miskiyyah fi al-fawatih al-Makkiyah* isimli eserinin de ben -anlatıları pen-

Soldan sağa: Hatice Aynur, Selçuk Akşin Somel, İhsan Fazlıoğlu, Suraiya Faroqhi, Tülay Artan

çerinin hatıraları olarak tanıtmıştır ve daha sonraları çeşitli söyleşilerinde de bu eserden bahsetmiştir. Işıksel, sunumunda bu metnin bir Osmanlı tarafından kaleme alınmış olma ihtimalinin son derece zayıf olduğunu düşündüğünü ifade etti (Işıksel, benzer bir şüphenin Temeşvarlı için de geçerli olduğunu söylemiştir). Metnin İstanbul çıkışlı olduğunu söyleyen Işıksel'in hipotezi şudur: "Fransa'nın Kahire konsolosu Benoît de Maillet metni hazırlatan kişi. Kendisi Kahire'de Fransızca veya İtalyanca olarak metnin orijinalini kaleme aldı; İstanbul'da metin Osmanlı Türkçesine tercüme edildi; Paris'e onay için gitti." Işıksel'e göre metnin bir Osmanlı kişisi elinden çıkmış olması önündeki engel, yazarın muhtelif yer adlarını Osmanlıların verdiği isimlerle değil, Avrupalıların verdiği isimlerle anmasıdır. Işıksel, bu meyanda iki örnek zikretmiştir: Uyvar ve Ayn Şems. Işıksel, sadece yer adlarının değil, metinde geçen bazı kavramların Osmanlı dünyasında olmadığını ifade etti, örneğin "baş şehir." Işıksel, bu metnin koloni-Ait Bir Islahat Takriri: Muhayyel Bir Mülâkatın Zabıtları"nı (Faik Reşit Unat yayını) hatırlatmıştır.

Gerçekten de benim de geçen yaz Fransa Milli Kütüphanesi'nde rastladığım bir başka esaret hatırası (bu kez Yeniçeri Mustafa Paşa'ya ait) formundaki metin "raviyan-ı ahbar..." diye başlıyor. İster bir hikaye kitabı formunda kurgulansın ister bir propanga metni olarak kurgulansın bunların tümü ennihayet bir esaret hatıraları literatürüne işaret etmiyor mu, oradan beslenmiyor mu, bu forma bir biçimde hizmet etmiyor mu? Yeniçeri Süleyman'a atfedilen metin, Benoît de Maillet tarafından da tasarlansa form bir esaret hatırası formudur, gerçek bir yaşantı değil bir kurgu da olsa forma ve Avrupa'da esir bir Osmanlı askeri algısına hizmet etmektedir.

Oturumun son sunumu Göker İnan'a ait olup II. Viyana Kuşatması'nı takip eden "Kutsal İttifak" savaşları esnasında Avusturyalılara esir düşen Hasan Esîrî'nin *Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel* başlıklı eserine yansıceresinden mercek altına alınması gerektiğini vurguladılar. Abdurrahman Atçıl'ın yönettiği oturum Türkçe ve İngilizce iki dilli olarak çok başarıyla yürütüldü ve İhsan Fazlıoğlu yuvarlak masaya yorumlarıyla önemli katkı verdi.

Kapanış ve genel değerlendirme oturumunda, Hatice Aynur, Tülay Artan, Selçuk Akşin Somel ve Suraiya Faroqhi sırasıyla söz aldılar. "Osmanlı kimdir?" sorusuna odaklanılması gerektiğini ifade ettiler. Kavramın kapsamına dikkat çektiler. Gayrimüslim ve kadın ben-anlatılarının da hikayenin bir parçası olması gerektiğini vurguladılar.

Çalıştay, Validebağ Korusu'ndaki sosyal program ile sonlandı. İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 7-9 Nisan 2021'de "Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları" isimli sempozyumla, çalıştayın devamı mahiyetinde bir etkinlik düzenleyecek.

SELİM KARAHASANOĞLU - İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ

Arnavutluk Tarihine Sanatsal Yolculuk

PERA MÜZESİ, "BİR RÜYANIN İNŞASI: ARNAVUTLUK SANATINDA TOPLUMCU GERÇEKÇİLİK" BAŞLIKLI YENİ SERGİSİNDE, SOSYALİZMİN KURULUŞ İLKELERİNİ YAYMAYI AMAÇLAYAN SİYASİ TAVRIN HÂKİM OLDUĞU DİKTATÖRLÜK YILLARI GÖRSEL ÜRETİMLERİNDEN ÖNEMLİ BİR SEÇKİ SUNUYOR.

Artan Shabani'nin küratörlüğünü üstlendiği sergide yer alan eserler, dönemin gündelik hayatı, işçi sınıfı, lider portreleri, rejim temsilleri, gelecek kuşaklara duyulan umut gibi çeşitli konuları ele alırken, uzun süre dünyanın geri kalanından yalıtılan Arnavutluk halkının kültürel kimliğini daha yakından tanıma fırsatı sağlıyor.

Küratör Artan Shabani, Arnavutluk sanatının 40 yılına damgasını vuran "toplumcu gerçekçilik" anlayışını, devletin, sanat ve edebiyat başta olmak üzere, kültürel hayatın hemen her alanına hâkim olduğu, sanatçıları ve yaratıcılığı yönlendirdiği bir dönem olarak tanımlıyor. Dolayısıyla bu sergi, dönemin görsel sanatlarını yansıtmanın ötesinde, partizan savaşı ve işgalcilere karşı direniş , anavatan savunması, sosyalizmin inşası, ülkenin sanayileştirilmesi, sosyal yaşam ve spor gibi konular üzerinden o yıllarda Arnavutluk toplumunda yaşanan değişimi gözler önüne seriyor.

STALİN'İN "RUH MÜHENDİSLERİ"

Sergi kataloğu için kapsamlı bir yazı kaleme alan Tiran Güzel Sanatlar Akademisi öğretim üyesi Ermir Hoxha Arnavutluk tarzı toplumcu gerçekçiliği tanımlarken "ilk bakışta coşkulu, iyimser ve güzeldi" diyor ve ekliyor: "Soğuk Savaş döneminde komünist Arnavutluk'un devlet programına giren bu sanat tarzı, 1950'lerin sonundan rejimin yıkıldığı 1991 yılına dek komünist ideolojinin resmi aracı olma işlevini gördü. Bu yanıyla eskinin yıkıntıları üzerinde yükselen bir 'yeni dünya' vadediyordu; sömürünün olmadığı ve gelirin eşit bölündüğü bir 'yeni dünya'".

TOPLUMCU GERÇEKÇİLİĞİ TANIMLAYAN DÖRT KAVRAM

Arnavut akademisyen, toplumcu gerçekçiliği dört kilit kavramla açıklıyor: İşçilerin hayatlarına temas etmesi ve onlar tarafından anlaşılır olmasından dolayı 'proleter', halkın gündelik yaşantısından sahneler yansıttığı için 'tipik', imgeye sadık temsiller ürettiği için 'gerçekçi', devletin ve partinin hedeflerini desteklediği için 'partizan'... "Bu içeriklere uygun sanat eserleri, liderin portresi, genç insan, tarihsel tema, sosyalist yaşam veya sanayi manzaraları gibi belli temalar altında toplanabiliyordu.

Bu temalar binlerce büyük tuvalde, panoda, posterde ve anıtta vücut buluyor, propaganda makinesinin katı gözetiminden geçerek Sovyetler Birliği'nin uydusu niteliğindeki bütün ülkelerde boy gösteriyordu" diyen Ermir Hoxha, bir estetik yöntem olarak inşa edilen toplumcu gerçekçiliği bugün, soyut bir hayalin kanıtı ve ulaşılması neredeyse imkânsız bir başka dünyanın sanatsal vizyonu olarak tanımlıyor.

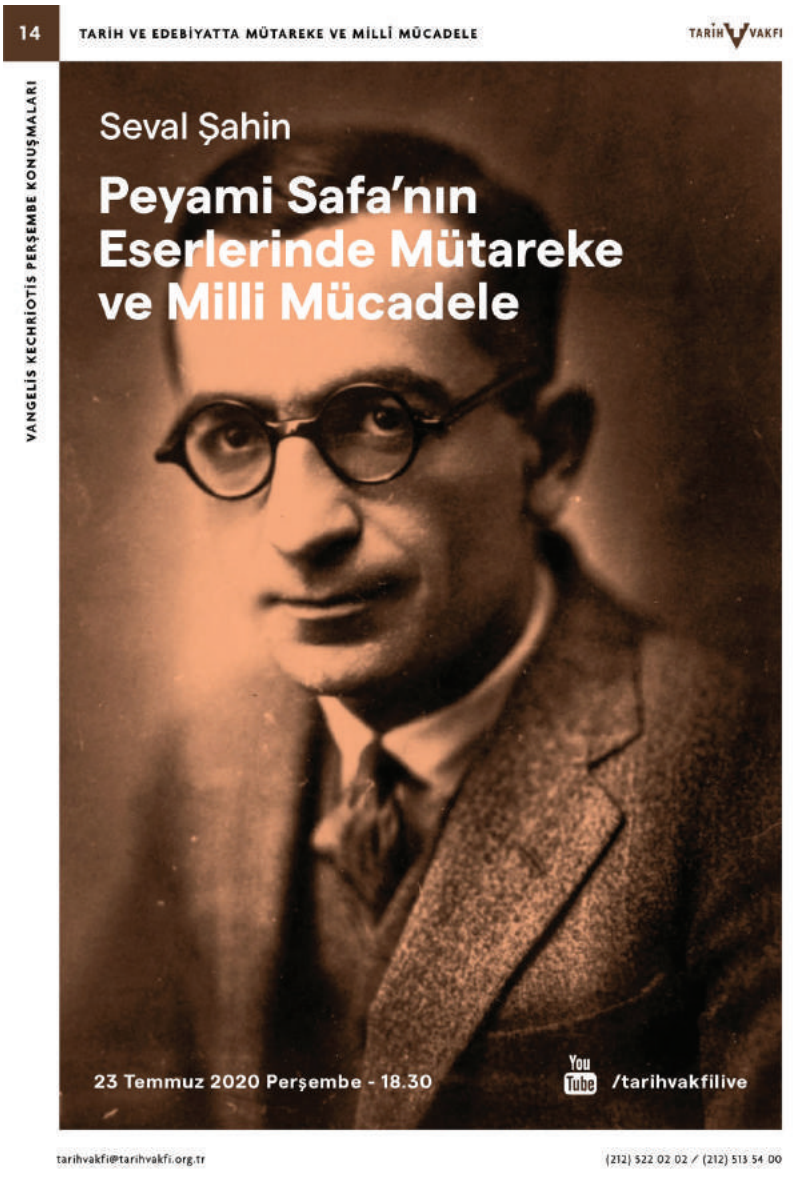
Sergi, 15 Kasım'a kadar müzenin 3. kat sergi salonunda izlenebilir.

HAZIRLAYAN: **BAŞAK EMİR**

Tarih Vakfı temmuz ayında da online seminerlerine Vangelis Kechriotis Perşembe Konuşmaları ile devam ederek etkinliklerini sürdürdü. Engin Kılıç'ın koordinatörlüğünde, 2019 Güz - 2020 Bahar döneminde "Tarih ve Edebiyatta Mütareke ve Milli Mücadele" temasıyla yapılmakta olan Vangelis Kechriotis Perşembe Konuşmaları seminer dizisinin son sunumlarını salgından dolayı tamamlayamamıştık. Temmuz ayı boyunca sunumlarımızı Youtube kanalımızda yayınlayarak seminer dizimizi tamamladık.

Online Vangelis Kechriotis Perşembe Konuşmaları'nın ilkinde "Mütarekenin Kadın Gazetecileri" başlıklı sunumuyla Aysun Akan, 16 Temmuz Perşembe günü saat 18:30'da vakfımızın Youtube kanalında konuğumuz oldu. 2005'ten beri İzmir Ekonomi Üniversitesi İletişim Fakültesinde, İletişim Çalışmalarına Giriş, İletişim Kuramları, Medyada Araştırma Yöntemleri, Türk Medya Tarihi, Medya ve Siyaset derslerini vermekte olan Aysun Akan ile birlikte tarihe bir yolculuğa çıktık ve Tanzimat reformları sonrası kızların örgün eğitim görmeye başlaması, tekstil, tütün gibi sektörlerde kadınların çalışmaya başlaması ve kadının toplumsal hayattaki görünürlüğü artması ile birlikte basın sektöründe de muharrirelerin ortaya çıkmaya başlamasına tanıklık ettik. Konuşmasında *Petek* (Kypseli) (1845), *Gitar* (1862), *Şükûfezar* (1886) gibi Osmanlı döneminde kadınlar tarafından çıkarılan ilk dergilerden bahseden Akan, Ulviye Mevlan tarafından çıkarılan *Kadınlar Dünyası*'nın (1913) ise kadın sorunlarına cesaretle eğilen, yazarları ve mürettipleri kadın olan, tarihsel öneme sahip ilk kadın gazetesi olduğunu kaydetti. 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarında kadınlara yönelik gazete ve dergilerde ve diğer süreli yayınlarda gazetecilik yapan kadınların izini sürmeye çalışan Akan, özellikle Mütareke dönemi gibi önemli bir dönemde yazdıkları konular üstünden kadınların tarihe nasıl tanıklık ettiklerini tartıştı.

Bu serinin ikinci konuşması ise "Peyami Safa'nın Eserlerinde Mütareke ve Milli Mücadele" başlıklı sunumuyla Seval Şahin tarafından, 23 Temmuz Perşembe günü saat 18:30'da vakfımızın Youtube kanalında gerçekleştirildi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde öğretim üyesi olan ve ayrıca Peyami Safa'nın külliyatının tamamlanması projesini yürüten Seval Şahin, önce Peyami Safa'nın yazdığı yıllardaki edebi ve kültürel bağlama odaklanarak o dönemde bugüne kıyasla çok daha canlı bir "edebi kamu"nun varlığını ortaya koydu. Ardından yazarın hayat hikâyesine ve yazarlık kariyerinin dönemlerine ve temel dinamiklerine değindi. Konuşmanın odağını ise, başlıkta ortaya konduğu gibi, yazarın Mütareke ve Milli Mücadele'yi konu edinen eserleri oluşturdu. *Sözde Kızlar, Mahşer, Bir Akşamdı, Biz İnsanlar, Süngülerin Gölgesinde, Ateş* ve *Gün Doğuyor* adlı eserlerinden yansıyan savaş dönemi anlatısını analiz eden Şahin, ayrıca bir kısmı ilk kez gün yüzüne çıkacak olan bu eserlerin tefrika ve/veya kitap olarak yayımlanma süreçlerini de ele alarak, hem bilinenin ötesinde bir Peyami Safa portresi çizdi hem de adı geçen eserler üzerinden Türk "savaş edebiyatı"na çok önemli bir katkı yapacak bir perspektif ortaya koydu.

Bu serinin 30 Temmuz'da gerçekleşen son konuşmasında ise "Yemen'den Fırat'a Yaşam ve Ölüm: Suriye Valisi Cemal Paşa" başlıklı sunumuyla The Van Leer Jerusalem Institute'ye bağlı Polonsky Academy'de araştırmacı olarak çalışan ve Hebrew University of Jerusalem'de ve Tel Aviv Üniversitesi'nde dersler vermekte olan Ümit Kurt konuğumuz oldu. Toplam 15 konuşmadan oluşan bu iki dönemlik, akademik açıdan muazzam doyurucu seminer dizisini hazırlayan ve koordinasyonunu üstlenen Engin Kılıç'a ayrıca çok teşekkür ediyoruz. Sonbahar 2020 döneminde yeni bir temayla ger-

çekleştirilecek olan Perşembe Konuşmaları seminer dizimizle ilgili haberleri de önümüzdeki aylarda sizlerle paylaşıyor olacağız.

Temmuz ayı içerisinde gerçekleşen bir diğer etkinliğimiz ise Tarih Vakfı ile Koç Üniversitesi ANAMED Kütüphanesi ortaklığında ve Ayşe Ozil'in koordinatörlüğünde düzenlenen Kütüphane Konuşmaları oldu. Moderatörlüğünü Haris Theodorelis-Rigas'ın (Koç Üniversitesi) üstlendiği bu söyleşide Buket Kitapçı Bayrı (Koç Üniversitesi GABAM) konuk oldu. 7 Temmuz 2020 Salı günü saat 18:00'de uzaktan erişimle gerçekleşen "Diyar-ı Rumdan Hikayeler" başlıklı söyleşide, Buket Kitapçı Bayrı doktora tezini geliştirerek yazdığı ve Kasım 2019'da Brill Yayınevi "Medieval Mediterranean" serisinden çıkan *Warriors, Martyrs, and Dervishes: Moving Frontiers, Shifting Identities in the Land of Rome (13th-15th Centuries)* başlıklı kitabı üzerine konuştu.

Tarih Vakfı ile Universus Sosyal Araştırmalar Merkezi iş birliğinde ve Friedrich Ebert Stiftung Türkiye Temsilciliği'nin desteğiyle düzenlenen Marksizm 202: Tarih ve Kuram" başlıklı online seminer serimiz mayıs ve haziran ayları boyunca her pazartesi YouTube kanalımız üzerinden canlı olarak yayınlanmıştı. Koordinatörlüğünü: Doç. Dr. İsmet Akça (Tarih Vakfı) ve Fırat Çoban'ın (Universus) üstlendiği bu online seminer serimizin kayıtlarına YouTube üzerinden erişim sağlayabileceğinizi daha önceki haberlerimizde de sizlerle paylaşmıştık. Bu ay size yeni bir haberimiz var: Bu seminer dizisine artık podcast olarak Tarih Vakfı

Spotify hesabı üzerinden de erişim sağlayabilirsiniz.

Etkinliklerimiz için Vakfımızın sosyal medya hesaplarını takip edebilir, internet sitemizi ziyaret edebilir, ayrıca Tarih Dostu olarak siz de Vakfımıza destek olabilirsiniz.

Tarih Dostu olduğunuz zaman Toplumsal Tarih dergimiz her ay ücretsiz olarak size gönderilecek. Ayrıca Tarih Vakf Yurt Yayınları'ndan %50 indirim kazanacaksınız. Tarih ve sosyal bilimler alanında ülkenin en önemli yayınevlerinden biri haline gelen Tarih Vakfı Yurt Yayınları'ndan %50 indirim kazanın. Tüm etkinliklerden %10 indirim kazanın. Türkiye'nin 25 yaşını dolduran tek tarih yayını olan *Toplumsal Tarih* dergimiz her ay kapınıza gelsin. Tarihe dair demokratik perspektifi beraberce geliştirelim.

Aylık katkı tutarı 50 TL olan Tarih Dostluğu'muzun yanı sıra öğrencilere ve akademisyenlere yönelik dostluk paketlerimiz de mevcuttur. Kurumsal dostluklar ve daha fazlası için: tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Vakfımızın dostu olun, tarihimizin dostu olun!
Tarihimize beraber renk verelim.
Sevgilerimizle...

Ortalama İnsandan Tarih Bilincine

ADALET AĞAOĞLU

EKONOMİK, SOSYAL, SİYASAL HAYAT DERKEN, BUNLARI SALT BİLİMİN KATI MERCEĞİNDEN DEĞERLENDİRMEK SONUÇTA ÖNÜMÜZE MAKİNELEŞMİŞ, KENDİSİNE YABANCILAŞMIŞ BİR İNSAN BIRAKTI. BU HAYATI ANLAYIP ANLAMLANDIRMAK ARTIK TOPLUM ÜYELERİNİ "BU ÜYE" (BU BİÇİM INSANLAR) YAPAN BİLİNCİN AYNASINA BAKMAYA BAĞLI. ÇAĞDAŞ TARİH BİLİMİNİN SANAT VE EDEBİYATA GEÇMİŞE ORANLA DAHA FARKLI BİR İLGİ DUYMASI, FARKLI KİMLİKLER ÜSTÜNE BİLGİLENME, BUNLAR ARASINDA KENDİ KİMLİĞİNİ TANIYABİLME İHTİYACINDAN DOĞMAKTA. KURCALAYAN İSE ARTIK EDEBİYAT VE ROMANIN TARİHİNDEN İBARET DEĞİL. BU TARİHLERİ KRONOLOJİK SIRAYA DİZMEK İŞİNDEN İBARET DEĞİL.

> Çöken bir imparatorlukta, Osmanlılıktan Türklüğe geçerken karşılaştığınız kimlik buhranında, romancılarımızın tarihçilerimizden daha özgür ve yaratıcı bir çaba içinde olduklarını hissettim. Okumalarım bana gösterdi ki, toplumsal bilimlerin henüz ortaya çıkmadığı ve tarihçiliğin resmi tarih yazımının tabularını kıramadığı bir dönemde, romancılarımız Osmanlı değişim sürecine çok daha önyargısız bir şekilde yaklaşmışlardır.
>
> (Taner Timur, *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, Afa Yay., 1991, ss. 8-12)

Toplumsal Tarih'te "edebiyatla tarih ilişkisi" üstüne bir dosya açılmasına sevindim; buna yakınlık duydum. Dosyanın çerçevesi genel anlamada böyle çizilmiş ama daha özelde soruna "*edebiyatımız ve romanımızda tarihsel yaklaşım*" merceğinden eğilmek, sanırım, dosyanın içeriğini soyutluktan somuta aktarmakta yardımcı olacak. Bu, benim açımdan büsbütün iç açıcı. Çünkü böylece, edebiyat ya da romanla tarihin alışverişi daha hayat içre kılınabilir. Bilimsel bilgi ile kurgusal yaratının paslaşmaları hakkında bilinenlerle hesaplaşılması daha bir dirimsellik kazanabilir. Tarihin olup bitmişliğinden, değişemez bilineninden değişimlere, belirsizliklere, şu merak çekici bilinmezlikler yolunda süregiden bilinç aşamalarını tanıyıp anlamaya doğru çok boyutlu bir dayanışma sağlanabilir. İşte, günümüz tarihçiliğinde tam da buna ihtiyaç duyulması, canlı, yaratıcı bir eğilimin işareti.

Gerçi, Tarih Vakfı için geçmişi bugüne taşıma yaklaşımı yeni değil. Vakıf, edebiyatın ve sanatın bilinmezi sorgulamaya meraklı dünyasına, bu nedenle de olup bitmezliğine epeydir kapı aralamış bulunuyor. Buranın, noktalandığı yerde duran, durağan tarih anlayışını, sözlü tarihler, anılar, eldeki mektup ve günlükler (bu arada rüyalar ya da fantastik anlatılar, destanlar atlanmış olsa da) yolundan giderek insan yaşamının iç tarihindeki devingenlikle aşma çalışmalarına tanıklık etmekteyiz. Çağdaş tarihçilik, kazanılan-kaybedilen savaşlar, büyük kahramanlar gibi hamasete dayalı ve tabii egemen güçlerce yazılmış

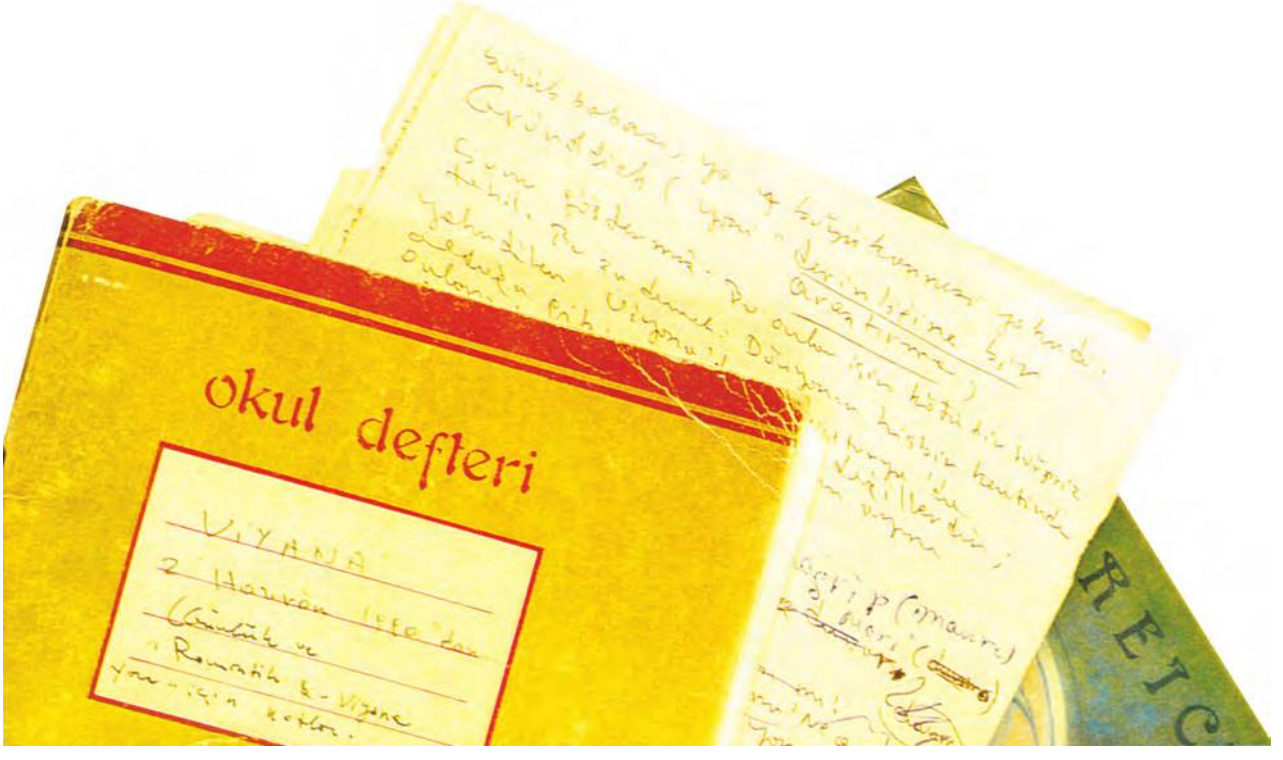
tarihlerin verili bilgilerini ekonomik, sosyal, siyasal koşullarla değişen hayatın içine, ortalama insanın değişken dünyasına eğilerek denetlemekte. Bilimsel bilgi, katı gerçekle bitmezliğin büyülü gerçeği olan kurgulama arasında gidip gelmekte. Bu da kanımca geçmişi kendi gerçeğiyle aydınlatarak günün içine taşıyıp yarına canlı kanlı aktarmayı hedefleyen geniş ufuklu bir yaklaşım.

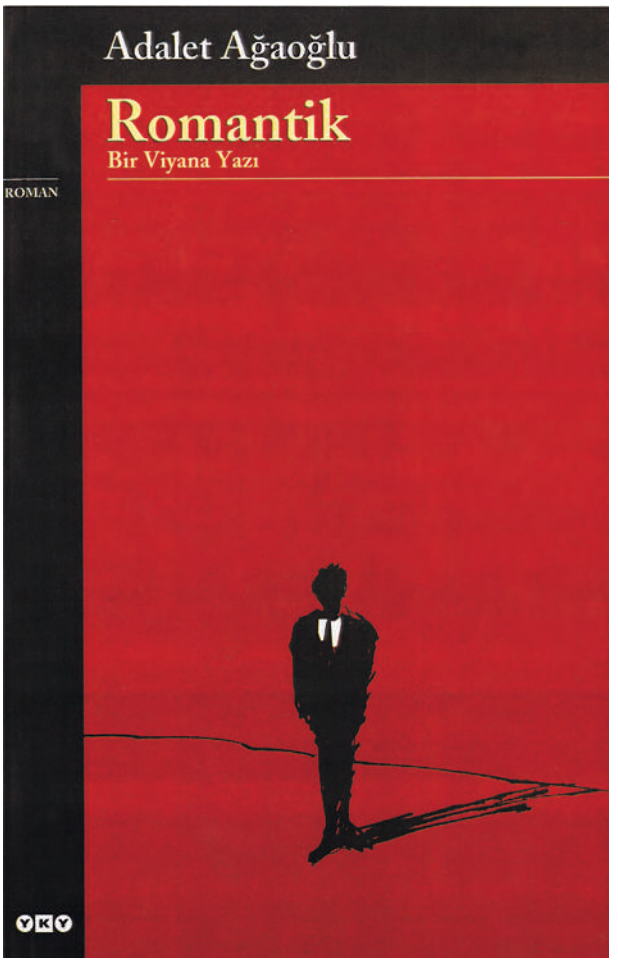
Ekonomik, sosyal, siyasal hayat derken, bunları salt bilimin katı merceğinden değerlendirmek de sonuçta önümüze makineleşmiş, kendisine yabancılaşmış bir insan bıraktı. Bu hayatı anlayıp anlamlandırmak artık toplum üyelerini "bu üye" (bu biçim insanlar) yapan bilincin aynasına bakmaya bağlı. Çağdaş tarih biliminin sanat ve edebiyata geçmişe oranla daha farklı bir ilgi duyması, farklı kimlikler üstüne bilgilenme, bunlar arasında kendi kimliğini tanıyabilme ihtiyacından doğmakta. Kurcalayan ise artık edebiyat ve romanın tarihinden ibaret değil. Bu tarihleri kronolojik sıraya dizmek işinden ibaret değil.

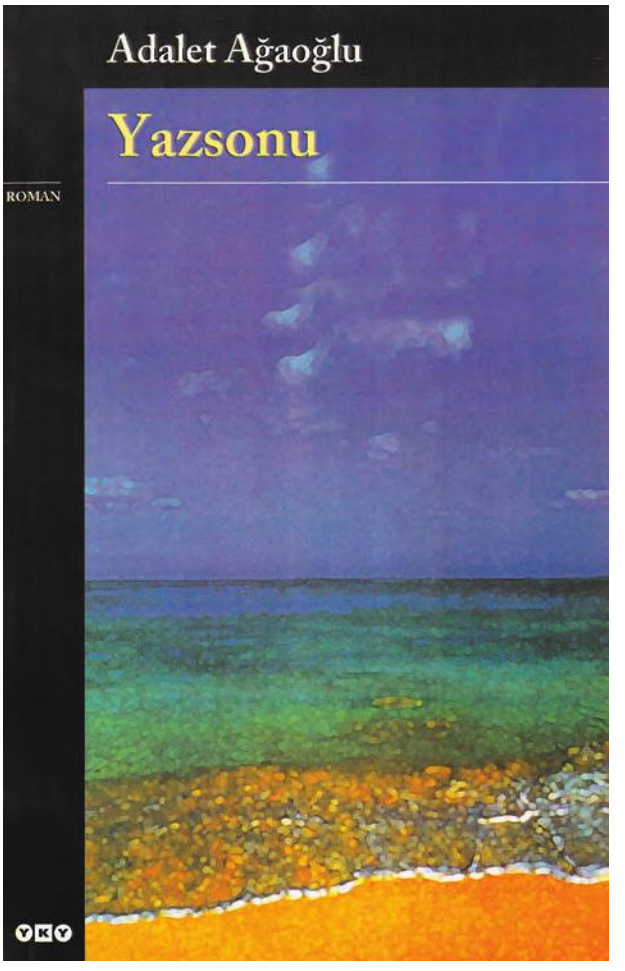
Tarih Vakfı'nın Nisan 2000'de düzenlediği IV. Genel Kurulunda, edebiyatın değişik biçimlerinde yazmayı iş edinmiş benden de "Edebiyat ve Sanatımızda Tarih Bakışı" üstünde durmam istenmişti. Tarih ve edebiyat, özellikle tarih ve tarihsel roman ilişkilerinden dem vurulduğunda yakalandığım gerilime o zaman da yakalandım. Tarihsel bir olayı, durumu, tarihin içinden bazı çekici figürleri, tarihi kahramanları, daha toptancı bir yaklaşımla da tarihin belirli bir zamanını malzeme seçmiş romanlar yayınlandığı dönemlerde, bu ilişki üstüne tartışmalar öne çıkıyor. Bu da, oyunları, öykü ya da deneme kitaplarının yanı sıra yazdığı romanlarından ötürü, adı "yazar" yerine "romancı"ya çıkmış olan benim daha sık tedirginleşmem demeye gelmekte...

Edebiyatçının tarihten yararlanma kavramı, yerleşiklik kazanmış bir kavram. Daha çok da, izleyici ya da okuru yazarın tarihsel malzemeyle ilişkisine, tarihsel bilgileri kullanımına gönderen bir kavram. Olup bitmişlerin yılına-gününe uyulmuş mu, uyulmamış mı gibisinden doğru-yanlış bazında bir geçerlilik, bir "gerçeklik" arayışı. Bu yaklaşıma karşı, yaratıcıların kendine özgü tarih bakışına, olup bitenlerin insan hayatında yol açtığı değişimlere nasıl yaklaştıklarına eğilmek, kurgusal romanın asal konumu olan bilinmezliğini, karnavalımsı gizini tarih gibi diğer bilimsel bilgiler tarafında da bilinir kılmaz mı? Olup gidenin zamanın tik-tak'larıyla değişime uğradığı zaman, yükselen dalganın şu kırılma anı romanın tarihsel zamanı değilse nedir? Dalga parçalandı. Parçacıklar bir o yana, bir bu yana dağılmakta. Saat başı: Yeni bir gün, yeni zamanlar. Belirsizlik.

İşte geçen yıl, Tarih Vakfı genel kurulunda, edebiyat-tarih bağlamındaki konuşmamı bu sorunun peşinden giderek yapmaya çalıştım. Bu türden ilişkilere değinirken ben, bizim roman birikimimizden örneklere dayanmaya özellikle özen gösteriyorum. Doğu-Batı kompleksine fazla yenilmeden ve romanımızda yakın tarihin ideolojik yansımalarını daha serinkanlı, mesafeli bir açıdan değerlendiren tarih araştırmacısı Sayın Taner Timur'un en başta adını andığım incelemesi (1991) ile karşılaştırmalı edebiyat profesörü Sayın Jale Parla'nın çalışması *Don Kişot›tan Bugüne Roman* (2000) kitabı, son yıllarda benim, genelde edebiyat, özelde romanımızda tarih bakışıma destek sağlayabildiğim önemli kaynaklardan ikisi oldu. Yaratının değişme anı dediğim dalganın kırılma zamanına yerli verimlerimiz açısından yaklaşımımın, salt romanın tarihle ilişkisi açısından değil, mimariyle, müzikle, plastik sanatlarla, mekân, coğrafya ya da antropolojiyle, hatta "şeylerle" ilişkisi açısından da geçerli olduğunu söyleyebilirim. Yaratıyı, burada romanı, hayatın bütün boyutlarıyla bütünleyebilme kaygısı...

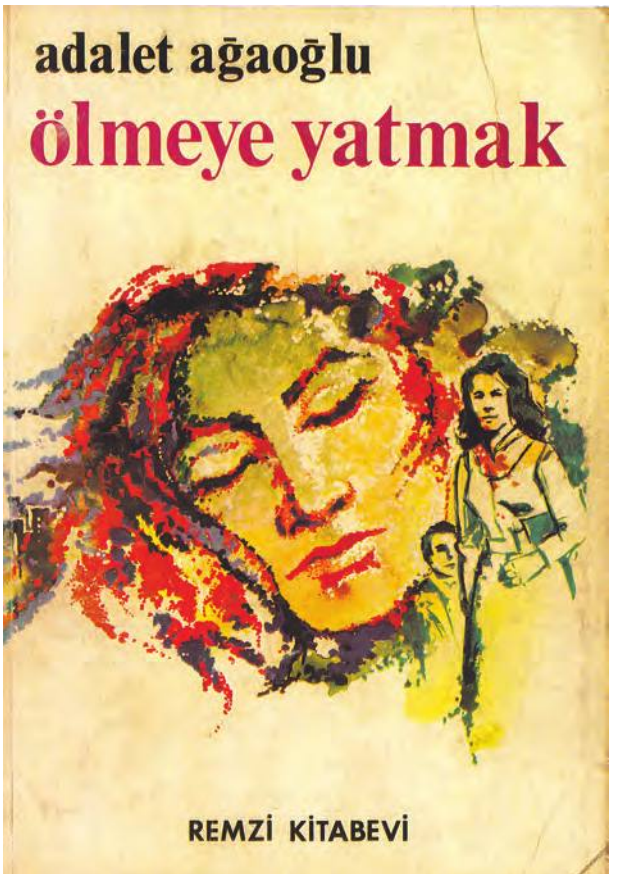

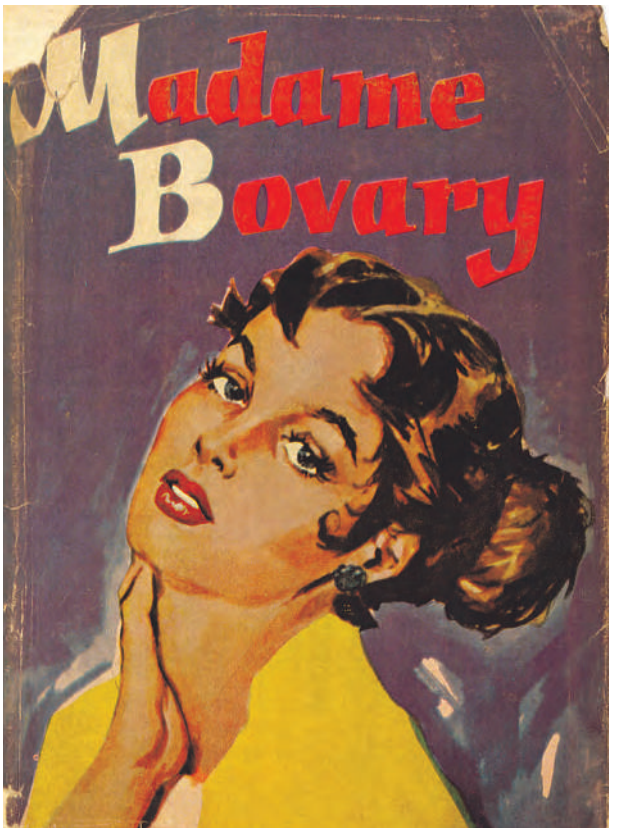
Yerli olsun, yabancı olsun, edebiyat türlerinden romanla hayli alengirli bir hesaplaşmam oldu, hala da olmakta. Klasik ve modern romanla böyle bir hesaplaşmanın ışığında yazarken, insanı, giderek toplum bilincini anlayıp anlamlandırmak için yaşanıp bitmiş tarihsel zaman yerine şimdinin, süregiden zamanın tarihiyle bağ kuruduğumu gördüm. Bu yaklaşımımın en göçmez, çökmez desteğini de, zamanlarının simgesi olarak birbirlerini izlemiş olan dört ayrı yaratı da gördüm. (Dünün yabancısı *Madam Bovary*'den Emma ile bugünün yerlisi, *Fikrimin İnce Gülü*'nden parçalanmış, kendine Emma ya da Dostoyevski *Budala*'sı kadar yabancılaşmış (yabancılaştırılmış) Bayram'ı arasında, zamanların tarihi açısından bir karşılaştırma yapılsa nasıl olur, diye çok düşünmüşümdür. Hani işte Bilgi Üniversitesi *Parşömen*'inde (Cilt 2, S. 1. Güz 2000) Aslı Güneş merceğinden Emma Bovary ile Halit Ziya romanı *Aşkı Memnu* Bihter'inin "Emma'nın Günahı: Bihter" bakışı altında karşılaştırılmış bulunması gibi. Buralardan çıkacak "tarihsel gerçek" de, tarihe çağdaş bir bilinçle yaklaştığımızın işaretlerinden olmaz mı?) Neyse, ben yine roman ya da anlatıyla tarihin ilişkisini simgelemiş dört adet kanıta döneyim. Bir: "destan roman", Homeros'un *Odysseus*'u (9-13. yüzyıl); iki: "serüven roman", Cervantes'in *Don Kişot*'u (16. yüzyıl başları); üç: "düşünen, ikircikli-tedirgin zihin", Shakespeare'den *Hamlet* (16. yüzyıl başları); dört: "ortalama insan küçük burjuva romanı" G. Flaubert'den *Madam Bovary* (19. yüzyıl). Bu eserlerin sürekli inceleme konusu olmaları, edebiyat incelemeleri kadar antropolojide, buradan da bilimsel tarih araştırmalarında önemli yer tutmaları şundan değil mi? Bu yaratılar, romanın, oyunun "gerçekdışı" kurgusu içinde tarihin "gerçeği"ni, yani zamanın kırılma an'ını yakalayabilmişlerdir. Zamanın değişme an'ına, hem de yenmiş, zafer kazanmış "tarihi kahraman" eliyle değil, şimdiki durumları belirsiz ortalama insan dünyasından, Yenik Kahramanlar eliyle mim koyarak. Roman yazarının tarih yerine, tarihin roman yazarına bakışı kurgulama yoluyla onu hem geçmişe, hem geleceğe götürüp getirecektir, demek istiyorum.

Ölümsüzlüğün, bilginin peşindeki insan tragedyası. Tanrılar yere iniyor. İnsan, içine düştüğü bilinmezlikte kendini arıyor. Şu dört yenik kahramandan her birinin tarihsel dönemecine dikkat edelim: 1. Ölümsüz tanrıya karşı başkaldırışta dirimi arayış. 2. Şövalyelik armasını muzipçe gülünçleştirerek yoksayış. 3.Soyun, sopun, krallığın=egemenlik gücünün ikilemiyle akıl gücünün oynaşması. –*Le despotisme est un paradoxe* = (despotluk aptallıktır, saçmalıktır)– 4. Değişimden habersiz, tutucu ben-benciliği, eczaneden alınıp içilen birkaç yudumluk kezzapla kusmak ve arkadan gelen çocuğa yüklenen borç. Etkiler-tepkiler gerçeği.

Hep "daha iyi bir yarın" hayalini kura kura yenik düşmüş, yenik düştükçe ölümsüzlüğü aramış kahramanlardır romanın, edebiyat ve sanatın tarihsel süjesi. İstedikleri utkuyu elden kaçırmış kahramanların kaygı dolu, hüzün yüklü yeniklik "an"ı. "Kaygı, insanın en yaratıcı belasıdır." (Rollo May, *Yaratma Cesareti*)

Benim romanlarım, ortalama insanların hayatını deşerek tarihi bilip anlamayı denemektedir. Dünü gizli, yarını da bu nedenle bilinemeyen, herkesin her köşe başında rastlayabileceği şimdiki insanlar takımı merceğinden. *Ölmeye Yatmak*'ta kendi yaptıkları anayasaya karşı yürüyenlerin tarihini görebilmek için, değişimin 1968 çanını çaldığı saatte Cumhuriyet'imizi ameliyat masasına yatmaya davet ettim. Sayın Ercan Eyüboğlu'nun incelemesindeki kapsayıcı deyişiyle "75 Yılda Tebaadan Yurttaşa Doğru" geçiş durumunu, Cumhuriyet sistemi çerçevesinde öğretim üyesi olabilmiş bulunan kadın kahramanı, "*halktan gelme*" erkek öğrencisinin altına yatırarak değerlendirmek istedim. Bu anlamda, dış koşulların belirlediği bir alta düşmeyi insanal belirsizlik boyutuna göndererek, şimdinin toplum bilincine saklanmış gerçeğine uzanmayı kurguladım. Peki *Yazsonu*? Avrupa düzleminden bakınca Türkiye, "Doğu Akdeniz"dir demeye gelmekteydi ama, *Yazsonu* romanının yazarı için, daha yakın ve çok daha içsel planda, Doğu Akdeniz, ne Ege'yi, ne de güneyden Antalya'ya kadar olan bölgeyi içeriyor. Günümüzde tarihin kırılma zamanını Bodrum'da, Kuşadası ya da Asos'ta falan yakalayamazsınız. Side'den İskenderun'a uzanın; geçerken Adana-Mersin'in Çukurova pamuk işini arka planda bırakın. Karayla denizin göğüs göğüse geldiği; yavaşla hızın, tarikatçılıkla modernitenin çatışma zamanına, işte tam tamına bu romanlık an'a ilgi duyarsanız, Türkiye Doğu Akdeniz'inin romanını kurgulayarak modern tarihçilik anlayışına kalıcı bir katkı sağlayabilirsiniz. Büyük değişime gebe bir zamanın bütün ipuçları toplum bilincine, toplum üyelerinin tarihine "bilinmezcesine" işlenirken, buna duyarsız kalınamazdı ki. Böyle bir ilgilenişe belki de "romanın tarihsel duyarlığı" diyebiliriz.

Birbirini izleyen üç romanımı *Dar Zamanlar*, ana başlığı altında topladım. Çünkü ortalama insanın çok bunaldığı, devlet darbesi "kurtarıcılığı" ile siyasal, sosyal, ekonomik baskılar altında hayatının daraldıkça daraldığı, değerler tartısını elden kaçırıp yarınını hayal dahi edemediği hızlı değişim ikliminde yaşamışlığı, insanlık tarihinde yerini almalıydı. *Romantik Bir Viyana Yazı* romanım da, veba ve karnaval zamanının dünden bugüne, bugünden yarına dolaşımıyla ilgili. Liselerin tarih derslerinde öğretmenlerin, Osmanlı'nın Viyana kapısına dayanmasını yılı günüyle "resmen" anlatıp durdukları sırada öğrenciler T.C.'nin Avrupa Birliği kapısında bekletildiği zamanın içindedirler. Viyana'da 16.-17. Yüzyılda veba ve karnaval dönemini çağrıştıran ise, 21.yüzyıl başları Türkiye tarihinde yoksulluk, açlık, belirsizlik günleri üstüne havai fişeklerin çılgınca patlatıldığı, çalgılı çengili yerlerin çoğaldıkça çoğaldığı dönem.

Sözümü, Sayın Jale Parla'nın *Don Kişot'tan Bugüne Roman* adlı karşılaştırmalı çalışmasına bir gönderme ile bağlamak istiyorum. Kronos anlatılar, yani kronolojik; bitmiş, mitik, ritüel anlatıyla kairos, yani kriz, kargaşa, bilinemezlik anlatılarının kurcalayıcısı Frank Kermode'dan özümsenmiş bir alıntıyla:

> (...) Eğer roman gündelik olana, bu kaza ve olasılığa en yakın düşen anlatı biçimiyse, krizler kurguyla yaşamın kesişme noktasıdır. Ve yaşam seçimleri, kurgu seçimleri kadar tükenmezdir. (...) İnsan onuru, her krizi, 'aşağıda' karşılayarak seçim yapmayı gerektirir.

Sayın Parla'nın bu bakışa *Dar Zamanlar*'ın üçüncü kitabı *Hayır...* romanımı bir örnek olarak göstermesi, romanın yazarı için de hayli aydınlatıcı olmuştur.

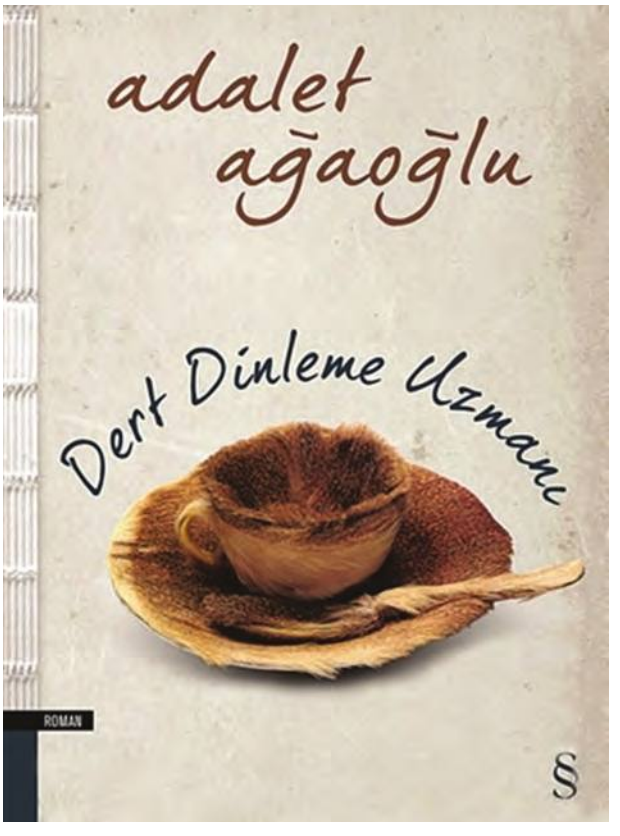
Dert Dinleme Uzmanı, "Dar Zamanlar"a Nasıl Son Verdi?

EROL KÖROĞLU

DAR ZAMANLAR DÖRTLÜSÜ UMUTLA, YAŞAMA İNANÇLA BİTİYOR DİYE DÜŞÜNÜYORUM. EDEBİYAT METNİ TAMAMLANMIŞ, NEHİR ROMAN ÖLÜMLE SONA ERMİŞTİR. TAM DA BURADAN YOLA ÇIKARAK YAŞAMA UMUT OLMAKTADIR.

Adalet Ağaoğlu'nu, ilk kez lisans eğitimimin sonlarında, 1992 ya da 1993'te edebiyat ve zaman konulu bir panelde gördüm ve dinledim. Kuruçeşme'deki Mülkiyeliler Lokali'nde miydi, Robert Kolej'de mi, çıkartamıyorum. Orhan Pamuk da konuşmacıydı ve Adalet Hanım verilen süreyi aşınca, "Adalet Hanım, biz de konuşacağız!" diye terslenmişti. Sonradan yakından tanıyacağım, eserlerini öğreteceğim, sözlü ve yazılı olarak yorumlayacağım bu iki yazarı o sahnede hatırlamak beni gülümsetiyor.

Daha sonra TÜBA bursuyla Amerika'dayken, o zaman Ohio Eyalet Üniversitesi'nde olan Victoria

Holbrook, Adalet Hanım'a onursal doktora verilmesi üzerine düzenlenen bir sempozyuma beni de davet etmişti. "Modernism and Social Change: A Symposium in Honor of Adalet Ağaoğlu" (Modernizm ve Toplumsal Değişim: Adalet Ağaoğlu Onuruna Bir Sempozyum) başlıklı etkinlik 12-13 Aralık 1998'de gerçekleşmiş, ben de Üç beş Kişi'nin İngilizce çevirisi *Curfew* üzerinden bir konuşma yapmıştım. Adalet Hanım ve eşi Halim Bey'le ilk kez orada tanışmıştım. Daha sonra, 2002'de Nüket Esen Boğaziçi Üniversitesi'nde bir Adalet Ağaoğlu Sempozyumu düzenlemiş, ben de Üç Beş Kişi konuşmasının Türkçesini orada vermiş ve sonra kendi yazımı da içeren *Hayata Bakan Edebiyat: Adalet Ağaoğlu'nun Yapıtlarına Eleştirel Yaklaşımlar* (2003) başlıklı kitabı Nüket Esen'le birlikte yayıma hazırlamıştım.

Tam tarihini hatırlamıyorum ama galiba Ocak 2015 içerisinde, Tarih Vakfı yazarın vakfa yaptığı maddi ve manevi katkılara minnet ifadesi olarak bir "Adalet Ağaoğlu Okuma Salonu" ihdas etti ve benden Adalet Hanım'ın da katılacağı açılış töreninde edebiyatçılığı hakkında konuşmamı istediler. "Duvar Öyküsü"nü eksen alan bir konuşma yaptım. Benim için heyecan verici bir geceydi. Hâlâ Gezi sonrası diyebileceğimiz günlerdi, "Duvar Öyküsü" beni çok etkilemişti, okuma salonu çok iyi bir fikirdi, Adalet Hanım oradaydı ve üstelik kanserle savaşına devam eden rahmetli kardeşim Vangelis Kechriotis de bizimleydi.

Son olarak, Aralık 2018'de Boğaziçi Üniversitesi Adalet Hanım'a onursal doktora payesi verdi ve bunun şerefine 15 Aralık 2018'de Tarih Vakfı'nda bir günlük "Bir Çağ Yazarı: Adalet Ağaoğlu Edebiyatına Çok Disiplinlilik ve Türkiye Çalışmaları Üzerinden Yaklaşmak" sempozyumunu gerçekleştirdik. Aşağıdaki konuşmayı orada yapmıştım. Adalet Hanım, sabahki konuşmalara katılabilmiş ama yorulduğu için eve geçince, benim de dahil olduğum öğleden sonra konuşmalarını dinleyememişti. Bu konuşmayı geliştirmek ve tamamlayınca kendisine okutmak istemiştim. Türlü gaileyle bu mümkün olamadı. Daha fazla bekletmemek için, Adalet Hanım'ın anısına hürmetle, vakfın mütevellisi olduğu için ona düzenli giden ve her ay dikkatle incelediği, okuduğu *Toplumsal Tarih*'te yayımlansın istedim. Adalet Hanım'ın anısı daim, okuru bol olsun...

Adalet Ağaoğlu *Ölmeye Yatmak*'ı 1973'te, *Bir Düğün Gecesi*'ni 1979'da ve *Hayır...*'ı 1987'de yayımlayarak "Dar Zamanlar Üçlemesi"ni oluşturdu. Üçleme hem karakterlerin gelişimi, hem siyaset ve toplumsalla ilişkilenişi üzerinden temelde "çağ romanı"1 türüne girmesi, hem 15 yıl gibi kabul edilebilir bir sürede yayımlanmış olması, hem de modernist roman tekniğinin kullanımı açısından tam bir nehir romandı.2 Ancak yazarın Aralık 2012 ile Ocak 2014 arasında yazmayı tamamlayıp Everest Yayınları'ndan Nisan 2014'te yayımlayacağı *Dert Dinleme Uzmanı*, üçlemeyi zor bir noktaya taşıyacaktı. Üçleme yani triloji, artık dörtleme, dörtlü, tetraloji ya da kuartete dönüşmekteydi. Kısacası nehir romanın yeni aldığı biçimin adı bile muhtelif olacaktı.

Bu girişi sadece dörtlemenin roman yayıncılığında üçlemelere göre daha az görülen bir biçim oluşuna dayanarak yapmıyorum. Dar Zamanlar, başından beri tek bir olay örgüsünü birörnek biçimde sürdüren, arkası yarın tarzında bir dizi değildi. Bu yüzden, dizinin bir dörtlemeye dönüşmesi kimseyi şaşkınlığa düşürmemişti. Hatta Ağaoğlu'nun yaşadığı kazadan sonra yeni bir roman yazmış olması edebiyat dünyasını sevindirmişti. Ancak *Dert Dinleme Uzmanı*'nın özellikleri, hem okurlar hem eleştirmenler tarafından Dar Zamanlar kulübüne gönül rahatlığıyla eklenmesini zorlaştırmaktaydı.3 Burada bu noktadan yola çıkacak ve *Dert Dinleme Uzmanı*'nın Dar Zamanlar'la girift ilişkisini tartışmaya çalışacağım. *Dert Dinleme Uzmanı*, oluşmasına yol açtığı dörtlemenin uyumsuz çocuğu, diğer üç romana zayıf ve belki zorlama bağlarla bağlı bir devam romanı mıdır? Yoksa Ağaoğlu'nun nehir romanını, dört başı mamur bir biçimde sonlandıran ya da kapanışa ulaştıran son basamak mıdır? Bu sorular sadece roman tekniği, eleştirisi ve tarihi açısından önem taşımıyorlar. Dar Zamanlar aynı zamanda bir dönemle ilgili tarihsel bir tartışma üzerinden bir yorum ya da anlayış sunan, temsil ettiği topluma eleştirel gözle yaklaşan bir çağ romanı dizisi olduğu için de, soruların cevaplanması elzemdir.

Hayır...'dan 27 yıl sonra yayımlanan *Dert Dinleme Uzmanı*, dizinin ortaya koyduğu eleştirel çağ okumasına anlamlı ve bütünlüklü bir kapanış sunabilmekte midir? Ben, her ne kadar ilk bakışta bunu söylemenin kolay olmadığını kabul etsem de, *Dert Dinleme Uzmanı*'nın nehir romanı hakkıyla bir dörtlemeye çevirdiğini ve anlamlı bir biçimde kapanışa ulaştırdığını savunacağım.

Öncelikle romanın bu iddiayı zayıflatan yönleri üzerinde duralım. Roman, dert dinleme uzmanı olarak tanınan, 50'li yaşlardaki erkek bir yayınevi düzeltmen ve editörünün, tuttuğu hatırat-vari bir defteri, uzaktan tanıdığı, kendisinden daha genç bir yazara verdikten sonra intihar etmesiyle başlar. Yazar, elindeki defteri okur ve yayımlayarak biz okurlar için de erişilebilir kılar. *Dert Dinleme Uzmanı* olarak okuduğumuz defter boyunca, intihar eden editörün eski karısı ve kaynanasından tutun da, parasını alıp kitaplıklarını yapmayan marangoza, yaptırdığı huzurevini kız öğrenci yurdu olarak kiralayıp harabeye çeviren devlete ya da onu maddi olarak sömürmeye çalışan üniversite arkadaşına kadar önüne gelen herkes tarafından enayi yerine koyulmasına şahit oluruz. Öte yandan bu romanda, dizinin diğer üç romanındaki Aysel, kocası Ömer ya da kız kardeşi Tezel gibi hiçbir karakter görülmez. Daha doğrusu, bu romanda, romanda söylendiği biçimiyle belirtmek gerekirse, hiçbir "insan, zaman ve mekân ad"ı görülmeyecektir. Romanın girişinde, bu durum adeta bir uyarı olarak okura ulaştırılır:

> "Hile, desiselerin oyunbazlıkların
> en berbatı olup
> bizzat kendi nefsimizin kandırılması,
> baştan çıkarılmasıdır"
> diye buyurmuşlar servetifünuncuların sembolik şair ve özdeyiş yazarı Cenap Şahabeddin Beyefendi. Manastır doğumlu (1870). Ölümü beyin kanamasındanmış. Bakırköy mezarlığında gömülüdür (1934).
> Bundan böyle bütün sayfaların satırlarında romanlara mahsus insan, zaman ve mekân adları beklenmeye... (s. 5)

Gerçekten de böyle olur. Bu epigrafımsı uyarının ardından, dert dinleme uzmanının defteri teslim ettiği yazarın takdimini ve sonra da defteri okuruz. Bütün defter uzmanın tam hatırat diyemeyeceğimiz, bol çağrışımlı bir anımsama müsveddesi ile neredeyse sözlü anlatım arası bir üslupla yazdığı bir tür monologdur. Dert dinleme uzmanı bu monoloğuyla adeta, herkesin derdini dinlerken kimseye anlatamadığı kendi dertlerini anlatıyor gibidir. Aşağıdaki şu uzunca parça, bu durumu örneklemeye yetecektir diye umuyorum:

Mehmet Ö. Alkan ve Adalet Ağaoğlu, "Bir Çağ Yazarı: Adalet Ağaoğlu Edebiyatına Çok Disiplinlilik ve Türkiye Çalışmaları Üzerinden Yaklaşmak" sempozyumunda

Huzurevi "yaşantı"mın, evet benim bu deneyimime yaşantı denilebilir de, daha yirmisine bile basmamışken, televizyon ekranlarında, "sinemaya ilk adımını atmış yıldızımız," diye takdim edilen kızcağız, kendisiyle başbaşa bir görüşme yapılırken, evet efendim, benim yaşantım sinema filmlerine karşı duyduğum büyük bir aşkla kaplıdır, diyemez. Denilmemeli, tıpkı bir yazarın adının, daha ilk kitabıyla, büyük deneme, yazıp çizme, kendileriyle hesaplaşma ustalarıyla yan yana anılmasının hem gülünç, hem acıklı kaçacağı gibi ... Daha ilk satırda cümleyi kesiverdim; üzgünüm ama işte bağlıyorum: Huzurevi yaşantımın yükünü sürekli sırtımda taşımaktaysam da, Darülbedayi'miz, canım işte Osmanlı'nın ilk üniversitesinin dil ve edebiyat bölümünü bitirip, kepimi havaya fırlatarak diplomamı nüfus kağıdımın yanına eklemişimdir. Yetmemiş, askerlikten kaçabilme namına asistanlık girişiminde de bulunmuş, üstelik şimdilerde "Humane Letters" dedikleri, tarih, sosyoloji, psikoloji eğitimini yan yana içeren "insanbilim"i üstüne bir de doktora tezi hazırlamışımdır; ancak haftada bu kadar saat şurda, bu kadar saat burda ders vermeye gidiş gelişlerim, benim askerliğimi yapma mecburiyetini kısaca halletme meselemi çözmemiş değildir ama, ben aslında saatli, randevulu, koşturmalı "vatani zafer"lere fazlaca belbağlayanlardan olamamışımdır. Çekileyim sessizce bir köşeye, okuyayım, yazayım, birtakım dil ve edebiyat bulmacıları üstüne kendime has atılımlarda bulunayım, bu atılımları tutturduğumu görürsem akşamüstlerimin sodası bol viskisini devireyim, birbirimize "samimiyetle" meylettiğimiz muzip, akıldışı çözümlemeleri rahatlıkla tartışabildiğimiz bir girlfriend'im varsa onunla bile bile, yani işte genelgeçer yaratıcı taşlar fırlata fırlata cilveleşelim, daha ne olsun. Olmadı değil. Dur. Atla geç bunu. (s. 142-143)

Bütün roman bu üslupla ilerleyecektir. Beş bölüme ayrılan romanda olaylar, anılar anlatılmasına anlatılacaktır ama biz okurlar olarak bu monolog üslubunu, bu defteriyle dertleşen adamın dilini aşıp da öykü dünyasına gark olamayız ya da gark olsak bile buradaki edebi deneyimi belki bulanık bir gölde yüzmeye benzetebiliriz. *Dert Dinleme Uzmanı*, okuruyla arasına mesafe koyan, üslup açısından opak bir romandır. Bunu örneklemek üzere, bölüm başlıklarına değinebiliriz. Deftere dahil beş bölümün başlığı şunlardır: Rastlantılar ve Çağrışımlar, Çağrışım ve Sezgiler, Sezgi ve Kuşkular, Kuşku ve Sabırlar, Sabır+Öç+Takdimci. Başlıklar birbirlerine açılarak ilerler ama ne bölümlerle ilgili tam bir fikir vermektedir ne de içerikle ilişkileri kolayca görünür olmaktadır.

Ancak öte yandan, romanın en uzun ve uzmanın evlilik hikayesi üzerinden ilerleyen "Rastlantılar ve Çağrışımlar" başlıklı ilk bölümünde, nehir romanın ikinci ve üçüncü romanlarına açık göndermede bulunulduğuna şahit oluruz:

Tam o an içimden şöyle bir şey geçmiştir: Yoksa biz o günlerde, yani işte sonuncu darbenin eşiğinde

DAR ZAMANLAR, ÇAĞ ROMANLARINA ÖZGÜ SOSYOPOLİTİK ELEŞTİRİSİNİ TEK BİR ANA KARAKTERİN ZİHNİNİN İÇİNDEN GERÇEKLEŞTİRMEKTEDİR. DAR ZAMANLAR, TEKNİK AÇIDAN ÖNCELİKLE BİR ZİHİN TEMSİLİ ANLATISIDIR VE TÜM ANLATISAL HAMLELERİNİ BU ÖZELLİKTEN YOLA ÇIKARAK GERÇEKLEŞTİRMİŞTİR.

sırat köprüsünde yaşadığımız zamanlarda dilden dile dolaşmaya başlamış bir romanın ilk cümlesini mi oynamaktayız? Hani şu:

İntihar etmeyeceksek İçelim bari! kurtarıcımızı?

Takliden ...

Hadi yallah!

Ne de olsa ben de artık "mecburen" *Aydın İntiharları ve Geleceğin Başkaldırısı* sorgulamalarının yakasına yapışmış bulunmaktaydım. Susturulmak, susup kalmak, toplumun tepesine mavzerler bine bine "kabul" oylarına sahip kılınmış tanklı tüfekli bir "millet yasası"nca enselenmeme harekatıyla sessiz mes(t)siz durup kılınmış hallerine düşülmüşlüğüne karşı başkaldırma ruhuna yakalanmış bulunmaktayım. Barışı çağırmakmış, hani yahu yurtta sulh cihanda sulh güzellemesi şu siville değil de, bu siville olmalıymış'LAR var ya, bunlar bile bana vızgelmekte ... Alın kalem kağıdı, yazın şuraya şunu aynen:

Geleceğin Başkaldırısı = Yeni Dünya'nın İnşaatı + Para + Para= Nükleer Silah + Büyük Güç; alta geç bunu mecburen ve alta geçip yaz:

Toplam:

TOPLU KIYIM. Buyrunuz silahlılara karşı silahsızların

BARIŞ HAREKATINA. ..

Geleceğin Başkaldırısı öyle mi? (s. 78-79)

Bir Düğün Gecesi'nin roman boyunca birkaç kere duyduğumuz "intihar etmeyeceksek içelim bari" sözü ve *Hayır...*'da Aysel'in üzerinde çalıştığı *Aydın İntiharları ve Geleceğin Başkaldırısı* projesi burada ardı ardına anılıverir. Bu kadarcık bir bağlantı dizinin dörtleme olmasına yetecek midir? Eğer bu göndermeler yazarın diziye dahil ettiğini ilan etmediği bir başka metninde ya da başka bir yazarın romanında geçseydi, sadece metinler arasılıkla karşı karşıya olduğumuzu söyler ve geçerdik. Ancak bu kadarcık bir gönderme bu romanı tartışmasız bir biçimde diziye bağlamaktadır. Ama nasıl? Bu soruyu cevaplayabilmek için, dörtlemenin belirleyici özelliklerini konuşmamız lazım.

Bu noktada sanırım daha da iddialı konuşmaya başlayacağım. Eğer bu söyleyeceklerim daha önce söylenmiş ya da yazılmışsa, lütfen cahilliğime verin. Ancak ben Dar Zamanlar nehir romanının dört cildinin de bize Aysel'in zihninden aktarıldığını düşünüyorum. Bu romanlarda anlatıcılar ve anlatı teknikleri sürekli değişir ama her roman Aysel'in, ilk romanda ölmeye yatan kadının zihninin yaşamı ve çağıyla hesaplaşmasının temsilidir. Oysa daha ilk romanda, bu iddiayı zorlayacak noktalar vardır. Romandaki her şeyi Aysel'in ölmeye yattığı bir buçuk saatlik sürede zihninden geçenler olarak düşünsek bile, romandaki "Aydın'ın Günlüğü" bölümleri içerdiği ayrıntılar üzerinden sanki Aydın tarafından yazılmış olduğu izlenimini uyandırır. Oysa günlüğü gördüğümüz ilk yerde, Aydın'ın günlük girişi şöyle sonlanır: "Bugün 'etre', yani 'olmak' fiilinin çekimini öğrendik: Je suis, tu es, il est, nous....." Hemen sonraki sayfada ölmeye yatmış Aysel'in ilk satırdan itibaren şunları düşündüğünü görürüz: "Ben... im, sen...sin, o...dur, biz... Biz'iz. Biz olduk. Ne olduk? Nous sommes cultives. Yetiştik, büyüdük, kültürlü olduk."4 Bu geçiş, Aydın'ın günlüklerinde de Aysel'in zihninde olduğumuzu kanıtlar. Aydın'ın roman boyunca günlüklerini Aysel'e verdiği gibi bir olguyla da karşılaşmadığımız için, geçmişiyle hesaplaşarak yaşama yürüyecek Aysel'in, yaşamında yeri olan herkes gibi Aydın'ı da, onun gelişimini de tahayyül ettiğini görürüz.

Bu yazının sınırları içerisinde tartışmak mümkün değil ama *Bir Düğün Gecesi* de, o düğüne gitmeyen Aysel tarafından tahayyül edilmektedir. Bu anlamda Dar Zamanlar, çağ romanlarına özgü sosyopolitik eleştirisini tek bir ana karakterin zihninin içinden gerçekleştirmektedir. Dar Zamanlar, teknik açıdan öncelikle bir zihin temsili anlatısıdır ve tüm anlatısal hamlelerini bu özellikten yola çıkarak gerçekleştirmiştir. Özellikle ilk romanlarda özyaşamöyküsel etkinin yoğunluğu vurgulanır. Yazar Ağaoğlu, Aysel'de kendi izdüşümünü, kurmaca evrendeki karşılığını oluşturmuş ve çağ romanını bu filtre üzerinden inşa etmiştir. Bu seçimin *Dert Dinleme Uzmanı*'nda da devam ettiğini düşünüyorum. Romanda biri takdimi yazan yazar, diğeri defteri yazan uzman olmak üzere iki farklı anlatıcı vardır ama bunların seslerini ve üsluplarını ayrıştırmak pek de mümkün değildir.

Adalet Ağaoğlu, Meral Camcı için kitap imzalarken

Üzerine, en öne gelen, daha önce andığım uyarı da eklenince, Ağaoğlu burada neden Aysel izdüşümünden vazgeçmiş olsun sorusunu soruyorum. Nitekim romanın sonuna doğru uzman, profesör dostunun antropoloji doçenti karısına atılan iftira ve karalamaları, kadının bu nedenle yaşadığı duygusal travmayı ve bunu çözemeden bir trafik kazasında ölüp gidişini uzun uzun anlatır. Bu iftira hikâyesi, yazar Ağaoğlu'nun ilk romanıyla ilgili dayanaksız suçlamaların da bir izdüşümü gibidir. Doçent hanım *Arızalı Aydınlığımız* diye bir kitap yazmıştır:

> Hocamı dinlerken çağrışımlar sıralanmakta, böylece aklıma gelmekte ki, mesela Devletin Eğitim Sistemi çerçevesinde OHAL'cilerin YÖK darbesi bir yanda ÖZGÜR'lükçüler öte yanda derken derkeeen, işte o değindiğim *Arızalı Aydınlığımız* diye bir kitap ortaya çıkıvermekte... Bu da artık Prof. Dr. diye anılmaya başlamış bulunan hocamın Doç. Dr. eşinin bu sefer de yurtdışında kendisine fahri doktora vermiş bulunan üniversitenin Yakın ve Ortadoğu Bölümü›nde ordaki bizden bir öğrencisinin doktora tezi için verdiği derslermiş aslında. Tez konusu sanırım şu anlamdaydı: Kırk yıl öncesinden bu yana modern romanımızda aydınların durumu. Zaten hemen alıp okuduğum *Arızalı Aydınlığımız* kitabında tezin adı aynen böyle geçmekteydi. (s. 212-213)

Romanın yayın tarihinden kırk yıl geriye gidince 1973'e, Ölmeye Yatmak'ın yayınlandığı tarihe geliyoruz. Kısacası doçent hanımın ya da yazar Ağaoğlu'nun uğradığı iftiralarla öfkelenen ve nefret dolan iyiniyetli uzman, defteri tamamladıktan sonra, siyasal olarak yeni bir dar zaman olan 2014'te intihar eder. Dar zamanlar nehir romanında 40 yıldır yaşanan darlık bir aydının intihar eylemiyle tamamlanmış olur. Faili meçhuller ve meşhurlar ülkesinde, acılarla yoğrulan yorgun demokratların sürgünde öldüğü coğrafyada uzman, dar zamana son verme eylemini gerçekleştirir. Dert Dinleme Uzmanı'nı tahayyül eden Aysel, onu da tahayyül eden Adalet Ağaoğlu artık aramızdan ayrılmış olsa da yaşıyor ve yaşamaya devam edecek. Bu nedenle, Dar Zamanlar dörtlüsü umutla, yaşama inançla bitiyor diye düşünüyorum. Edebiyat metni tamamlanmış, nehir roman ölümle sona ermiştir. Tam da buradan yola çıkarak yaşama umut olmaktadır; yaşamın ve edebiyatın çoğalmasına, çoğaltılmasına umut...

EROL KÖROĞLU – BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Almanca *Zeitroman* kavramının Türkçe karşılığı. Çok yaygınlaşmamış bir ayrıma göre, yazarın kendi doğumundan önceki olayları anlattığı kurmaca metinler tarihsel roman, kendi yaşadığı çağdaki olayları yorumladığı metinler ise çağ romanı olarak kabul edilir.

2 Fransızcası "roman fleuve". Her biri kendi içerisinde kapanmakla beraber, aynı ya da bağlantılı karakterler üzerinden uzunca bir sürede olup bitenlerin işlendiği roman dizisi.

3 Örnek olarak bkz. Onur Uludoğan, "'Dar Zamanlar'ın Son Kitabı 'Dert Dinleme Uzmanı', edebiyathaber.net, 14 Mayıs 2014. http://www.edebiyathaber.net/dar-zamanlarin-son-kitabi-dert-dinleme-uzmani-onur-uludogan/ ve Asuman Susam, "Dertlerden Tarih Yapmak Dertlere Tarihle Bakmak," yayımlanmamış çalışma. https://www.academia.edu/14112408/Dertlerden_Tarih_Yapmak_Dertlerle_Tarihe_Bakmak.

4 Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak* (İstanbul: Everest Yayınları, 2014), s. 46-47.

Mondros'tan Sevr'e, Sevr'den Lozan'a

ZAFER TOPRAK

MİLLİ MÜCADELE'NİN ÖNEMİNİ ANLAMAK İÇİN SEVR VE LOZAN ANTLAŞMALARINI AYRINTILARIYLA GÖZDEN GEÇİRMEK GEREKİR. HER İKİ ANTLAŞMANIN ULUSLARARASI HUKUK BAĞLAMINDA İRDELENMESİ, TÜRKİYE'NİN ÜÇ YILLIK BİR SÜREDE HANGİ KONUMDAN YOLA ÇIKARAK NEREYE VARDIĞINI NET BİR BİÇİMDE GÖZLER ÖNÜNE SERER.

Cihan Harbi ya da Harb-ı Umumi diye bilinen Birinci Dünya Savaşı son kertede 20. yüzyılı şekillendirmiş, çağımızın kaderini yönlendirmiş bir savaştı. Balkanlardan Afganistan'a, Kafkaslardan Kuzey Afrika'ya yaşananlar bir tarafta, bugün sıcak bölge konumunu koruyan Orta Doğu sorunları da Birinci Dünya Savaşı ile gün yüzüne çıktı. 1914-1922 yılları arası dönem imparatorlukların çöktüğü, yeni bir dünyanın kurulduğu dönemdi. Batı yayılımının doruk noktaya ulaştığı, 1914'ün çözümsüzlüklerini de bağrında yaşatan, yeni bir dünya doğmuştu. Savaşta yenik düşüp kendi iradesiyle yönünü çizen tek bölge ülkesi Türkiye oldu. Türkiye, Cihan Harbi'ni kaybetmesine karşın, Milli Mücadele ile yeni bir devlet kurarak Batı'ya meydan okudu. Yürüttüğü bağımsızlık savaşıyla, emperyalizmin ve sömürgeciliğin boyunduruğu altında olan birçok ülkeye örnek olarak, bu denli sorunlu bir ortamda kendi ulus devletini inşa etmeyi başardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü ve Çağdaş Orta Doğu'nun doğuşunu ele alan David Fromkin'in *Barışları Sona Erdiren Barış* adlı eseri günümüz Orta Doğu'sunu anlamada belki de en yararlı kaynaklardan biri olarak yazına geçti. Orta Doğu'ya sözde barış, adalet, sağduyu öneren Düvel-i Muazzama'nın ne denli aymazlık içerisinde olduğu ve içinden çıkılmaz, sorunlu bir dünya yarattığı bu kitapta ayrıntılarıyla anlatılıyordu.

Cihan Harbi'ne neden olan Avrupa'nın yayılmacılığı, dünyanın dört bir yanını sömürgeleştirdikten sonra Orta Doğu'ya göz dikmiş, Osmanlı topraklarını bir an önce paylaşmayı düşlemişti. Ancak savaş bu coğrafyayı çözümsüz sorunlar bölgesine dönüştürmekle kalmamış, Avrupa'nın geçmişteki hegemonyasına da son vermiştir. Cihan Harbi yirmi yıl sonra tekrar gündeme gelmiş, ikinci bir dünya savaşının da tohumlarını atmıştır. Bundan böyle Avrupa'nın,

Paris Barış Konferansı'na giderken Avrupa'nın siyasi haritası

30 Ekim 1918'de Limni adasının Mondros limanında müzakere imzalanırken

Düvel-i Muazzama'nın dünya ölçeğinde hükümranlığı son buluyordu. Avrupa 1919-1945 arasında kendi kaotik dünyasını yarattı. Cihan Harbi bir çöküşün başlangıcı oldu. Tüm Avrupa'yı ve dünyayı kargaşaya sokan ve sonuçlarıyla II. Dünya Savaşı'nı hazırlayan sürecin başlangıcı Cihan Harbi'nin ta kendisiydi. 1914-1945 dönemi yüzyıllardır dünyanın kaderini belirlemiş bir kıtanın kendini tükettiği bir dönem oldu.

Orta Doğu'da barışı sona erdiren Paris Barış Antlaşmaları, Avrupa'yı kısa sürede yeni bir savaşın eşiğine getirmiş, 1919-1939'u kapsayan yirmi yıllık süre uzun soluklu bir ateşkese dönüşmüştü. Sevr nasıl Türkiye'yi yeni çözümler aramaya sevk etmiş bir "barış" ise Almanlarla imzalanan Versailles Antlaşması da başta Almanya olmak üzere Avrupa'yı batağa sokmuş bir antlaşmaydı. Diğer yenik ülkelerle yapılan barış antlaşmaları da son kertede irredantist, rövanşist mağduriyetler yarattı. Bu tür zihniyetler sonucu doğan başta Hitler Almanya'sı olmak üzere revizyonist ülkeler dünyayı yeni bir ateş çemberine soktular.

Düvel-i Muazzama, Orta Doğu'da "barışla" barışlara son verirken yeni bir topyekûn savaş özlemini alevlendirmişti. Cihan Harbi'nin geride bıraktığı mirasın en kalıcı parçası Orta Doğu oldu. Parçalanmış, bölük pörçük bir ülkeler manzumesi, körüklenmiş din ve mezhep kavgaları, petrol ve benzeri kaygılarla özendirilmiş şeyhlikler Orta Doğu'nun kaderini çizdi. Bu sorunlar o günlerden bugüne sürgit devam etti. Dünün uygarlık bekçileri bu bölgeden çekilme görüntüsü verirken geride sorunlarla, çözümsüzlüklerle yüklü bir Orta Doğu bırakmışlardı. Afganistan, Filistin, Karabağ, Irak, Suriye ve hatta Avrupa'nın ortasında Bosna-Hersek sürecin tetiklediği çatışma ortamlarıydı. Uzun dönemde düzen adına kavga, barış adına savaş, uygarlık adına kıyım aynı senaryonun farklı veçheleri oldu.

SONUN BAŞLANGICI: MONDROS MÜTAREKESİ

On yıllardır Milli Mücadele'yi içine kapanık bir üslupla algılayan insanımız, Milli Mücadele'nin ne Cihan Harbi ile olan bağlantısını kurabilmiş ne de o günün Türkiye'sinin Orta Doğu bütününün bir parçası olduğunu görebilmişti. Oysa Türkiye'nin kaderini çizen gelişmelerin izini sürebilmek için uluslararası camiada Türkiye'ye biçilen rolü görmek gerekiyordu. İtilaf devletlerini oluşturan camia en azından yarım yüzyıldır Osmanlı Devleti'ni haritadan silmeye kararlıydı. Cihan Harbi ertesi Türkiye, Anadolu'nun kuzeyine sığınmış bir eyalet düzeyine indirgeniyordu. Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışı işte bu tür bir yazgıya başkaldırıydı.

Süreç Türkiye için 30 Ekim 1918'de başladı. Mondros Mütarekesi ya da Mondros Bırakışması, Cihan Harbi sonunda Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan *mütarekename* ya da bırakışma belgesiydi. Osmanlı İmparatorluğu adına Bahriye Nazırı Rauf Bey tarafından, Limni adasının Mondros Limanı'nda demirli Agamemnon zırhlısında 30 Ekim 1918 akşamı imzalanmıştı.

Bu antlaşma ile beraber Osmanlı İmparatorluğu fiilen sona ermiş sayılabilirdi. Mütareke, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkımından sonra kurulacak olan Cumhuriyet Türkiye'sinin vereceği mücadelenin başlangıç noktasıydı. Türk Kurtuluş Savaşı'nın siyasi manifestosu olan Misak-Milli Beyannamesi'nin birinci maddesi, "30 Ekim 1918 tarihli anlaşmanın çizdiği hudutlar dahilinde, dinen, ırken ve emelen müttehit [birleşik] Osmanlı İslam ekseriyetiyle meskûn bulunan aksamın tamamı, fiilen ve hükmen gayrı kabil-i tecezzi bir küldür [bölümlere ayrılamaz bir bütündür]" demek suretiyle, Millî Mücadele'nin hedefi olan ulusal varlık için Mondros Mütarekesi'ne gönderme yapıyordu.

Talat Paşa hükümeti, Filistin'de İngiliz taarruzu karşısında hezimete uğranılması ve 1 Ekim'de Şam'ın düşmesi üzerine, 5 Ekim 1918'de İngiltere ile ateşkes sağlamak için ABD'nin arabuluculuğuna başvurmuştu. Bu arada 29 Eylül'de Bulgaristan ateşkes imzalamıştı. Bu ülkeyi işgal eden Fransız ve müttefik ordularının İstanbul'un üzerine yürümesi an meselesiydi. 8 Ekim'de Talat Paşa kabinesi istifa etmiş, eski Erkân-ı Harbiye reislerinden Ahmed İzzet Paşa 14 Ekim'de yeni kabineyi kurmuştu. Ahmed İzzet Paşa da İttihatçı sayılırdı. Ancak savaş hükümetlerinin Alman yanlısı savaş politikasına karşı çıkmıştı. İngiliz dostu olarak tanınan Rauf Bey (Orbay) Bahriye Nazırı olmuştu. Sıra barış görüşmelerinin başlatılmasına gelmişti. 18 Ekim'de Osmanlı'da esir bulunan İngiliz generali Townsend, Osmanlı'nın ateşkes şartlarını iletmek üzere gizlice Midilli'ye gönderildi. 24 Ekim'de İngiliz hükümeti Limni'de bulunan Amiral Calthorpe'a ateşkes görüşmelerini başlatma yetkisini verdi. Osmanlı hükümetinin görevlendirdiği Rauf Bey ertesi gün *Zafer* römorkörüyle Foça'dan Midilli'ye geçti. Burada bir İngiliz kruvazörüyle Limni adasına ulaştı. Görüşmelerde Rauf Bey'e Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet Bey eşlik etti. Dört gün süren çetin müzakereler sonunda 30 Ekim akşamı mütareke anlaşması imzalandı. 1 Kasım sabahından geçerli olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu ile Britanya İmparatorluğu arasında nihai ateşkes ilan edildi. Savaşın bu aşamasında Osmanlı Devleti sadece İngiltere ile fiili çatışma halindeydi. Bu nedenle 28 Ekim günü Fransız hükûmetinin görüşmelere katılma isteği dikkate alınmadı.

Ateşkes, 31 Ekim 1918 günü öğle vakti başlayacaktı. Bu arada kâğıt üzerinde yazılı olmayan resmi anlaşmanın yanı sıra, Amiral Calthorpe'un sözlü açıklamalarını içeren bir mektup Rauf Bey'e sunuldu. Bu mektupta, işgal kuvvetlerine Yunan askerinin katılmayacağı bilgisi başta olmak üzere teselli mükafatı kabilinden bir dizi vaatlerde bulunuldu. Ancak bu mektubun bir aldatmaca olduğu sonradan ortaya çıktı. İngiltere gizli emellerini kısa süre sonra uygulamaya sokacaktı. Aynı tarihlerde diğer İttifak ülkeleri de ateşkese gitmişlerdi. 24 Ekim'de Almanya'da ihtilal başlamıştı. 3 Kasım'da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Villa-Giusti Mütarekesi ile savaştan çekilmişti. 7 Kasım'da Alman İmparatoru II. Wilhelm tahttan feragat ermiş, Almanya'nın yenilgiyi kabul etmesiyle 11 Kasım'da Compiègne Ormanı'nda ateşkes imzalanmıştı. Aynı gün Avusturya-Macaristan İmparatoru I. Karl tahtını bırakmıştı.

Paris Barış Konferası'na giderken muzaffer devletleri temsil eden bir Japon kartpostalı

ÇÖZÜMSÜZ SON: PARİS BARIŞ ANTLAŞMALARI

Almanya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan'la barış görüşmeleri Türkiye'den önce ele alınmıştı. İmzalanan antlaşmalarla İtilaf devletleri son derece sorunlu bir dünya yaratacaklardı. Süreç Wilson'un 14 Nokta'sıyla başlamıştı. 1918'in başlarında artık sona gelinmişti. İtilaf devletleri ve özellikle Wilson, Alman istibdadından söz ediyor ve barış özlemi içerisinde olduklarını ilan ediyorlardı. Ancak baş hedefte Almanya vardı. İmzalanacak Versailles barışı Almanya'nın bir kez daha başını kaldıramayacağı ortamı yaratmalıydı. Hatta mütareke söz konusu olduğu zaman İtilaf devletleri Alman hükümdarıyla masaya oturmak istemediklerini bildirmişlerdi. Almanya ise Wilson'un 14 maddelik barış şartları çerçevesinde barışın hakkaniyetli bir biçimde gerçekleşeceğini sanıyordu. Oysa İtilaf devletleri zaferin verdiği gururla Wilson prensiplerini kale alacak halde değillerdi. Prensipten çok kendi menfaatlerini düşünüyorlardı. Wilson cephesi ise Almanya'nın ansızın yenilgisiyle gelişmeler üzerinde etkin konumunu yitirmişti.

O tarihlerde İtilaf devletlerinde Almanya aleyhine güçlü bir propaganda yürütülmüş, kamuoyu Almanya'nın cezalandırılmasını bekler olmuştu. Bu isteğe karşı gelmek zordu. Öte yandan İtilaf devletlerinin her birinin kendi çıkarı, beklentisi, emeli vardı.

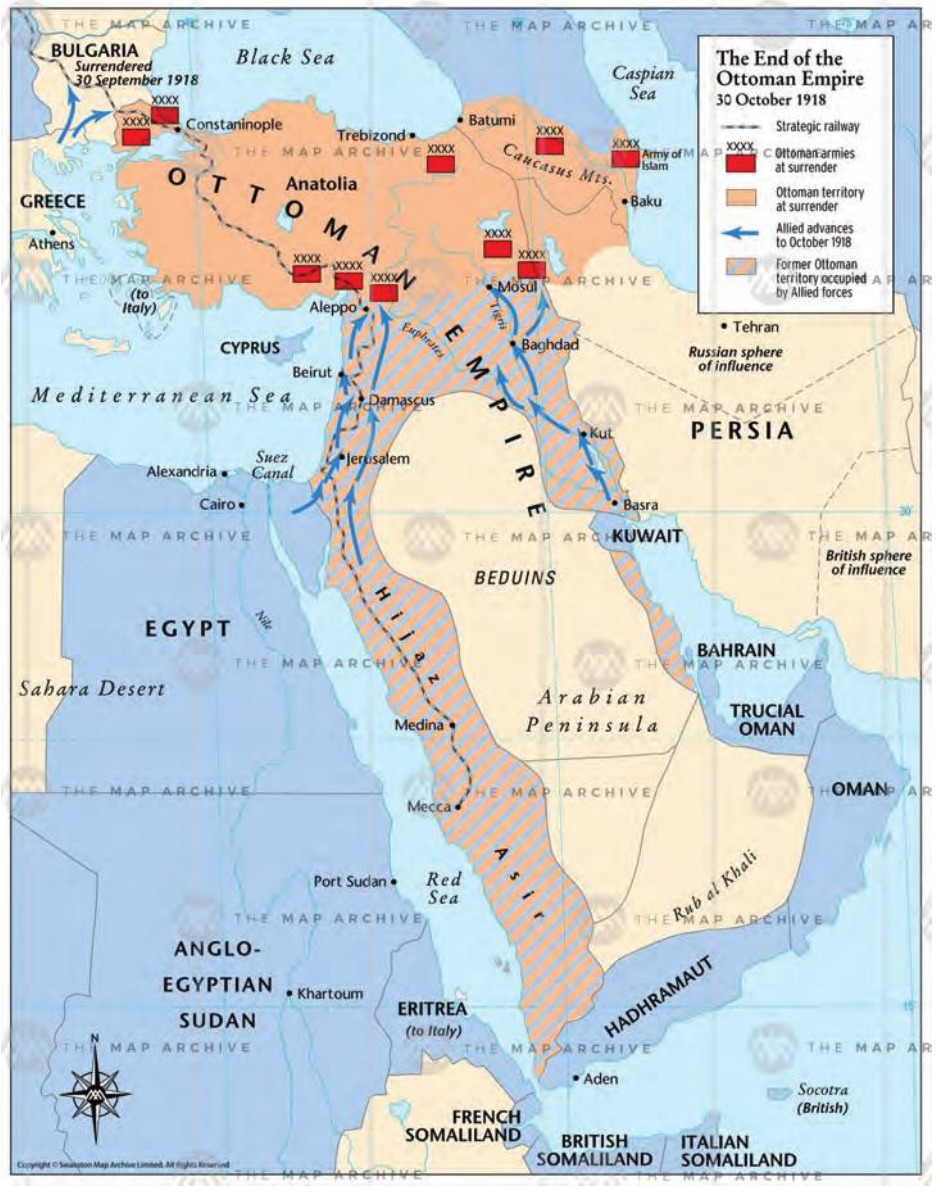
Fransa 1870'de yitirdiği Alsace-Lorraine'i istiyordu. İngiltere, Almanya'nın deniz gücünü çökertmeyi, denizlerde rekabetine son vermeyi düşlüyordu. İtalya, Avusturya'nın kimi bölgelerini ilhak etme emelindeydi. Japonya'nın Çin topraklarında gözü vardı. Sırbistan ise Adriyatik kıyılarında bir mahreç bulup kara parçasını denize açmayı hedefliyordu. Kimi coğrafyalarda ise bağımsızlık kaygıları vardı. Avusturya, Almanya, Rusya ve İngiltere yönetiminde bulunan Lehliler, Finlandiyalılar, Mısırlılar başta olmak üzere bu ülkelerin boyunduruğu altında olan birçok halk artık kendi kendilerini yönetmeyi düşlüyordu.

İtilaf devletleri Cihan Harbi öncesi ve sırasında kendi aralarında bir dizi gizli sözleşmeler imzalamışlardı ve bunları uygulamaya geçirmek istiyorlardı. Rusya'ya İstanbul ve bütün Lehistan vaat edilmişti. Fransa'ya Alsace-Lorraine dışında Ren nehrinin sol sahilleri verilecekti. İngiltere, Almanya'nın sömürgelerine el koyacaktı. İtalya'nın ise Avusturya'nın topraklarında gözü vardı. Bir tek ABD'nin Avrupa'da toprak ilhakı için talebi yoktu. Kısa sürede savaşı kazanan ülkeler arasında anlaşmazlıklar çıktı. Bu anlaşmazlıklar büyümeden İtilaf devletleri barış görüşmelerini önce kendi aralarında yapmayı ve kesin sonuçlara vardıktan sonra yenik ülkelerle masaya oturmayı uygun gördüler. Paris'in konferans için uygun kent olduğu düşünüldü. Wilson Avrupa'ya geldi ve İngiltere, Fransa ve İtalya'yı dolaşarak kendi 14 Nokta'sını halka anlattı.

18 Ocak 1919 günü Paris Barış Görüşmeleri'nin ilk toplantısı yapıldı. Avrupa'nın belli başlı devlet adamları ve askerleri Paris'teydi. Yetmiş kadar murahhas arasında Fransa'yı Clemenceau ve Meraşal Fosh, İngiltereyi Loyd George ve Balfour, Amerika'yı Wilson ve Lansing ve İtalya'yı Orlando ve Sonino temsil ediyorlardı. Paris otelleri tıklım tıklıştı. Murahhaslar yanı sıra uzmanlar, katipler, gazeteciler, fotoğrafçılar, sinemacılar her yerdeydi.

GİZLİ ANTLAŞMALAR SÜRECİ

Cihan Harbi başladıktan sonra açık denizlere serbest geçiş sorunu Çarlık Rusyası'nın temel sorunlarından biri olmuştu. Nitekim Rusya bu konuda müttefikleri üzerinde baskı kurdu. 4 Mart-10 Nisan 1915 tarihleri arasında beş hafta süresince İngiltere, Fransa ve Rusya notalaştı ve tek bir metne dayanmayan bir tür anlaşmalar demeti oluştu. Bu görüşmeler İstanbul Anlaşması diye biline geldi.

Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihinde Orta Doğu'nun siyasi durumunu gösteren harita

Rusya'nın sınırsız istekleri vardı. İngiltere ve Fransa'ya verdiği notayla İstanbul şehri, İstanbul Boğazı'nın batı kıyısı, Marmara Denizi, Çanakkale Boğazı, Güney Trakya (Midne-Enez hattına kadar) Rusya'ya verilmesi isteniyordu. Yine stratejik nedenlerle İstanbul Boğazı'yla Sakarya Nehri ve İzmir Körfezi'nde belirlenecek bir mevki arasında kalan Anadolu Yakası, Marmara Denizi'ndeki adalar, İmroz (Imbros) ve Bozcaada (Tenedos) da bir şekilde Rusya'nın etkin olacağı bir alan olarak talep ediliyordu.

İngiltere 12 Mart'ta savaşın başarıyla sonuçlanması ve Osmanlı topraklarının diğer yörelerinde İngiltere ve Fransa'nın isteklerinin de gerçekleşmesi şartıyla Rusya'nın taleplerine sıcak baktığını bildirdi. Keza Fransa da aynı tarihte İskenderun Körfezi, Toroslara kadar Kilikya dahil Suriye'nin Fransa'ya ilhakı karşılığında Rusya'nın istekleri konusunda mutabık olduğunu iletti.

Bu ilk safhada İtalya yoktu. İtalya'yı İtilaf devletleri safhında savaşa sokmak üzere İngiltere, Fransa ve Rusya ile İtalya arasında 26 Nisan 1915'te Londra'da bir gizli anlaşma yapıldı. 18 Ekim 1912'de Osmanlı-İtalyan Ouchy barışı ile gecici kaydıyla İtalya'nın işgal ettiği Oniki Ada üzerinde tam egemenliğe sahip olması, Osmanlı topraklarının paylaşılması halinde İtalya'ya Antalya bölgesinden adil bir pay verilmesi uygun görüldü. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Libya'daki (Trablusgarp) bütün hakları İtalya'ya geçecekti. Tarihe bu gizli görüşmeler Londra Anlaşması diye geçti.

Van, Bitlis vilayetleriyle, Van'ın güneyinde Fırat, Muş ve Siirt vilayetleri arasında kalan toprakları ve Trabzon'un batısında sonradan belirlenecek bir noktaya kadar Karadeniz kıyılarını alıyordu.

Bir sonraki gizli antlaşma Saint-Jean de Maurienne idi. 19 Nisan 1917'de gerçekleşen bu antlaşma aslında bir kere daha Osmanlı topraklarının paylaşılmasında İtalya'ya vaatte bulunarak İtilaf devletleri safında savaşa sokma girişimiydi. Bu antlaşmaya göre İtalya'ya Mersin dışında, Antalya, Konya, Aydın ve İzmir veriliyordu. Ancak antlaşmanın içerdiği maddeler için Rusya'nın onayı gerekliydu. 1917 Kasım ayında Rusya'da Bolşeviklerin iktidara gelmesi sonucu süreç tamamlanamamış ve antlaşma yürürlüğe sokulamamıştı. Nitekim iki yıl sonra Paris Barış görüşmeleri sırasında İngiltere ve Fransa, Saint-Jean de Maurienne'le İtalya'ya bırakılmış olan İzmir'i bu devlete vermekten vazgeçecekler ve kendi menfaatleri açısından daha uygun gördükleri Yunanistan'a bırakacaklardı.

SEVR'DEN LOZAN'A: DOĞUŞ ÖYKÜSÜ

İtilaf Devletleri bir dizi gizli antlaşma yapmalarına rağmen bir türlü Osmanlı topraklarını paylaşamıyorlardı. Cihan Harbi'ni kaybeden Osmanlı hanedanı Mondros Ateşkes Antlaşması ile adil bir barış beklentisi içerisine girmişti. Ancak ateşkese rağmen işgaller devam etmiş, İtilaf devletleri artık gücünü yitirmiş olan Osmanlı Devleti üzerindeki gizli planlarını yavaş yavaş uygulamaya sokmaya başlamışlardı.

DÜVEL-İ MUAZZAMA, ORTA DOĞU'DA "BARIŞLA" BARIŞLARA SON VERİRKEN YENİ BİR TOPYEKÛN SAVAŞ ÖZLEMİNİ ALEVLENDİRMİŞTİ. CİHAN HARBİ'NİN GERİDE BIRAKTIĞI MİRASIN EN KALICI PARÇASI ORTA DOĞU OLDU. PARÇALANMIŞ, BÖLÜK PÖRÇÜK BİR ÜLKELER MANZUMESİ, KÖRÜKLENMİŞ DİN VE MEZHEP KAVGALARI, PETROL VE BENZERİ KAYGILARLA ÖZENDİRİLMİŞ ŞEYHLİKLER ORTA DOĞU'NUN KADERİNİ ÇİZDİ.

Gizli anlaşmaların en ses getirini ise Sykes-Picot oldu. Osmanlı Devleti'nin Orta Doğu'daki toprakları, İngiliz hükümeti adına Mark Sykes ile Fransız hükümeti adına Georges Picot tarafından 16 Mayıs 1916 günlü bir protokola bağlanmıştı. Fransa, Suriye, Lübnan, Kilikya ve Musul bölgelerini, İngiltere ise Ürdün, Irak ve Kuzey Filistin'i alıyordu. Filistin'nin geriye kalan toprakları üzerinde ise uluslararası bir rejim ve bir de sınırları belli olmayan bir Arap devleti tasarlanmıştı. Geriye kalan topraklarda da bir Arap devleti ya da Arap devletleri federasyonu kurulacaktı.

Her iki temsilci daha sonra Rus Dışişleri Bakanı Sazonov'la da biraraya gelmişti. Rusya, Kuzeydoğu Anadolu'daki toprak istekleri karşılığında yapılmış olan paylaşımı kabul edecekti. Ve nihayet 10-23 Ekim 1916'da anlaşmaya son şekli verildi. Böylece Rusya, bağımsız bir Arap devleti ya da Arap devletleri federasyonu kurulmasını, Suriye, Adana ve Mezopotamya'nın İngiltere ile Fransa arasında paylaşılmasını kabul ediyor, buna karşılık Erzurum, Uzun süredir Rusya'nın sıcak denizlere inme hedefi, Boğazlar ve İstanbul egemenliği isteği, İngiltere ve Fransa'nın Orta Doğu'yu kuşatma hayalleri, İtalya ve Yunanistan'a vaat edilen Ege toprakları işgal devletlerinin yayılımcı emellerinin somut kanıtlarıydı. Jean-Paul Garnier'in *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu* başlıklı kitabında vurguladığı gibi "ölüm döşeği"ndeki Osmanlı Devleti'nin mirası büyük devletlerin iştahını kabartmıştı. İstanbul'da yönetimde oluşan otorite boşluğu, dışarıdan müdahaleler, halkın içinde bulunduğu yoksulluk ve bitkinlik sonun başlangıcı olarak görülüyordu.

Londra Konferansı (12 Şubat-10 Nisan 1920)

Osmanlı Devleti ile barışın bir türlü yapılamaması, galip devletlerin kamuoyları tarafından gündeme getirilecek ve çözüm sağlanması doğrultusunda ısrarlı ve kararlı bir baskı oluşturacaktı. Bu bağlamda, savaş sonrası Avrupa'sında en etkin söz sahibi iki devlet olan İngiltere ve Fransa, 1920 başlarından itibaren, soruna dair görüşlerini oluşturabilmek amacıyla

İstanbul'un 16 Mart 1920'de işgali

kabinelerinde görüşme ihtiyacı duydular. İşte böyle bir ortamda 12 Şubat 1920'de Londra Konferansı, Osmanlı Devleti ile yapılacak barış antlaşmasının şartlarını görüşmek üzere toplandı. Konferansa İngiltere, Fransa ve İtalya katıldı. Japon temsilci zaman zaman görüşmelerde hazır bulundu. Dönemin İngiliz Başbakanı Lloyd George, Rumları geleceğin büyük ulusu ve Batı uygarlığının temsilcisi olarak sayıyor, kayıtsız şartsız Yunanistan'ı destekliyordu. Yunanistan'a verilecek topraklarla bu ülkenin nüfusu 20 milyona çıkacak, böylece Doğu Akdeniz'de İngiltere güçlü bir müttefik kazanmış olacaktı.

Ama bu konuda İtilaf devletleri arasında görüş birliği yoktu. Fransa ve İtalya İzmir'in boşaltılmasını ve Yunanistan'ın başka bir suretle tatmin edilmesini istiyorlardı. Bu konuda konferans boyunca bir uzlaşma sağlanamadı. Tüm konferans boyunca Osmanlı barışının temel parametreleri olan İzmir ve Batı Anadolu'nun geleceği, Ermeni sorununun çözüm yolları, İstanbul'un ve Boğazların denetim şekli tartışıldı ve uzlaşı yolları arandı. Bu sırada, Ankara Hükümeti'nin güneyde Fransızlara karşı elde ettiği başarı Lloyd George'a aradığı fırsatı verdi. 5 Mart günü yapılan toplantıda, konferansın bir an önce karara vardırılmasında ısrarcı oldu. Müttefiklerin 160.000 kişilik ordularıyla Türkler barış anlaşmasını imzalamaya zorlanmalıydı. Aynı gün, İstanbul'daki yüksek komiserlere durum bir telgrafla bildirilerek Türkiye'nin imzalaması istenecek barış anlaşmasının kaba bir taslağı iletildi. Konferans, İstanbul'un işgalini kararlaştırmış ve bu karar doğrultusunda 16 Mart 1920'de İtilaf devletleri karaya asker çıkarmışlardı.

Londra Konferansı'nın 11 Mart 1920'de sona eren bu ilk bölümünde, Osmanlı topraklarının durumu tespit edilmiş ve 10 Nisan'a kadar devam edecek ikinci konferansta ise meselenin ayrıntıları ele alınmıştı. Burada kurulan alt komisyonlar, Osmanlı barışı taslağını hazırladılar. Son düzeltmelerin yapılacağı bir sonraki toplantının San Remo'da yapılmasına karar verdiler.

San Remo Konferansı (18-26 Nisan 1920)

Bir sonraki adım İtalya'nın San Remo şehrinde atıldı. 18 - 26 Nisan tarihlerinde, Osmanlı topraklarının paylaşılması ve Osmanlı ile yapılacak olan Sevr Antlaşması'nın şartlarını hazırlamak üzere İtilaf devletleri liderleri bir kez daha bir araya geldiler. Birleşik Krallık Başbakanı Lloyd George, Fransa Başbakanı Alexandre Millerand, İtalya Başbakanı Francesco Nitti ile Japonya, Yunanistan ve Belçika temsilcilerinin katıldığı konferansta Cihan Harbi'nden mağlup olarak çıkan Osmanlı Devleti topraklarının ve Orta Doğu petrollerinin paylaşılması görüşüldü ve Sevr'de yapılacak barış görüşmeleri için son rötuşlar yapıldı.

19 Nisan günü toplanan askeri komiteye Mareşal Ferdinand Foch başkanlık ediyordu. Askeri komitenin görüşlerini alan konsey, barış şartlarını belirlemek için çalışmaya koyuldu. Konferansta bu kez ana konular Kürt meselesi, Boğazlar ve Osmanlı'nın borçlarıydı. Osmanlı borçları için bir komisyon kuruldu. Konferans sırasında Türk yetkililerine söz hakkı bile tanınmadı. Osmanlı Heyeti'nden Galip Kemali Bey bir muhtıra vererek İzmir, Adana, Erzurum, Trabzon bölgelerinde Müslüman Türk'ün çoğunlukta olduğunu, kararlar alınırken bu hususun göz önünde bulundurulması gerektiğini bildirdi. ABD Başkanı Wilson konferansta alınacak kararların adil olması gerektiği üzerinde durdu. Ama diğer müttefikler Osmanlı'yı haritadan silmeye kararlıydılar.

Türklere düşman gözüyle bakan Lloyd George'a göre, kesinleştirilen kararlar gerekirse zorla kabul ettirilmeliydi. Yunanistan Başbakanı Venizelos ise yangına körükle gidiyordu. Anadolu'nun işgali için

Önde Britanya Başbakanı Lloyd George, arkada gözlüklü Fransa Başbakanı Millerand ve en sağda İtalya Başbakanı Nitti San Remo Konferansı'nda

daha sert olunması gerektiğini söylüyordu. Konferansta ayrıca Birleşik Krallık ile Fransa arasında bir petrol anlaşması imzalandı. Musul'un Birleşik Krallığın Irak manda bölgesine dâhil edilmesi karşılığında Fransa'ya Irak petrollerinden %25 hisse verilecekti.

San-Remo Konferansı'nda Osmanlı Devleti'nin Asya ve Kuzey Afrika'da bulunan Arap toprakları üzerindeki bütün haklarından vazgeçmesi, bağımsız bir Ermenistan ile özerk bir Kürdistan'ın kurulması kararlaştırıldı. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin eski Suriye topraklarında iki *A tipi manda* teşkil edilerek Suriye ve Lübnan'ın Fransa, Filistin'in ise Birleşik Krallık yönetimine bırakılması, Irak topraklarının da Birleşik Krallık mandasına girmesi kararlaştırıldı. Teşkil edilen A tipi manda yönetimi, söz konusu ülkelerin bağımsız sayılmasını, kendini yönetebilecek siyasal olgunluğa erişinceye kadar manda otoritesi altında kalmasını öngörüyordu. Ayrıca İzmir ve Trakya Yunanistan'a bırakılacaktı. Adana ile Antalya ve gerisindeki topraklar ise İtalya ve Fransa'nın etkin olacağı bölge olarak tespit edildi. Boğazlar için yönetim işlerini takip edecek ve güvenliği sağlayacak iki komisyon kuruldu. Boğazlar her zaman ticari gemilere ve savaş gemilerine açık tutulacaktı.

SEVR ANTLAŞMASI – 10 AĞUSTOS 1920

Sevr Antlaşması ya da "muahedesi"nin esası San Remo konferansıydı. Muahede müsveddesi Damat Ferit Paşa'ya 11 Mayıs 1920 günü verildi. Osmanlı topraklarının paylaşılmasını öngören bu maddelere Osmanlı Heyeti itiraz ettiyse de Damat Ferit Paşa çaresizlik içerisindeydi. Halk ise bu maddelere hükümetten daha fazla tepki gösterdi. İstanbul, Sultanahmet'te mitingler düzenlendi. 22 Temmuz 1920 günü devlet erkanı meseleyi görüşmek üzere toplandı. Toplantıya Padişah Mehmed Vahdeddin, Damat Ferid Paşa, Abdülmecid Efendi, Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Beyefendi ve diğer devlet görevlileri katıldı. Görüşmelerde çıkan kararların kabul edilmesi sonucunda Osmanlı'nın hiç değilse Anadolu'da varlığını sürdürülebileceği aksi takdirde ise Osmanlı'nın tamamen yok olacağı görüşü ağır bastı. Küçük itiraz sesleri üzerine Damat Ferid Paşa'nın "Kimdir bugün cesaret edip de bu devlet mahvolsun diyecek" sözleri üzerine o cılız sesler de kesildi. Bundan sonra Padişah Vahdettin kararlara imza etme taraftarlarının ayağa kalkmasını, ret düşüncesinde olanların ise yerinde oturmasını isteyince, heyetin bir istisna tamamı ayağa kalktı. Sadece Ferik Rıza Paşa çekimserliğini ifade etmişti.

Sevr Antlaşması'nın ilk 25 maddesi Milletler Cemiyeti örgütüne ait hususları içeriyordu. 26. maddeden sonra gelen on madde ile Trakya'nın hududu çiziliyordu. Bu maddelerle Çatalca Osmanlı Devleti'nde, Silivri ise Yunanistan'da kalmak üzere bir hat belirlendi. Asya'da ise güney hududu İskenderun körfezinin kuzeyinde Karataş burnu yakınında bir noktadan Adana vilayetine geçiyor, Adana Türklerde kalıyor, Antep, Birecik, Urfa, Mardin Suriye'ye bırakılıyordu. İran hududu eskisi gibi kalıyordu. Türkiye ile Rusya arasındaki hududa dokunulmamıştı. Ancak buralarda kurulacak Ermenistan'a toprak verilecekti.

Osmanlı Devleti, Sevr ile neredeyse haritadan silinmişti. Rumeli, İstanbul dışında, Yunanistan'a verilmişti. Güney sınırı Mardin, Urfa, Gaziantep ve Osmaniye'nin kuzeyinden geçmişti. Doğu'da Ermenistan devleti kurularak, sınırlarının tespiti ABD Cumhurbaşkanı Wilson'a bırakılmıştı. Anadolu'da İtalyan ve Fransız nüfuz bölgeleri ihdas edilmişti. Antlaşmanın uygulamaya konulmasından bir yıl sonra, doğuda Kürtler ayrı bir devlet kurmak isterlerse, Osmanlı buna razı gelmesi konusunda ikna edilmişti. Boğazların ayrı bayrağı, bütçesi ve örgütü olan bir komisyonca yönetilmesi kararlaştırılmıştı. Bu bölgedeki Osmanlı jandarması, Müttefik işgal kuvvetlerine bağlanmıştı. İzmir ve çevresinin (Kır-

kağaç, Akhisar, Ödemiş, Tire, Söke dolayları) resmen Osmanlı hakimiyetinde olmasına karşın, hakimiyetin yürütülmesi Yunanistan'a bırakılmıştı. Beş yıl geçtikten sonra, Mahalli Parlamento, bölgenin Yunanistan'a katılmasını kesin olarak isteyebilecekti. Bu arada, herhangi bir Osmanlı vatandaşının, hiçbir kayda bağlı olmadan, İtilaf devletlerinin uyruğuna girebilmesi öngörülmüştü. Kapitülasyonlar tekrar ihdas edilmiş, gayrimüslim cemaatlere her derecede okul ya da sosyal, dini ve buna benzer kuruluş açabilme hakkı tanınmıştı. Getirilen mali hükümlerle Türkiye'nin her türlü mali kararının Müttefikler tarafından kurulan bir Komisyon aracılığıyla denetleneceği, Osmanlı'nın komisyonun uygun görmediği hiçbir mali önlemi alamayacağı, Gümrükler Genel Müdürü'nün Komisyon tarafından atanacağı ve görevinden alınabileceği, antlaşma hükümleri arasında yer almıştı. Osmanlı ticaret filosu da sınırlanmıştı. 1600 ton ve bundan daha büyük hacimdeki gemilerin Müttefiklere teslim edilmesi öngörülmüştü.

Sevr Osmanlı'nın egemenliğini yok eden askeri hükümleri de içermekteydi. Türkiye'nin bulundurabileceği askeri kuvvet 700 padişah muhafızı, 35.000 jandarma, 15.000 jandarmayı takviye gücünden oluşmuştu. Jandarma, top gibi ağır silahtan mahrum bırakılmış, kendisine ancak makineli tüfek kullanabilme yetkisi verilmişti. Savaş gemisi olarak da Osmanlı donanmasına 600 tonilatodan küçük 13 gambot ve torpido bırakılmıştı. Her türlü uçak kullanımı yasaklanmıştı ve nihayet Osmanlı'nın askeri amaçlı tahkimat yapması yasaklanmıştı.

SEVR'DEN LOZAN'A YENİ BİR ÜLKE

Milli Mücadele'nin önemini anlamak için Sevr ve Lozan antlaşmalarını ayrıntılarıyla gözden geçirmek gerekir. Her iki antlaşmasının uluslararası hukuk bağlamında irdelenmesi, Türkiye'nin üç yıllık bir sürede hangi konumdan yola çıkarak nereye vardığını net bir biçimde gözler önüne serer. Bir başka deyişle, uluslararası planda Sevr Milli Mücadele'nin dününü, Lozan ise yarınını simgeler. Sevr bir imparatorluğun sonu, Lozan ise bir ulusun başlangıcını oluşturur.

Cumhuriyet Türkiye'sinin 1920'li, ve 1930'lu yıllarda barıştan yana ağırlığını koyması ve II. Dünya Savaşı'na bulaşmaması, Lozan sayesinde gerçekleşti. Oysa savaştan yenik çıkan diğer tüm ülkelere dirətilen barış antlaşmaları, bir ölçüde, II. Dünya Savaşı'nın ön faturalarını oluşturdu. Bu nedenle iki dünya savaşı arası irredantist politikaların müsebbibi, Cihan Harbi ertesi galip ülkelerin miyop düzenlemeleri oldu. Cihan Harbi ertesi Paris Konferansı'nı takiben Almanya, Avusturya, Bulgaristan ve Macaristan'la imzalanan sırasıyla, Versailles, Saint Germain, Neilly, Trianon Barış Antlaşmaları, savaştan yenik çıkan ülkeleri ağır yükümlülükler altına sokmuş ve bu ülkelerde galip ülkelere karşı güçlü husumet duygularının oluşmasına neden olmuştu. Hitler'i iktidara getiren işte bu tür bir ortamdı.

Bir kez daha hatırlatalım: Cihan Harbi imparatorlukların sonu olmuş; ancak hiçbir mağlup ülkenin önüne Osmanlı'ya reva görülen koşullar konmamıştı. Sanki yüzyılların husumeti Sevr ile noktalanmıştı. 17 Haziran 1919'da Damat Ferid, Batı'dan merhamet dilenmek için Clemenceau, Lloyd George ve Wilson'un huzurlarına kabul edildiğinde Clemenceau kinini şu satırlarla ifade etmişti:

> Kurul Türklerin yüksek erdemleri arasında yabancı milletleri yönetme yeteneklerinin bulunduğu kanısında değildir. Tarih bize Türklerin birçok başarıları yanında birçok kusurlarını da göster-

Sevr Muahedesine göre Türkiye. Ömer Durmaz arşivi

mektedir. İstilaya uğramış milletler ve kurtulmuş milletler arasında bütün bu değişimler içinde bir tek örnek yoktur ki Avrupa'da, Asya'da, Afrika'da Türklerin tahakkümü altına geçmiş bir memleketin maddi bayındırlığı ve kültür düzeyi düşmüş olmasın. Ve yine hiçbir örnek gösterilemez ki, Türk egemenliğinin kalkması ile maddi bayındırlık artmamış, kültür düzeyi de yükselmemiş olsun. İster Avrupa Hıristiyanları, ister Suriye, Arabistan ve Afrika Müslümanları arasında olsun, Türk fethettiği her yere yıkım getirmiş, savaşta kazandığını barış dönemlerinde geliştirme yeteneğini göstermemiştir.

Türk devletinin önemli bir şahsiyeti olarak temayüz etmişti.

Lozan'a aslında İstanbul ve Ankara hükümetleri ayrı ayrı çağrılmıştı. Bu, "böl ve hükmet" anlayışının sonucuydu. Ankara oyuna gelmedi ve 1 Kasım 1922'de saltanatı kaldırdı. Bundan böyle İsmet Paşa, Lozan'a Anadolu'da kurulmakta olan yeni devletin tek temsilcisi olarak katılacaktı. Mudanya'da ve Lozan'da "düvel-i muazzama" karşısına çıkan İsmet Paşa ilk bakıştaki gösterişsiz, ufak tefek boyu, az konuşması ve üstelik ağır işitmesi ile rakiplerinin gözlerini pek doldurmamıştı. Ne var ki Lozan görüşmeleri uzadıkça İsmet Paşa becerisini ortaya koyacaktı.

İstanbul Hükümeti'nin temsilen Hadi Paşa Sevr Antlaşmasını imzalarken

Milli Mücadele, Sevr'de imzalanan bir tür idam fermanına başkaldırıydı. Ulusal varlık adına, herhangi bir büyük devletin safında yer almaksızın Düvel-i Muazzama'ya bir meydan okuyuştu. Ardından Lozan, savaş meydanında elde edilen zaferin uluslararası alanda tescil edilmesiydi. 30 Ağustos zaferi ertesi mütareke konferansı, Ekim 1922'de Mudanya'da açılmış ve Mustafa Kemal bu konferansa Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa'yı göndermişti. Mustafa Kemal'in yaptığı bu tercih İsmet Paşa için Türk siyasi tarihinde bir 'siyasî şahsiyet' olarak belirişinin başlangıcı olmuştu. İsmet Paşa'nın Mudanya'da kazandığı başarının sonucunda Mustafa Kemal, kendisini Lozan'da toplanacak barış görüşmelerine gidecek delegasyonunun başına getirmişti. İsmet Paşa'nın "murahhaslar heyeti reisi" olması için daha önce Hariciye vekilliğine getirilmesi uygun görülmüş ve Yusuf Kemal (Tengirşenk) yerine İsmet Paşa 26 Ekim 1922'de Hariciye Vekili olmuştu. Böylece İsmet Paşa, ordudaki görevinden ayrılmış ve genç yaşta kurulmakta olan

Lozan Barış Konferansı görüşmeleri 20 Kasım 1922'de başladı. 4 Şubat 1923 ile 23 Nisan 1923 arası kesintiye uğrayan görüşmeler, 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlandı. Lozan'da bir tarafta Türkiye diğer tarafta ise Müttefikler diye bilinen İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devletleri (ya da sonraki Yugoslavya) yer aldı. Bu ülkelerin yanı sıra, Türkiye'nin isteği üzerine, Boğazlarla ilgili meselelerin görüşülmesi sırasında hazır bulunmak üzere Sovyet Rusya, Ukrayna ve Gürcistan davet edildiler. ABD gözlemci sıfatıyla toplantıya katıldı. Bulgaristan'ın Ege Denizi'nin bir mahreci bulunması işi görüşüldüğü zaman temsilci bulundurması uygun görüldü.

Lozan görüşmeleri sekiz ay sürdü. Türkiye'nin açık ve kesin tutumu, başka bir deyişle kayıtsız şartsız bağımsızlık talebi, görüşmelerin çetin geçmesine neden oldu. Türkiye'nin temel kaygısı barış düzenlemelerini uluslararası hukuk ilkelerine dayandır-

maktı. Karşısında yer alan devletler ise Sevr'i esas almayı denediler. Müttefiklere göre Türkiye Cihan Harbi'nde yenik düşmüş, ancak Yunanistan'a karşı zafer kazanmıştı. Onlar için Lozan, gecikmiş bir Cihan Harbi barış antlaşmasıydı. Ankara için ise Milli Mücadele bir bağımsızlık savaşıydı. 1918 yenilgisinin ardından çok şey değişmişti. Sırf Yunanistan'a karşı değil, tüm Batı'ya karşı zafer kazanılmıştı.

Yunanistan, Anadolu serüvenine tek başına girişmemişti; ardında Müttefikler vardı. Yunan işgalini özellikle Lloyd George'suz düşünmek olanaksızdı. 20 Kasım açılış oturumunda İsmet Paşa, Türkiye'nin tutumunu açıkça ortaya koydu. Türkiye'nin egemen ve bağımsız bir devlet olarak kabul edilmesini, uluslararası toplulukta eşit hak ve yetkilere sahip bir ülke olarak tanınması gerektiğini savundu. Düvel-i Muazzama ise buna pek yanaşmaktan yana değildi. Osmanlı topraklarındaki birçok ayrıcalıktan olmak Düvel-i Muazzama için yayılmacı siyasetin sonu olabilirdi.

Sekiz ay çakışan çıkarlara çözüm aramakla geçti. İngiltere, Musul ve Boğazlar'ın statüsünde duyarlı davrandı. Fransa, borçları ve kapitülasyonları düşündü. İtalya kapitülasyonlar, adalar ve kabotaj konularında lehine sonuç elde etmeyi denedi. Türkiye'nin davetlisi Sovyet Rusya, Boğazların tamamen Türk kontrolüne verilmesini Karadeniz'e sahildar olmayan devletlerin gemilerine kapalı tutulmasını savundu. Bağımsız bir ülkenin uluslararası camiaya kabul edilmesi dışında, Lozan'ın iki çok önemli yönü vardı: Biri yüzyılı aşkın süredir süre gelen Osmanlı-Yunan çatışmasına nokta koyması; diğeri, yüzyıllara uzanan kapitülasyonların kaldırılmasıydı. Lozan görüşmeleriyle Türk-Yunan ilişkilerinde yeni bir evre başladı. Yunanistan'ın Anadolu'ya ve İstanbul'a dönük yayılımcı politikası hüsranla sonuçlanmıştı. Bilfiil Yunanistan, tüm beşeri sakıncalarına karşın, mübadeleyle etnik türdeş ulusal kimlik önerisini gündeme getirmişti. Ancak, bu tür bir mübadelenin Yunanistan'a ne denli ağır bir yük getirdiğini görmekte gecikmedi. İçine düştüğü zor durum nedeniyle, Batı ülkelerinin de baskısıyla İstanbul'da yaşayan Rumlar ile Batı Trakya'da yaşayan Türkler mübadele dışı bırakıldı. Doğu Trakya sınırı, Mudanya mütarekesinde saptandığı gibi Meriç nehri oldu. Gökçeada ve Bozcaada Türkiye'ye verildi. Yunanlıların elindeki Anadolu kıyısına yakın adalar askerden arındırıldı. Bir başka deyişle, iki ülke arasında kalıcı bir barış ortamı yaratıldı. Lozan görüşmelerinin ilk kısmı ana hatlarıyla Yunanistan Türkiye ilişkilerini düzenledi.

Lozan görüşmelerinin ikinci kısmı daha çetindi. Çünkü, Düvel-i Muazzama'nın doğrudan kendi çıkarlarını sorguluyordu. Ankara'ya verilen ödün örnek teşkil edebilir, başka coğrafyalarda, sömürgelerde başkaldırılara neden olabilirdi. Uzun pazarlıklar sonucu, Kemalist söylemde "tam bağımsızlık" özdeyişiyle ifadesini bulan maddeler sonuca bağlandı. 28. Madde ile "ecnebi tahakkümü" son buluyordu. Kapitülasyonlar kaldırıldı. Kabotaj hakkı, ya da Türk limanları arasında deniz taşımacılığı, Türk vatandaşlarına tanındı. Bu düzenlemeler bir anlamda, Osmanlı'nın son dönemindeki "bağımlılık" senaryolarının sona ermesi anlamına geliyordu. Bundan böyle idari, adli, iktisadi, mali, kültürel ve dini alanlarda ülke yönetimine dönük tüm kararlar, tek taraflı olarak, Türk makamları tarafından alınacaktı. Türkler hiç olmazsa kendi topraklarında yabancılarla "müsavî" yani eşit olmak hakkını elde etmiş oluyorlardı. Bundan böyle "mütekabiliyet esası" yani karşı tarafın Türk uyruğuna tanıdığı oranda bir ayrıcalık, söz konusuydu. Kimi uğraşları, sanatları, diğer ülkelerde olduğu gibi, sırf kendi uyruğuna hasredebiliyordu. "Mütekabiliyet esası" yüzyıllardır süre gelen eşitsizliğe son veriyordu. Dış ticaret, bundan böyle, Türkiye'nin kendi hükümranlık alanına giriyordu. Lozan Antlaşması'nın bir parçası olan Ticaret Mukavelesi'nin 1. maddesi'ne göre, beş yıl için, 1916 tarifeleri yürürlükte tutuluyor;

Lozan görüşmelerine giden heyet

LOZAN'LA MISAK-I MİLLİ'DE SAPTANAN HEDEFLER ANA HATLARIYLA GERÇEKLEŞTİRİLDİ. GÜNEY HARİÇ MİSAK-I MİLLİ'DE KABUL EDİLEN SINIRLAR KALICI BİR ŞEKİLDE BELİRLENDİ. DOĞU'DA ERMENİ DEVLETİ VE BATI'DA, İZMİR YÖRESİNDE BİR YUNAN DEVLETİ SENARYOLARI ÇÖKERTİLDİ. KISACA, CİHAN HARBİ YENİLGİSİ KISA SÜREDE YENGİYE DÖNÜŞTÜRÜLDÜ.

1929'dan itibaren hükümet istediği gibi tarife düzenleyebiliyordu. Böylece koruyucu gümrük politikaları, Cumhuriyetle birlikte gündeme geliyordu.

Üçüncü önemli husus dış borçlardı. Bu alanda iki sorun vardı: İlki Osmanlı borçlarının paylaştırılması; diğeri ödeme "akçesi" cinsi idi. Osmanlı Devleti tarihe karışmıştı. Türkiye, bu imparatorluğun başta gelen varisiydi. İmparatorluğun aktifinden hisse almıştı. Doğal olarak pasifine, yani borçlarına da katılacaktı. Ama ortada aynı imparatorluğun toprağını paylaşan on beş kadar varis daha vardı. Bunların da aktiften olduğu gibi pasiften de paylarını almaları gerekiyordu. Genç Türkiye ancak kendisine düşen borçla kalmalıydı. Daha önceleri, 1878'de Berlin'de ve Balkan Harbi ertesi gündeme gelen muahedelerde, borcun taksimi esas olarak kabul edilmişse de bunun ne suretle yapılacağı ve ne gibi teyit mekanizmalarına tabi olacağı konusunda sarih hükümler konmamış olduğu için borç yine Osmanlı Devleti'nin omuzlarına yüklenmişti. Lozan'da aynı hataya düşmemek için azami gayret gösteriliyordu. İlkelerin ve sorumlulukların sarih bir biçimde saptanması gerekiyordu. Borcun paylaşımında Ankara, Osmanlı Devleti'nin bütün borçlarının hesaba katılmasını, dış borçlar yanı sıra kâğıt para, iç borçlanma ve dalgalı borçların da paylaştırılmasını talep etmişti. Ancak, dış borçların dışındakilerin Cihan Harbi için sarf edildiği öne sürülerek Türkiye'nin isteği kabul edilmedi. Paylaşımda izlenecek yönteme gelince, imparatorluktan ayrılan topraklar, 1910 ve 1911 bütçeleri ortalamalarına göre, Osmanlı Devleti'nin genel gelirlerine ne oranda katkıda bulunuyorlarsa, Osmanlı borçlarından da aynı oranı yükleneceklerdi. Bu oranları, Düyun-ı Umumiyye İdaresi belirleyecekti. Bu sayede Türkiye, Osmanlı Devleti'nden devralınan toplam 160 milyon lira borcun 107 küsur milyon lirasını yüklendi.

"Tediye akçesi" diye bilinen ödeme aracı, görüşmelerde en çetin evreyi oluşturmuştu. Türkiye'nin üzerinde kalan borcun yıllık mürettebatı, yedi milyon altına yaklaşıyordu. O günkü kâğıt para rayiciyle düşünüldüğünde bu elli, atmış milyon lira ediyordu. Bu meblağ, Türkiye bütçesinin yarısını aşıyordu. İnönü, Lozan'da tediye akçesi olarak altının kabul edilemeyeceğini açık bir dille ifade etti. Bu konuda eli hukuken de güçlüydü. Nitekim, Osmanlı'dan imtiyaz almış yabancı şirketlerin birçoğu mukavelelerini savaş ertesi gereklerine uydurmak için Ankara'ya başvurmuştu. Ankara, mukavelenamelerdeki hükümlerin aynen uygulanmasında ısrar etmiş olsaydı, bu şirketlerin çoğu iflasa mahkûm olurdu. Lozan görüşmelerinin daha başlangıcında yabancı şirketlerin bu sözleşmelerinin "readaptation"u, yani yeni koşullara uydurulması, Türkiye'den istenmişti. Ankara, bu şirketlerin birçoğunun isteğini yerine getirmişti. İsmet İnönü, müttefiklerin kozunu bu kez onlar aleyhine kullanmış ve borçların da savaş sonrası koşullarına uydurulmasını istemişti. Görüşmeler uzun sürdü. Müttefikler bir an önce sonuca varmak istiyorlardı. Alacaklı olan uyrukların üzerinde tasarrufta bulunmak hakkını kendilerinde görmedikleri gerekçesiyle, paranın cins ve miktarını gösteren rakam tablosunun antlaşmadan çıkarılmasına razı oldular. Sorun, daha sonra hâmillerle doğrudan doğruya çözüm bulacaktı. Bu Türkiye'nin de işine geliyordu. Lozan'ın onuncu yılında, Osmanlı borçlarının Cumhuriyet Türkiyesi bütçesindeki payı % 4-5'e kadar düştü.

Lozan'la Misak-ı Milli'de saptanan hedefler ana hatlarıyla gerçekleştirildi. Güney hariç Misak-ı Milli'de kabul edilen sınırlar kalıcı bir şekilde belirlendi. Doğu'da Emeni devleti ve Batı'da, İzmir yöresinde bir Yunan devleti senaryoları çökertildi. Kısaca, Cihan Harbi yenilgisi kısa sürede yengiye dönüştürüldü. Müttefikler'e herhangi bir savaş tazminatı ödenmedi.

Lozan'ın sonuçları bugün sorgulanırken tartışılan belki de tek konu insani boyutları olan "mübadele"dir. Lozan ile dünya tarihinde ilk kez bir "zorunlu göç" olgusu yaşandı. İnsanlar etnik gerekçelerle topraklarından edildiler. Ancak siyasetin çözümsüz kıldığı bir ortamda başka seçenek kalmamıştı. Yayılımcı ulusal çıkar kaygısı, iç içe yaşayan insanları çatışan topluluklara dönüştürmüştü. Mübadele olmadığı takdirde, Anadolu ve Rumeli insanı, yerel düzeyde denetimden yoksun bir kıyım tehlikesiyle karşı karşıya kalırdı. Mübadele, kuşkusuz her iki ülke için ekonomik darboğazlara da neden olmuştur. Göçürülen, yerlerinden, yurtlarından olan insanlar, uzun süre uyum sorunuyla karşı karşıya kaldılar. Ama, hiç olmazsa çoğu insan, iradi ya da gayrı iradi edindiği ulusal kimliğiyle uyum içerisinde yarına bakabildi.

Lozan, Musul, borçlar ve benzeri birçok sorunu ileriye attı. Bu durum, Ankara'nın da işine gelmişti. Ordu on yılı aşkın savaşmış, bitap düşmüştü. Gerçekçi bir barış, gelecek için güvence olmuştu. Ancak kalıcı bir barışla Ankara yeni bir ulus devlet kuruculuğuna girişebilecekti. Lozan, Cumhuriyet'in kuruluşuna ortam hazırlamanın yanı sıra gerçekçi bir dış politikanın ilk örneğini oluşturdu. Uluslararası hukuk normları dahilinde eşit koşullar altında masaya oturan ülkelerin uzlaştıkları bir antlaşma olarak tarihe geçti. Lozan ile Cumhuriyet Türkiyesi uluslararası topluluğun bir üyesi oldu.

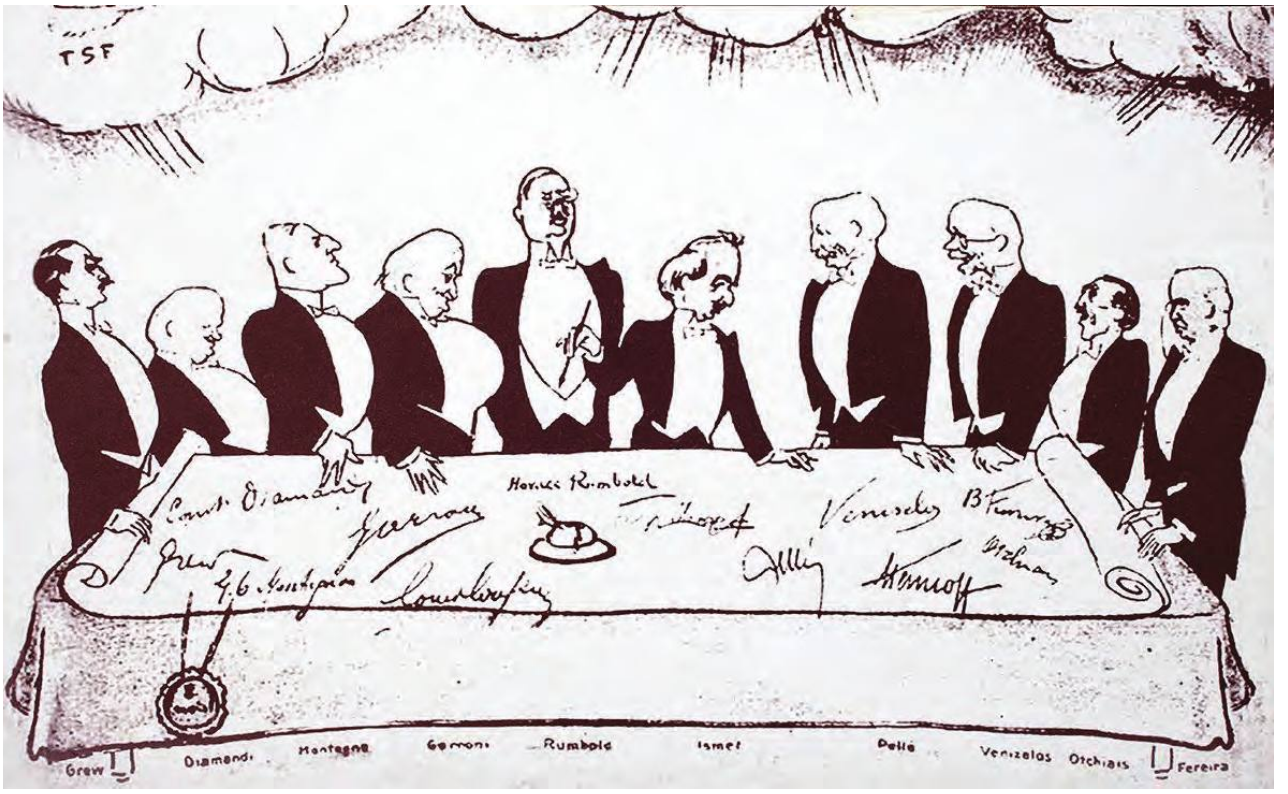
İsmet Paşa, Lozan Antlaşması'nın onayı için 24 Ağustos 1923 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan oylamadan önceki son konuşmasında, Lozan Konferansı'nı tüm cihanı yöneten heyetlerin

deneyimli temsilcilerine karşı "bir ulusun bütün varlığını ortaya koyarak verdiği büyük bir sınav" olarak tanımlıyordu. Bu sınavdan İsmet Paşa, Mustafa Kemal'den aldığı destek ve yüksek diplomatik yeteneği, metaneti, feragati ve vatanseverliğiyle, büyük bir zaferle çıkmıştı.

Cumhuriyet Türkiye'sine giden yol üç askeri, bir de siyasi zafer üzerine kurulmuştu. İnönü zaferi, dağınık kuvvetlerin yerine kurulan ilk düzenli ordunun, askeri emir ve kumandanın zaferiydi. Bu savaşta İsmet Paşa cephe komutanıydı. Sakarya'daki düşman istilası, vatan bağrında durdurularak geri püskürtülmüştü. Bu savaşta Mustafa Kemal Paşa başkomutan ve İsmet Paşa cephe komutanıydı. Dumlupınar ise istila ordularını yok ederek Milli Mücadele'yi sonlandıran savaştı. Bu zaferde de Mustafa Kemal Paşa başkomutan ve İsmet Paşa cephe komutanıydı.

Lozan Antlaşması, yeni Türkiye devletinin uluslararası alanda toprak bütünlüğünü perçinleyen ve tam bağımsız bir ülke konumunu ilan eden, bunu Cihan Harbi'ni kazanan ülkeler başta olmak üzere tüm dünyaya ilan eden ve tasdik ettiren siyasî zaferin şanlı ve şerefli bir belgesiydi. Lozan görüşmeleri sırasında Mustafa Kemal Paşa Büyük Millet Meclisi Reisi, İsmet Paşa ise Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Hariciye Vekili ve barış görüşmelerinin baş murahhasıydı. Lozan, Milli Mücadele'nin askeri zaferlerini perçinlemişti. Savaş meydanında kazanılmış bir zaferin diplomasi alanında taçlandırılmasıydı. Lozan sayesinde, Türkiye devletinin temel taşlarına Mustafa Kemal ve İnönü'nün adları, tarihin yanılmaz ve yanıltmaz eliyle kazınmış oluyordu.

Cihan Harbi Almanya'nın liderliğindeki İttifak ülkelerinin yenilgisiyle sonuçlanmıştı. 1919-1920 arası Paris Antlaşmaları yenik ülkelere altından kalkamayacakları ağır koşullar getirmişti. Bu antlaşmalar arasında en acımasız olanı Sevr idi. 600 yılı aşkın bir süre Avrupa'ya meydan okumuş olan bir devlet tarihten siliniyor ve bir eyalet düzeyine indirgeniyordu. 19 Mayıs 1919 işte bu tür bir ezikliğe başkaldırıyı simgeledi. İmparatorlukların çöktüğü bir evrede Anadolu topraklarında yeni bir ulus doğuyor ve bu ulus 24 Temmuz 1923'te imzalayacağı Lozan Antlaşmasıyla uluslararası camiada yerini alıyordu.

Karikatürist Derso ile Kélin'in Lozan Antlaşması'nın imza törenini yansıtan çizimi

Antlaşmalar sonuçları açısından değerlendirilirse, Sevr savaş çığırtkanlığı yapan, Lozan ise barışın güvencesini oluşturan bir düzenleme olarak tarihe geçti. Cumhuriyet Türkiye'sinin 1920'li, ve 1930'lu yıllarda barıştan yana ağırlığını koyması ve II. Dünya Savaşı'nın dışında kalışı Lozan sayesinde gerçekleşti.

Lord Curzon toplantının ilk yarısında İsmet İnönü'nün önüne barış şartlarını koymuş, daha doğrusu dikte etmiş ve masadan ayrılmıştı. Bu sanki bir ültimatomdu. İstasyonda Londra treninin kalkışına kadar İnönü'nün pes etmesini beklemişti. Ama umduğunu bulamamış ve Londra'ya eli boş dönmüştü. Görüşmelerdeki kesintiden sonra ikinci kez masaya oturulduğunda Curzon artık blöflerle sonuç alamayacağını görmüş, gerçekçi olmayı yeğlemişti. Bu açıdan Lozan Barış Antlaşması Cihan Harbi'ne son veren ve Paris Barış Konferansı'nın ürünü olan Versailles, Trianon, St Germain, Neuilly ve Sevr'den çok farklı bir antlaşmaydı. Lord Curzon, görüşmeler ertesi yenilgiyi kabul etmiş, "şimdiye kadar barış antlaşmalarını biz dikte ettik; bu sefer, ayakta duran bir ordusu olan bir düşmanla, maalesef bizde böyle bir ordu yok, masaya oturduk; bu duyulmuş bir şey değildir" diyordu.

Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa'nın Sevr Antlaşması'na Karşı Tutumuna Dair: Söylentiler ve Gerçekler

MURAT AYDOĞDU

SEVR ANTLAŞMASI'NIN KOŞULLARINDAN İNFİALE KAPILMIŞ OLSALAR DA SARAYA SIKICA BAĞLI ÇEVRELER İÇİN SİLAHLI MUKAVEMET BİR SEÇENEK DEĞİLDİ. ANADOLU'DAN BAŞLAYARAK TRAKYA'YA SIÇRAYAN YUNAN İŞGALLERİNİN, GANDHİVARİ BİR DİRENİŞ MODELİNDEN FAZLASINI AKILSIZLIK OLARAK GÖRENLERİ HİZAYA GETİRMESİNDEN DOĞAL BİR ŞEY OLAMAZDI.

Fransa Dışişleri Bakanlığı binasının dik merdivenlerini dikkatli adımlarla indi ve kısa bir moladan sonra kendisini ve beraberindekileri beklemekte olan otomobile bindi. Osmanlı İmparatorluğu için yıkım anlamına gelen antlaşma metnini heyetin diğer bir üyesi koltuğunun altına sıkıştırmıştı.[1] Tarih 11 Mayıs 1920'ydi ve Versailles'daki *Reservoir* otelindeki odasında metni tekrar gözden geçiren Ahmet Tevfik Paşa İstanbul'a göndereceği telgrafın metnini kaleme aldı... Şartların "istiklal ve hatta devlet mefhumları ile katiyen kabil-i telif görülemeyecek"[2] olduğunu yazmıştı ve tabii bu şartlar altında antlaşmayı imzalaması mümkün değildi.

Ertesi gün Paşa'yı otelinde ziyaret eden eski aile dostlarından Hikmet (Nisan) Bey'e bakılırsa kendisine şunları söylemişti: "İşte oğlum, benim vazifem burada bitti. Bize verilen şerait, sulh şeraiti değil, memleketin idam fermanı. Bu fermanı bile bile imzalayacak vezirlerden değilim. Şurada üç günlük ömrüm varsa, onu vicdan azabı çekmeden ve namım lekelenmeden yaşamak ve ölmek isterim..."[3]

Yetmiş gün sonra Ahmet Tevfik Paşa Yıldız Sarayı'nda toplanan Saltanat Şûrası'na katıldı. Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın Şûra'yı toplamasındaki amaç hükümetinin barış antlaşmasının imzalanması yönünde aldığı kararı seçkin Osmanlı ricaline onaylatmak ve böylece kararı bir konsensusa bağlayarak Padişahın, kendisinin ve hükümetinin sorumluluğunu hafifletmekti. 1935 yılında Perşembe dergisinde yayımlanan anılarında Şûra'da ve sonrasında yaşananları Ahmet Tevfik Paşa şöyle anlatmıştı:

> Sultan Vahdettin salona girdi, ancak işitilebilen bir sesle Meclisi açtı çekildi gitti. Ondan sonra birçok sesler işitildi. Fakat ne oldu, ne dendi, ne söylendi, zannetmiyorum ki kimse bunun layıkı ile farkına vardı. Müzakere bitti dediler, dağıldık. Ve ancak akşamüstü haber aldık ki bu Mecliste muahedenin imzasına karar verilmiş ve kararın iradesi de alınmış... Ben iptidadan beri söylediğimi boşuna tekrar ediyor ve Damat Ferit'e diyordum ki: Bu muahede imza edilemez. İmza etmektense

11 Mayıs 1920'de Ahmet Tevfik Paşa Başkanlığı'ndaki Osmanlı Heyeti İtilaf Devletleri'nin hazırladığı ve barış koşullarını ihtiva eden metni teslim almak üzere Quai d'Orsay'da bulunan Fransa Dışişleri Bakanlığı binasına geliyorlar
Ajans Rol: gallica.bnf.fr

Ahmet Tevfik Paşa Başkanlığı'ndaki Osmanlı Heyeti İtilaf Devletleri'nin hazırladığı ve barış koşullarını ihtiva eden metni teslim almışlar. Quai d'Orsay'da bulunan Fransa Dışişleri Bakanlığı binası merdivenlerinden inmeye hazırlanıyorlar
Ajans Rol: gallica.bnf.fr

> bırakalım galipler, bunu zorla tatbik etsinler. Mukabele edebilirsek ederiz, edemezsek edemeyiz. Fakat imza etmeyiz... Asla böyle bir muahedeyi kabul ve imza etmemeliyiz. Halbuki bir heyet yola çıkmış, Fransa'ya gitmiş ve 10 Ağustos 1920'de Sevr Sarayı'nda muahedeyi imzalamıştı.[4]

Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından yaklaşık iki ay sonra Damat Ferit Paşa istifa etmiş ve yeni hükümet 21 Ekim 1920'de Ahmet Tevfik Paşa tarafından kurulmuştu. Zihinleri çok berrak olmasa da İtilaf Yüksek Komiserleri bu iktidar değişikliğinin fayda getirebileceğini düşünüyorlardı[5]. Peki ama antlaşmaya bu kadar karşı olan Tevfik Paşa, Damat Ferit Paşa'nın sağlayamadığı hangi şeyi sağlayacaktı?

AHMET TEVFİK PAŞA'DAN İLGİNÇ BİR TAVSİYE

İngiliz Yüksek Komiserliği Baştercümanı Andrew Ryan 23 Eylül 1920 tarihli raporuna "İtilaf çevrelerinde Damat Ferit'i iktidardan düşürme eğiliminin çok kuvvetlenmesi ya da koşulların baskısıyla kendiliğinden istifa etmesi halinde gelecek için yegane umudun, milliyetçi etkilerin egemenliğine girmeyeceğine emin olunabildiği takdirde, bir Tevfik Paşa kabinesine beslenebileceğini" yazıyor ve bunu da Tevfik Paşa'nın "antlaşmada Türkiye lehine tadilat beklenmemesi gerektiğini ve ne kadar erken onaylanırsa o kadar iyi olacağını idrak etmiş olmasına" bağlıyordu.[6]

İngiliz Yüksek Komiser Robeck 19 Ekim 1920'de Londra'ya şunları yazmıştı: "Antlaşmanın acil onayı için Müttefiklerin Babıali nezdinde müşterek resmi talepte bulunmasında artık sakınca görmüyorum." Robeck'in bu sonuca varmasını sağlayan şey bir gün önce kendisiyle ve Fransız Yüksek Komiser Defrance'la görüşen Ahmet Tevfik Paşa'nın söyledikleriydi. Damat Ferit Paşa'nın 16 Ekim'deki istifasının ardından yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmiş olan müstakbel sadrazam iki Yüksek Komisere "Padişahı onaya teşvik etmek için Babıali'ye resmi başvuru yapmalarını" tavsiye etmişti; "zira Padişah İtilaf Devletleri'nden gelen böyle resmi bir talep olmaksızın antlaşmayı onayladığı takdirde bu eylemi konusunda hiç bir mazerete sahip olamayacak ve salt şifahi telkinlere boyun eğmiş durumuna düşecekti."[7] İngiliz, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserlerin müşterek notası 25 Ekim'de artık sadaret mevkiinde bulunan Tevfik Paşa'ya teslim edildi.[8]

Barış metnini bağımsız devlet mefhumuyla bağdaşmaz bulan, imzalanmamasını Damat Ferit Paşa'ya yana yakıla telkin eden Tevfik Paşa'ya ne olmuştu? Bu sorunun cevabını verebilmek için işe en baştan, barış koşullarını gördüğünde Tevfik Paşa'nın verdiği tepkiden başlamak gerekmektedir.

AHMET TEVFİK PAŞA'NIN BARIŞ KOŞULLARINA VERDİĞİ İLK TEPKİ ÜZERİNE

Tevfik Paşa'nın Sevr Antlaşması'na karşı genel tutumu değerlendirilirken, onun barış koşullarını ilk gördüğünde verdiği tepkiyi ayırt edici bir gösterge olarak kabul etmek ciddi bir yanılgı olacaktır. İşin gerçeği Osmanlı Müslüman toplumu içerisinde barış koşullarına benzer tepki vermeyen hemen hiç kimse bulunmamaktaydı ve Anadolu hareketinin en amansız düşmanları da buna dahildi.

Tevfik Paşa'nın telgrafı 15 Mayıs'ta gazetelerde yayımlanmış ve Alemdar'da Refi Cevat taslak değiştirilmezse "bunu kolay kolay her el imzalayamaz" demişti. 16 Mayıs'ta ise "galiplerin istedikleri kadar ağır koşullar önermek hakkına sahip olduklarını ama kabul etmemenin de kendi hakları olduğunu" yazıyordu. 19 Mayıs'ta "Damat Ferit'in lekelenmeyen adını o antlaşmanın altında görmeyeceklerini" ifade ediyor ve 8 Haziran'da da "hepimiz bu antlaşmanın kabul edilemeyeceğini biliyoruz" diyordu.[9] Ali Kemal ise 15 Mayıs'ta *Peyam-Sabah*'ta üç şıktan bahsediyordu. Birincisi koşulların kısmen de olsa değiştirilmesiydi. İkincisi antlaşmanın imzalanmasıydı ama soruyordu: "Hangi devlet adamı böyle bir sorumluluğun altına girebilirdi?" İkinci şıkkın bundan sonrası sansürlenmişti. Üçüncüsü de "silahlı direniş yoluyla değil ama sulh ve sükunetle" taleplerin dayatılmasıydı. "Halk silahlı direnişi düşünebilir ama hükümet adamları buna uyabilirler mi?" diye de soruyordu. Sina Akşin, Ali

Kemal'in silahsız direniş fikri için "Gandhi'den önce Gandhivari bir direniş mi düşünüyordu?" sorusunu sormaktadır[10]. Akşin'in "Gandhivari" tabiriyle ifade ettiği direniş modeli son derece önemlidir zira barış koşullarına ilk anda verilen şiddetli tepkinin ileride kabullenişe dönüşmesinin açıklaması buradadır.

Tevfik Paşa'nın oğlu Ali Nuri Bey de, babasıyla birlikte Paris'e giden ağabeyi İsmail Hakkı Bey'e yazdığı 16 Mayıs 1920 tarihli mektupta ülkede esen bu havayı yansıtıyordu: "Antlaşma koşulları ile ilgili babasının yaptığı değerlendirme istisnasız her Müslümanca tasvip görmekteydi ve böyle bir sulhü tasdik etmektense hal-i harbin tekrar başlamasına umum razıydı."[11] Ancak anlaşılan Ali Nuri Bey'in kafasındaki savaş da Gandhivari bir savaştı: "Tabiidir ki müsellahan mukavemet etmek aklıselim sahibi olan hiç kimsenin hatırına bile gelmez. Lakin muharebe etmemek şartıyla hal-i harb tekrar başlarsa hiç olmazsa sarih bir vaziyet hasıl olur..."[12]

Ahmet Tevfik Paşa. Ajans Rol: gallica.bnf.fr

Barış koşullarından infiale kapılmış olsalar da saraya sıkıca bağlı çevreler için silahlı mukavemet bir seçenek değildi. Anadolu'da haziran ayında başlayan ve sonrasında Trakya'ya sıçrayarak kolay bir şekilde ilerleyen Yunan işgallerinin Gandhivari bir direniş modelinden fazlasını akılsızlık olarak görenleri hizaya getirmesinden doğal bir şey olamazdı.

YELKENLERİ SUYA İNDİRTEN YUNAN İŞGALLERİ

İtilaf Devletleri Osmanlı devlet ricalinin barış koşullarını kabul edip etmeme konusundaki tereddütlerini gidermek için Yunan ordusunun Milne hattını geçerek Anadolu içlerine doğru ilerlemesine izin verdi. 22 Haziran 1920'de harekete geçen Yunan birlikleri 24 Haziran'a kadar Akhisar, Salihli, Soma ve Kırkağaç'ı ve 30 Haziran'da da Balıkesir'i işgal altına aldılar. 2 Temmuz'da Erdek ve Bandırma'ya çıkarma yapan Yunanlar ciddi bir mukavemetle karşılaşmadan 8 Temmuz'da Bursa'yı işgal ettiler. Bu harekata İngilizler de aktif destek vermiş, 25 ve 26 Haziran'da Mudanya ve Gemlik'e asker çıkarmışlardı.[13]

Diğer yandan Kuva-yı Milliye 15 Haziran 1920'de Kocaeli Yarımadası'nda, Beykoz'da Boğaz sahillerine kadar yayılan bir harekata girişmiş, ne var ki Beykoz'a çıkartılan İngiliz-Yunan birliklerinin Rum çetelerin de desteklediği karşı harekatı sonucu bölgeyi boşaltmak zorunda kalmıştı. Bölgedeki Osmanlı jandarmasını tamamen, nizamiye birliklerini de büyük ölçüde tahliye eden İngilizler, Kadıköy ve Üsküdar gibi merkezler hariç İstanbul'un Anadolu yakasını ve İzmit'i Yunan kontrolüne bırakmışlardı.[14]

Tüm bu manzarayı tamamlayan payitahtın batı kapısında yaşananlardı. Şûra'nın toplanmasından iki gün önce Tekirdağ, Ereğli ve Sultanköy'e denizden asker çıkartan Yunanlar kısa sürede bu bölgeleri kontrol altına aldı ve yine aynı gün Kral Alexander Averof zırhlısı ile Tekirdağ'a geldi. Yunan harekatı İngiliz savaş gemilerince de kuvvetli biçimde desteklenmişti.[15]

Kısaca Saltanat Şurası, kendisi İtilaf işgali altında, doğu ve batı kapılarında ise Yunanların dikildiği bir şehirde toplanmak durumundaydı. Anadolu'nun daha derinlerine ilerlemeye kalkışırlarsa, Yunanların önünde ciddi bir engel varmış gibi de gözükmüyordu.

SON SALTANAT ŞÛRASI VE AHMET TEVFİK PAŞA

Bu şartlar altında 22 Temmuz 1920'de toplanan Şûra'da gerçekleşen müzakerelerden Tevfik Paşa (kendi ifade ettiği gibi) gerçekten de bir şey anlamamış olabilir. Zira yaşı bir tarafa kulakları da bir hayli ağır işitiyordu.[16] Ancak Şûra'nın amacının hükümetin aldığı imza kararını onaylamaktan ibaret olduğunun her halde farkındaydı.

1920 Ekim ayında İtilaf Yüksek Komiserlerine Padişahı antlaşmayı onaylamaya teşvik edecek formüller öneren Tevfik Paşa'nın bundan üç ay önceki çok daha vahim koşullar altında antlaşmanın imzalanmasına karşı çıkmış olduğunu kabul etmek pek kolay değildir. Her ne kadar Damat Ferit Paşa'nın Şûra'ya katılanları baskı altına aldığı bir gerçek olsa ve imzaya onay verenlerin ayağa kalkması istendiğinde Padişahın da kalkmış olması bir karışıklık doğursa da nihayet bu organizasyonun gayesi belliydi ve itirazı olanların bunu ifade etmesi mümkündü. Nitekim Topçu Feriki Rıza Paşa, Padişah ayağa kalkınca ayağa kalkmak zorunda hissetmiş ama hemen sonra "ben müstenkifim" diyerek oturmuştu. *Takvim-i Vekayi*'nin 24 Temmuz 1920 nüshasında yer alan Saltanat Şûrası'nın cereyan şekli ve burada yapılan konuşmalar basında da aynı tarihte "resmi tebliğ" olarak yayımlanmıştı.[17]

Şûra'ya katılan Mehmet Tevfik (Biren)'in anlatımı olan biteni anlamak için daha yararlıdır: "... Mevzubahis mütalaaların hepsi, iki gün sonra gazetelerde

Ahmet Tevfik Paşa Londra Konferansı günlerinde. Tarih: Şubat-Mart 1921. Ajans Rol: gallica.bnf.fr

neşredilen beyannamede münderiçtir. Bu müzakere neticesinde edinilen kanaat, eğer Muahedename teklif edildiği şekilde kabul edilmezse, İstanbul'un dahi elden gidebileceği merkezinde idi."[18] Mehmet Tevfik Bey Şûra sırasında sahip olduğu duygu ve düşünceleri anlatırken "Teşkilat-ı Milliye"nin muvaffakiyete erişeceğinden pek emin olamadığını söylüyor. Bu önemlidir zira Şûra'da imza kararına hayır diyebilmek o an için belki de sadece Anadolu direnişinin başarı ihtimaline dayandırılabilirdi. Ancak katılımcılar arasında mevcut şartlarda buna inanan birilerinin bulunma ihtimalinin son derece düşük olduğu açıktır. Şu söyledikleri ise çok önemlidir:

> Padişahla beraber ayağa kalkan cemaat tekrar yerine oturmuştu. Böylece Muahedenamenin büyük ekseriyetle kabulü takarrür etmiş oldu. Bense, tamamen kayıtsız şartsız bir şekilde muvafık rey vermiş vaziyetteydim ve bu keyfiyet canımı ziyadesiyle sıkmış bulunuyordu...[19]

Görünen o ki ilk anda imzaya soğuk bakanlar, pek bir mukavemetle karşılaşmadan gerçekleşen Yunan işgallerinin ve Damat Ferit Paşa'nın Şûra'daki açıklamalarının etkisiyle imzayı reddetmenin İstanbul'u kaybetmek dahil o ana kadar gerçekleşenlerden çok daha büyük felaketler doğuracağına ikna olmuşlardı.

İleri gazetesi Şûra'ya dair resmi tebliği Tevfik ve Ali Rıza Paşaların resimleri eşliğinde yayımlamıştı.[20] Dolayısıyla Tevfik Paşa'nın aslında karşı olduğu bir karara onay vermiş gibi gösterilmesine, hatta resmi basılmak suretiyle kararla özdeşleştirilmesine her halde bir itiraz getirmesi gerekirdi. Eğer siyasal atmosfer bunu açıkça yapmasına mani idiyse hiç olmazsa daha samimi platformlarda gerçek fikrini ifade etmesi mümkündü. Ne var ki elimizde buna dair tek veri 1936'daki kendi açıklamalarıdır ve mesele bütüncül olarak değerlendirilirse bunun geç kalmış ve gerçeği yeniden inşa etmeye yönelik bir açıklama olduğunu tespit etmek zor değildir.

TEVFİK PAŞA DİRENİYOR

Tevfik Paşa'nın sadaret mevkiine geçtikten sonraki tavrına girmeden önce bazı noktalara açıklık getirmek gerekmektedir. Damat Ferit Paşa'nın istifa sebebi sonbaharla birlikte Yüksek Komiserlerin Ankara problemini çözmek için tekrar uzlaşı yolunu denemeye karar vermiş olmaları ve bunun için de Babıali'den Anadolu'ya bir heyet göndermesini talep etmeleriydi. Anadolu ricalinin silah zoruyla sahneden kovulması dışında huzur bulamayacak olan Damat Ferit Paşa'nın tüm motivasyonu (ve bedensel sıhhati de) bu noktada çöktü ve istifa etti. Sadaretteki son günlerinde Sevr Antlaşması'nın onaylanması meselesinde de yan çizmeye başlamış, Tevfik Paşa ismi de bu noktada daha güçlü bir şekilde gündeme gelmişti; hem antlaşmanın arkasında duracak hem de Anadolu'yu etkileyebilecek bir isim olarak...[21]

Diğer yandan Sevr Antlaşması'nın onaylanmasının bir probleme dönüşmesi Sultan Vahdettin'in tutumuyla da ilgiliydi. Padişahın onay vermeye bir itirazı yoktu ama antlaşmanın öncelikle bir İtilaf Devleti parlamentosunda onaylanması gerektiğini düşünüyordu. İlk onaylayan kendisi olursa bunun "Anadolu'daki kıvılcımlara petrol dökmek" anlamına geleceğini söylemişti. Gel gelelim İngiliz, Fransız ve İtalyan parlamentoları tatildeydi ve biraz beklemek gerekecekti.[22]

Ahmet Tevfik Paşa. Ajans Rol: gallica.bnf.fr

Mayıs 1920'de İtilaf Devletleri'nin hazırladığı barış antlaşması metnini teslim almak üzere Paris'e giden heyet azalarından soldan sağa; Dahiliye Nazırı Ahmet Reşit Bey, Meclis-i Ayan Reisi ve heyet başkanı Ahmet Tevfik Paşa, Maarif Nazırı Rumbeyoğlu Fahrettin Bey. Ajans Meurisse: gallica.bnf.fr

Tevfik Paşa sadaret mevkiine geçerken Sevr Antlaşması'nın onaylanmasını önünde sonunda bir zorunluluk olarak görse de bunun için elbette can atmıyordu. Padişahın tavrı da ortadayken Yüksek Komiserlere şu veya bu ortamda verdiği umutları dert ederek onay çığırtkanlığı yapacak değildi. Sonuçta Yüksek Komiserleri hayal kırıklığına uğratan bir tavır değişikliğine girdi ve götürebileceği noktaya kadar götürmek niyetinde olduğu bir oyalama politikası benimsedi.[23] Bu politika tamamen Anadolu hareketinin direncine endeksliydi çünkü bu direnç çöktüğünde geriye ne bir bahane ne bir umut ve dolayısıyla ne bir vicdan azabı ne de antlaşmayı onaylamış olmaktan dolayı birilerince hedef tahtasına konma korkusu kalacaktı.

Yüksek Komiserler onay meselesinin heyetin Anadolu'ya gidişinden bağımsız düşünülmesi ve derhal gerçekleştirilmesi gerektiğinde ısrarcıydılar. Hükümet ise bu yaklaşımın zararlarından ve ilkin temasın sağlanması gerektiğinden dem vurarak bu baskıyı geçiştirmeye çalışıyor ama şu sözü de veriyordu: temas gerçekleştiğinde uzlaşma olsun olmasın antlaşma onaylanacaktı. Sonra temas şartı uzlaşma şartına dönüştürülmeye çalışıldı. Bir gün uzlaşının diğer gün ise sadece temasın şart olarak ileri sürüldüğü de oluyordu. Oyalamak hiç de kolay bir uğraş değildi. Kasım 1920'de Babıali'nin elini rahatlatan üç gelişme yaşandı: Venizelos seçimleri kaybettiği gibi İtilaf düşmanı olarak mimli Konstantin Yunan tahtına geri döndü, Kazım Karabekir Paşa Ermenilere karşı başarılı bir harekat yürüttü ve Rusya'daki iç savaşta Bolşevikler pozisyonlarını güçlendirdi. İlk gelişme Fransız ve İtalyanların Sevr'deki Yunan kazanımlarını dillerine dolamalarına vesile oldu; İzmir ve Doğu Trakya Yunanlardan alınıp uygun bir statüye konursa Ankara'nın antlaşmanın geri kalan kısmına itiraz etmeyeceği iddiasındaydılar. İkinci gelişme Doğu Anadolu'yu Ermenistan'a dönüştürecek antlaşma maddesini çöp haline getiriyordu. Sonuncusu ise Ankara'nın yalıtılmışlıktan kurtulabilme ihtimali demekti.[24] Ancak bu Ankara'nın ideolojik bir "sapkınlığa" yönelebileceğini de hatıra getirdiğinden Babıali açısından aynı zamanda bir endişe kaynağıydı. Bu süreçte göz ardı edilmemesi gereken şey söz konusu oyalama politikasının gelişmelere bağlı olarak her an çökmeye meyyal olduğu gerçeğidir. Hariciye Nazırı Sefa Bey Paris temsilcisi Nabi Bey'e şöyle yazmıştı: "İtilaf kuvvetlerine verilen sözün ardından gelişen olaylar yeni bir durum ortaya çıkarmamış olsa antlaşma büyük ihtimalle çoktan onaylanmış olacaktı."[25]

Antlaşmada az çok tadilat gerektiği İngilizlerce de kabul edildiğinde Babıali daha da rahatladı. Kısa bir süre sonra ise antlaşmanın akıbeti Türk-Yunan savaşına endeksli hale gelecekti. Bu noktadan sonra Tevfik Paşa Hükümeti iki ayrı duygunun ve iki ayrı politikanın gelgitleri içinde devinecekti: Bir yanda vatansever duygularla antlaşmanın hafifletilmesi için Ankara'nın başarısını desteklemek, diğer yanda monarşi yanlısı duygularla Ankara'nın ezici bir zaferinden endişe ederek her vesileyle acil barış için uğraşmak. Birincisi sadece vatansever duygulardan da kaynaklanmıyordu. Bu destek İstanbul'u muhtemel bir zaferde pay sahibi yapacak ve böylece monarşinin bekasına da hizmet edecekti.[26] Ancak öyle olmadı...

MURAT AYDOĞDU - İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ, TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 mirc.sc.edu sitesindeki filmden.
2 *İkdam*, 15 Mayıs 1336.
3 *Türk Tarih Kurumu Arşivi: Tevfik Paşa, İsmail Hakkı Okday Belgeleri* 39/11-11(Bundan sonra TTK TP); *Tasvir Gazetesi*'nin 07.08.1946 tarihli nüshasında çıkan Hikmet Nisan imzalı "Acı Bir Hatıra" başlıklı yazının metni.
4 Nurten Çetin, *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2015, s. 373.
5 İtilaf Yüksek Komiserlerinin Sevr Antlaşması'nın imzalanması sonrasında Damat Ferit ve Ahmet Tevfik Paşa'ya bakış açıları ve iktidar değişikliğindeki rolleri için bkz. Murat Aydoğdu, "Mütareke Döneminin Son İstanbul Hükümeti – Son Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti – (21 Ekim 1920 – 4Kasım 1922)", Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 24-64.
6 İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919 - 1938), C: II, Hazırlayan: Bilal N. Şimşir, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, s. 332. Ryan'ın 23 Eylül 1920 tarihli raporu.
7 Şimşir, a.g.e., C:II, s. 370- 37. Robeck'ten Curzon'a, 19 Ekim 1920; Neşe Özden, *The Fall Of The Constantinople Government and The British Policy (1920-1922)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Londra, Londra Üniversitesi, 1997, s. 56.
8 Şimşir, a.e., C:II, s. 386. Robeck'ten Curzon'a 28 Ekim 1920.
9 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele III: İç Savaş ve Sevr'de Ölüm*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları , 2010, s. 112-115.
10 *Peyam-Sabah* 15 Mayıs 1336; Akşin, a.g.e., s. 113.
11 *TTK TP* 17/4.
12 *TTK TP* 17/4.
13 Adnan Sofuoğlu, "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında İşgal Döneminde Bursa", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: XIX, Mart 2003, No: 55, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2003, s. 63-64.
14 Murat Aydoğdu, *Mütareke Döneminde (1918-1922) İstanbul'un Anadolu Yakasında Asayiş Problemleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 210-272.
15 Şu İngiliz gemileri Yunan çıkarma harekatına çeşitli aşamalarda destek vermişlerdir: Revenge, Stuart, Swallow, Ramilles, Royal Sovereign, Vidette, Ark Royal, Westcott. Bkz. Paul Halpern, *The Mediterranean Fleet 1919 – 1929*, New York, Routledge, 2016, s. 269 – 275.
16 Mehmed Tevfik Biren, "*Bir Devlet Adamının" Mehmed Tevfik Bey'in (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, C: II, Yayına Hazırlayan: F. Rezan Hürmen, İstanbul, Arma Yayınları, 1993, s. 461.
17 *Takvim-i Vekayi*, 24 Temmuz 1336; Ayrıca bkz. *Peyam Sabah*, *İleri* ve *Alemdar* gazeteleri, 24 Temmuz 1336.
18 Biren, a.g.e., s. 426,427.
19 Biren, a.g.e., s. 428-429.
20 *İleri*, 24 Temmuz 1336.
21 Damat Ferit Paşa'yı istifaya götüren süreç ve Ahmet Tevfik Paşa'nın Yüksek Komiserleri umutlandıran tutumu ile ilgili bkz. Aydoğdu, a.g.t., s. 24-64.
22 Public Record Office, Foreign Office, 371/5054, p. 194, [E 9184/3/44]. Dışişleri'nden Robeck'e 18 Ağustos 1920; Salahi R. Sonyel, *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2010, s. 111.
23 Aydoğdu, a.g.t., s.122-128.
24 Bu sürecin detaylı bir anlatımı için bkz. Aydoğdu, a.g.t., s. 111-168.
25 Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Siyasi Kısım, 2648/1 lef 6,8. Sefa Bey'den Nabi Bey'e, 23 Aralık 1920.
26 Aydoğdu, a.g.t., s. 74-102.

Asırlık Tartışmaların Odağında Trianon Antlaşması

BERK EMEK

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN MAĞLUP DEVLETLERİNİ CEZALANDIRMAYA YÖNELİK DİĞER ANTLAŞMALARA BENZER OLARAK, MACARİSTAN DA TRİANON'UN AĞIR KOŞULLARI İLE KARŞI KARŞIYA KALDI. TRİANON ANTLAŞMASI, MACARİSTAN RESMİ TARİHİ ÜZERİNDE ETKİSİNİ BİR ASIR BOYUNCA SÜRDÜRECEK BİR MAĞDURİYET ALGISI YARATARAK DIŞ POLİTİKANIN ŞEKİLLENMESİNDE ETKİN BİR ROLE SAHİP OLMUŞTUR.

Bu yazıda detaylı bir şekilde ele alınacak olan, Orta Avrupa'daki siyasi ve demografik yapıyı yeniden şekillendiren Trianon Antlaşması'nın üzerinden tam bir asır geçmiş bulunuyor. Bu uzun sürece rağmen antlaşma, Macaristan'ın siyasi dinamiklerini ve dış ilişkilerini iki savaş arası dönemden itibaren şekillendiren ve günümüze kadar belleklerdeki yerini muhafaza eden bir dönüm noktası olmuştur. Trianon travması ya da sendromu olarak görülen antlaşma, yüzüncü yılına girdiğimiz 2020 itibariyle de popülizmin hızla yükseldiği Viktor Orban yönetimindeki Macaristan'da günlük siyasette araç olarak kullanılmakta ve hali hazırda birçok panel, akademik çalışma ve devlet destekli aktivitelerin odağında bulunmaktadır.

Transilvanya'nın Macaristan'dan ayrılmasını sorgulayan tasvir Arhivele Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe (AMAE) Fond Transilvania 71 vol.2 Propaganda revizionistă ungară 1922

Avrupa, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda çok uluslu imparatorlukların dağıldığı ve yerine homojen etnik yapıları temel alan ulus-devletlerin sahneye çıktığı bir döneme girmiştir. 1919 yılında savaşın galip devletlerinin tahakkümü altında toplanan Paris Barış Konferansı, Avrupa'da düzeni ve daimi barışı sağlamak için çıktığı yolda uzun vadede rövanşist politikaların türemesine yol açarak yeni bir topyekün savaşın önünü açmıştır. Kuşkusuz Büyük Savaşın getirdiği yıkım ertesinde Paris'te alınan kararlar mağlup devletleri cezalandırmak amacıyla dikte edilmişir. Ancak yapıcı olmaktan uzak, ağır mali yükümlülükler içeren antlaşmalar zaman içerisinde toplumsal reaksiyona yol açarak aşırı sağ hareketlere sebep olduğu gibi kalıcı barışa dair umutları da yok etmiştir.

Osmanlı ve Rus İmparatorluğu gibi parçalanan bir diğer imparatorluk olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun akıbeti ise Orta Avrupa'nın da kaderini belirleyen kritik bir dönemeç olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira imparatorluğun dağılması ile birlikte birçok farklı etnik grubun kaderi de yeni çizilen sınırlara ve dahil oldukları ulus-devletlerin asimilasyona yönelik politiklarına göre belirlenmiştir. Bu durum, etnik problemlerin doğmasına ve devletlerin birbirlerinin topraklarında hak iddia etmelerine sebebiyet vermiştir.

Orta Avrupa'yı yüzyıllar boyunca kontrol eden görkemli Avusturya İmparatorluğu, Macarların artan özgürlük taleplerine 1867'ye kadar direnebilmiş ve bu tarihte İmparatorluk bir çeşit ikili monarşik yapıya geçmiştir. Dolayısıyla Macaristan, Habsburg tacına bağlı özerk bir yapıya kavuşmuştur.[1] Bu süreçten Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar olan dönemde Macarlar, Transilvanya'nın geniş topraklarından Adriyatik kıyısındaki Fiume sahillerine kadar olan geniş bir alanın yönetiminde söz sahibi olmuştur. Bu topraklar nostaljik olarak Macar milliyetçilerinin belleklerinde yer ederek savaş sonrası Macaristan siyasetinin belirleyici unsuru haline gelmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sona erip Habsburg hanedanı ile imparatorluğun fiziken ortadan kalkmasının akabinde Macaristan, 31 Ekim 1918'de Avusturya'dan ayrıldığını ilan etti.[2] Bu dönemde Macaristan sınırları dahilindeki topraklarda kargaşa hakimdi. Özellikle Transilvanya bölgesinde Macar ordusu ile Romen ordusu arasındaki çatışmalar bir süre daha kesilmemiş, ancak Fransızların araya girip Someş-Mureş ırmak hattının gerisine çekilmeleri yönünde ültimatom

Macaristan'ın bin yılı. Trianon ile Macaristan'ın parçalanmasını gösteren kartpostal
Arhivele Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe (AMAE) Fond Transilvania 71 vol.2 Propaganda revizionistă ungară 1922

vermesiyle geçici ateşkes mümkün olabilmişti. Transilvanya bölgesine baktığımızda, bölge hem Romen hem de Macar milliyetçilerinin gözünde merkezi bir öneme sahip olduğundan, tartışmaların odak notkası haline gelebiliyordu. Her iki ülkede Transilvanya'yı kendi uygarlıklarının beşiği olarak nitelendirmekte ve bölge üzerinde tarihi ve kültürel hakları olduğunu iddia etmekteydi.[3] Bunun yanı sıra bölgenin verimli topraklarının ekonomik getirisi de göz önünde bulundurulduğunda taleplerin çakışması kaçınılmazdı. Paris Barış Konferansı'nın öncesinde iki ülke arasında çizilebilecek sınır üzerinde derin tartışmalar bulunmaktaydı. Ancak Romanya'nın barış görüşmelerinin başlamasından hemen önceki hamlesi masaya daha güçlü oturmalarına sebebiyet verecekti.

TRANSİLVANYA'NIN İLHAKI

1 Aralık 1918'de Transilvanya'nın Alba-Iulia şehrinde toplanan yüz bin kadar Romen, Transilvanya'nın Romanya'ya katılım deklarasyonuna şahitlik edecekti. Bu hamle, bir oldu bitti ile Transilvanya tartışmasının üzerini kapatmak gibi görünse de, bölgede özellikle kırsal alanlarda nüfus çoğunluğunu elinde bulunduran Romenler, Alman ve Yahudi azınlık temsilcilerinin de desteğini alarak Transilvanya ile Romanya'nın birleştiğini ilan ettiler.[4] 22 Haziran'da Cluj / Kaloşvar şehrinde Macarlar tarafından yaklaşık kırk bin kişinin katıldığı bir protesto gösterisi düzenlense de durum değişmedi.[5] Transilvanya'da ikili bir yapı oluşturularak Iuliu Maniu liderliğindeki bölgesel yönetim konseyi ile Bükreş arasında geçici bir mekanizma kuruldu.

Alba-Iuila'da alınan kararlar ile Macar, Alman ve Yahudi azınlık gruplarına din, dil ve temsil alanında temel haklar tanınmış, adem-i merkeziyete dayalı bir yapı oluşturulmaya çalışılmıştı. Ancak bu durum, akabinde iktidarı ele alacak olan Ionel Bratianu liderliğindeki Liberal Parti tarafından tersyüz edilip, üniter ve merkeziyetçi bir sisteme evrilmiştir. Özellikle Transilvanya'da yaşanan gelişmeler ve İtilaf Devletleri'nin durumu kabul eden tavrı Macaristan'ın elini kolunu bağlayıp, ülke içindeki siyasi gerginliğin artmasına yol açmıştır. Siyasi karmaşanın daha da ciddi sonuçlara yol açacak neticesi ise Paris Barış Konferansı'nın başladığı sırada gerçekleşen ve Bolşeviklere öykünen devrim ile yaşanmıştır.

MACARİSTAN'DA İÇ KARIŞIKLIKLAR VE DEVRİM

Romanya ordusu Transilvanya'nın ilhakından sonra ateşkes sınırlarının dışına çıkıp Macar kuvvetlerini Tisza ırmağının batısına sürdüğünde, Kont Mihály Károlyi'nin hükümeti de istifaya zorlandı ve Béla Kun liderliğindeki komünist güçler Budapeşte'de yönetimi ele aldı. 21 Mart 1919'da ilan edilen Macar Sovyet Cumhuriyeti yalnızca 133 gün ayakta kalabildi. İngiliz ve Fransızların da onay vermesiyle 3 Ağustos 1919 tarihinde Romen ordusu Budapeşte'ye girerek kızıl devrime son verdi.[6] Daha sonrasında uluslararası kamuoyu tarafından tanınan ilk Macar başbakanı olan Károly Huszár, *The New York Times* gazetesine 25 Temmuz 1920'de verdiği mülakatta Bolşevizm'in Romenlerin Macaristan'ı işgal edip yağmalamak için kullandığı bir bahane olduğunu söylemiştir.[7] Komünist rejimin devrilmesi, daha önce Avusturya-Macaristan ordusu Adriyatik filosunda amiral olarak görev yapan Miklós Horthy'nin kral naibi olarak Macaristan'ı 1944 yılına kadar yönetmesine yol açacak rejimin de başlangıcı olmuştur.

TRİANON'UN İMZALANMASI VE ETKİLERİ

18 Ocak 1919 tarihinde Quai d'Orsay, Paris'te toplanan konferans ziyadesiyle galip devletlerin çıkarlarını gözeten antlaşmaları sırasıyla; Almanya (Versailles), Avusturya (Saint-Germain), Bulgaristan (Neuilly), Macaristan (Trianon) ve son olarak Sevr ile Osmanlı Devleti'ne dikte etti. 4 Haziran 1920 tarihinde imzalanabilen ve 31 Temmuz 1920'de resmen yürürlüğe giren Trianon Antlaşması, Orta Avrupa'nın demografik yapısını değiştirerek iki savaş arası dönem süresince Macaristan'ın dış politikada aktif bir revizyonist siyaset izlemesinin önünü açmıştır.

Aralarında 1921-31 yılları arasında Macaristan başbakanlığını üstlenecek István Bethlen'in de bulunduğu, Kont Albert Apponyi'nin başkanlık ettiği Macar

delegasyonunun Trianon'un ağır koşullarını kabul etmesi kolay olmadı. Huszár hükümetinin İtilaf temsilcilerine önerdiği, Macarların çoğunluk olduğu bölgeleri kapsayan plebisit planlarının reddedilmesi zarfında Macaristan'da hükümet değişikliği yaşandı.[8] Ancak önerilen şartları Macar delegasyonu imza etmeyince Dışişleri Bakanı Pál Teleki duruma müdahele ederek krizin çözülmesinin yolunu açtı ve nihai antlaşma 4 Haziran 1920'de imzalandı.[9]

Trianon Antlaşması ile birlikte Macaristan, topraklarının neredeyse üçte ikisine denk gelen bölümünü kaybediyor, askeri kuvveti kısıtlanıyor ve tazminata mahkum ediliyordu. Antlaşmanın maddelerine göre, Transilvanya ve Banat resmi olarak Romanya'ya bırakılıyor ve ayrıca Rutenya'nın bazı bölgeleri Çekoslovakya'ya, Voyvodina ve Banat'ın bir kısmı sonrasında Yugoslavya adını alan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'na, Burgenland Avusturya'ya ve Yugoslavya ile İtalya arasında tartışmalı bir bölge haline gelen Adriyatik'teki Fiume bölgesi İtalya'ya bırakılıyordu.[10] Diğer bir deyişle Macaristan tarihsel olarak uzun yıllar hükmettiği topraklardan koparılıyor, toprakları komşu devletler ve imparatorluğun dağılması sonucu ortaya çıkan yeni ulus-devletler arasında paylaştırılıyordu.

Bu durum, kalabalık bir Macar nüfusun yabancı ülkelerin sınırları dahilinde kalıp azınlık statüsüne indirgenmesine ve Macar mülteciler sorunun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Özellikle Transilvanya'nın kaybı tarihçi Margaret MacMillan'ın da belirttiği gibi Paris'teki konferans sırasında Romanya kraliçesi Marie ve başbakan Bratianu'nun İngiliz ve Fransız delegasyonlarına Romanya'nın toprak taleplerini kabul ettirmede gösterdiği etkin çabanın ürünü olarak değerlendirilmektedir.[11] Nitekim Transilvanya gibi bölgelerin yitirilmesinin akabinde diaspora Macarları ile ilgili sorunlar sebebiyle Macaristan'ın komşularıyla arası problemli bir hal almış, revizyonizmi temel alan Macaristan, soydaşlarının haklarının sağlanması konusunda adımlar atmıştır. Şüphesiz, Milletler Cemiyeti'nde ele alınan Transilvanya'daki Macar toprak sahipleri (*optant*) sorunu 1920'lerin başından itibaren Romanya ile Macaristan arasında Cenevre'de tartışılan başlıca sorun olarak göze çarpmaktadır.

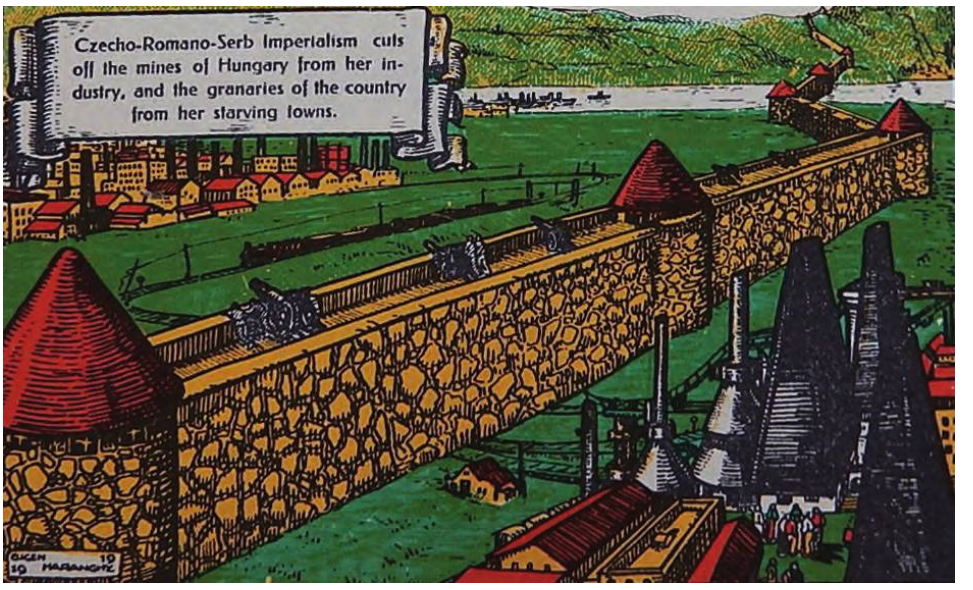
REVİZYONİST MACARİSTAN

Trianon Antlaşmasının imzalanması ve 31 Temmuz 1920'de resmen yürürlüğe girmesi Macaristan'da o tarihten bu yana sürecek olan Trianon sendromunun da başlangıcı olmuştur. Trianon, Macar Devleti tarafından kabul gören bir antlaşmadan ziyade oldukça ağır şartların dayatıldığı adil olmayan bir metin olarak görüldü. Dolayısıyla iki savaş arası dönem boyunca özellikle 1930'lu yıllarda artan milliyetçi söylemin de etkisiyle antlaşmanın revize edilmesi gerektiği ve daha adilane koşulların kabul edilmesi gerektiği yönünde uluslararası arenada daha aktif bir politika yürütüldü. Bu doğrultuda, Macaristan'ın revizyonist siyasetine karşı ilk olarak 1921 yılında komşuları Romanya, Yugoslvaya ve Çekoslovakya bir araya gelerek Küçük Antant'ı kurdular.[12]

İki savaş arası dönem Macaristan dış siyaseti 1920'li yıllarda Pal Teleki liderliğinde yürütülen ve revizyonizmi amaçlayan bir politikayı temel alıyordu. İtalyan lider Mussolini'nin de zaman zaman yaptığı, revizyonizmi savunan açıklamalarla desteklenen irredantist siyaset, Macaristan'ın elini güçlendirerek Orta ve Doğu Avrupa'da gerginliğin daimi olmasına sebebiyet verdi.[13] 1930'lu yıllarda ise özellikle Transilvanya meselesi üzerinde Macar siyasetçilerin artan revizyonist söylemleri, Romanya ile Macaristan'ın Milletler Cemiyeti nezdinde karşı karşıya gelmesine ve Romanya'nın uluslararası arenada yeni ittifaklar aramasına yol açtı. Kuşkusuz, 1934 yılında Türkiye'nin de dahil olduğu Romanya, Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan tarafından imzalanan Balkan Antantı bu yolda atılan önemli bir adım olarak görülebilir. Yine de bu dönemde Romen Dışişleri bakanı Nicolae Titulescu, Macar revizyonizminin Romanya üzerinde Demokles'in kılıcı gibi sallandığını belirterek 1930'ların sonunda giderek belirgin hale gelen yayılmacılık tehdidine dikkat çekmeyi ihmal etmemiştir.[14]

Macaristan'ı Batı medeniyetinin koruyucusu olarak tasvir eden kartpostal
Arhivele Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe (AMAE) Fond Transilvania 71 vol.2
Propaganda revizionistă ungară 1922

Çek, Romen ve Sırpların Trianon ile Macaristan endüstrisine ve kaynaklarına el koyarak ülkeyi açlığa mahkum ettiğini tasvir eden kartpostal
Arhivele Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe (AMAE) Fond Transilvania 71 vol.2 Propaganda revizionistă ungară 1922

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE DEĞİŞEN SINIRLAR

Trianon Antlaşması ilerleyen dönemde Nazi Almanyası'nın Orta ve Doğu Avrupa'daki siyasi ve ekonomik çıkarlarına bağlı olarak Macaristan ile yürüttüğü yakın ilişkiler neticesinde 30 Ağustos 1940 tarihinde revize edildi. Yeni plana göre, Transilvanya bölgesi Kuzey ve Güney olmak üzere ikiye bölünerek Macaristan ve Romanya arasında paylaştırılıyordu.[15] Nazilerin lideri Adolf Hitler'in bizzat dikte ettirdiği, İkinci Viyana Antlaşması olarak geçen bu metin, İkinci Dünya Savaşı'nda Mihver Devletleri yanında aynı cephede savaşan Macaristan ve Romanya'nın Trianon'dan beri süregelen ihtilafına son verme amacı taşımaktaydı.[16] Trianon'un revize edilmesi, Romanya'da Kral Karol'ün tahttan indirlip faşist Demir Muhafızların güdümündeki Ion Gugirtu hükümetin dağıtılmasına ve yerine askeri bir diktatörlük kuracak Ion Antonescu'nun geçmesine yol açtı. İkinci Dünya Savaşı ertesinde ise antlaşma geçersiz kılınarak Trianon'nun 1920'de çizdiği sınırlara geri dönüldü ve Transilvanya tekrar Romanya'ya bırakıldı.

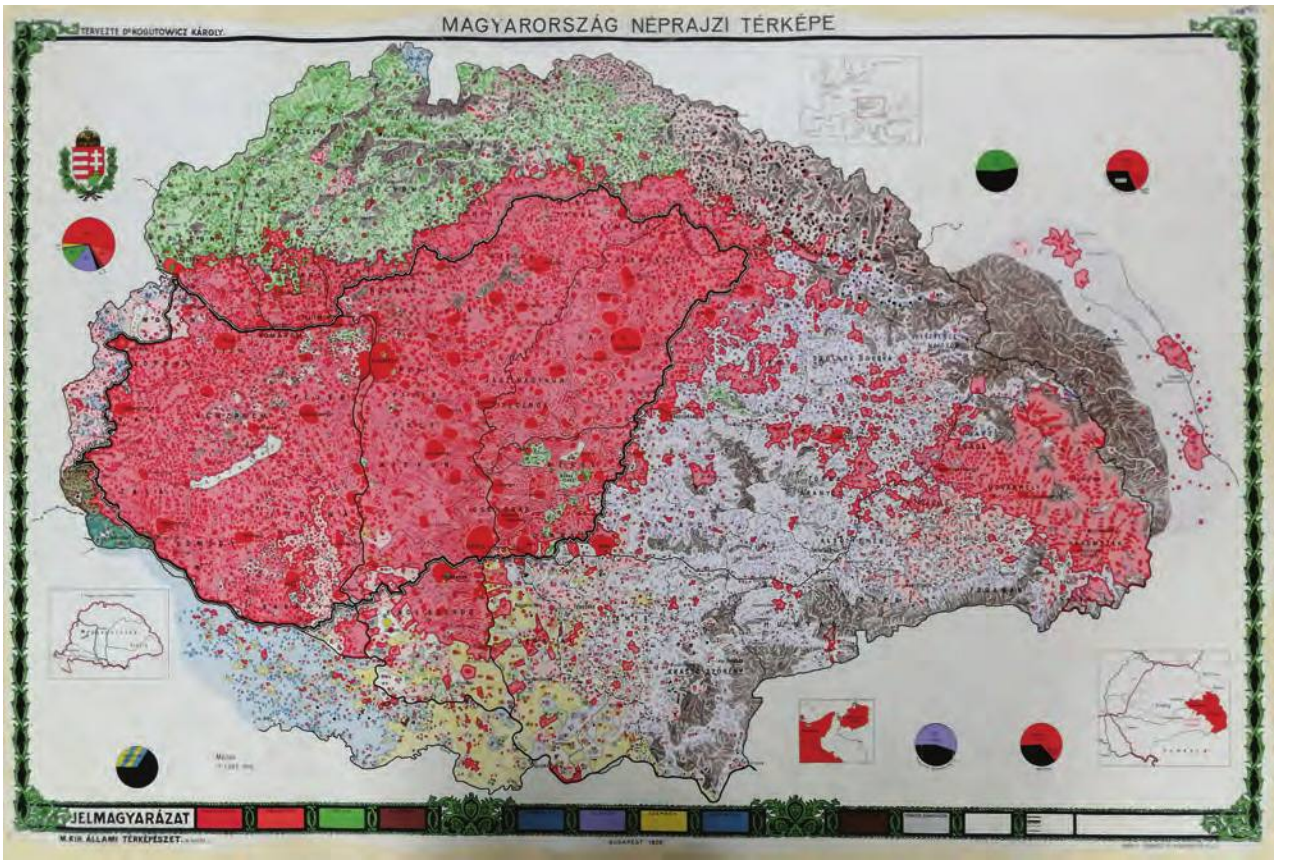
TRİANON'A GENEL BAKIŞ

Birinci Dünya Savaşı ertesinde, ilk olarak 28 Haziran 1919'da Versay ile Almanya'ya uygulanan, mağlup devletleri mahkum etmeye ve cezalandırmaya yönelik antlaşmalara benzer olarak Macaristan da Trianon'un ağır koşulları ile karşı karşıya kaldı. Toplumsal olarak mağduriyet algısına yol açan maddeler, kaybedilen topraklardan anavatana göç etmek durumunda kalan Macar mültecilerin de gelmesiyle sosyo-ekonomik açından devletin üzerine ciddi bir sorumluluk yükledi. Transilvanya'nın Romen topraklarına katılmasının ardından 1921'e kadar yaklaşık iki yüz bin göçmenin Macaristan'a gelmesi savaşın yarattığı ekonomik sorunlar ve tazminat yüküyle boğuşan Macaristan'a ağır bir darbe vurdu.[17]

Rogers Brubaker'ın Birinci Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkan ulus devletleri ele alırken ifade ettiği gibi, savaş çok uluslu imparatorluklara son vermesine rağmen, yeni kurulan ve milliyetçi duyguların kuvvetli olduğu ulus-devletlerin öncüllerini aratmayacak şekilde din, dil ve milliyet açısından heterojen bir yapıya sahip olması oldukça çarpıcı bir durumdur.[18] Savaş sonrası yeni düzen, homojen bir toplum oturtmaya çalışan ulus-devletlerin azınlıklara karşı uyguladığı baskıcı politikalara sahne olmuştur. Her ne kadar Paris Barış Konferansı'nda dizayn edilen ve istisnasız tüm Orta ve Doğu Avrupa devletlerine empoze edilen azınlık haklarını koruyucu antlaşmalar yapılsa dahi, bunların uygulanabilirliği ulusal anayasalar tarafından kısıtlı hale getirilmiştir. Üniter

Ya Trianon Fransa'ya uygulansaydı? Macaristan ve Fransa üzerinde Trianon'un karşılaştırılması
Arhivele Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe (AMAE) Fond Transilvania 71 vol.2 Propaganda revizionistă ungară 1922

Macaristan'ın Birinci Dünya Savaşı öncesindeki etnografik haritası. Kırmızı ile gösterilen alanlar Macarları temsil etmektedir
The National Archives Public Record Office (PRO) MPK 1/369

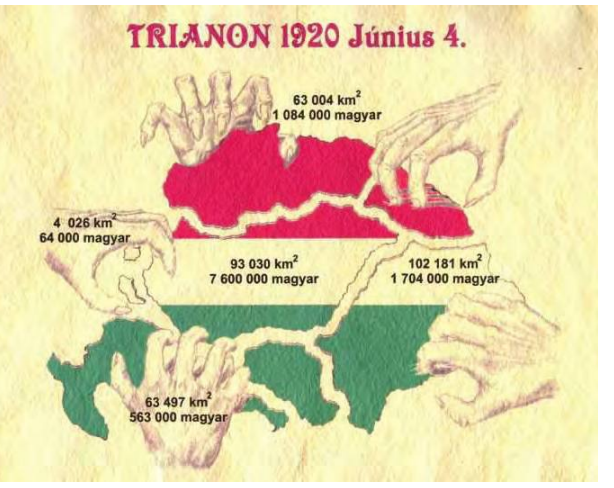
devlet yapısını temel alan anayasalar birçok bölgede tartışmalı azınlık sorunlarına yol açmıştır.

Trianon sonrası dönemde Macaristan, komşuları tarafından Macar azınlığı bahane ederek kendilerinin iç işlerine karışmakla suçlanmış ve Milletler Cemiyeti'nde Transilvanya konusunda özellikle Romanya ile karşı karşıya gelmiştir. 1920'de bundan tam yüz yıl önce yürürlüğe giren Trianon Antlaşması, Macaristan resmi tarihi üzerinde etkisini bir asır boyunca sürdürecek bir mağduriyet algısı yaratarak dış politikanın şekillenmesinde etkin bir role sahip olmuştur. Macaristan'ı 1944'de Naziler tarafından tutuklanıncaya kadar yöneten Amiral Horthy, anılarında ülkesinin kaderinin Paris'te Çekoslovak lider Edvard Beneš tarafından tasarlanan, Macaristan topraklarının paylaşımını öngören bir plan ve nüfus dağılımına yönelik manüple edilmiş istatistikler doğrultusunda belirlendiğini, savaş suçunun ise haksız olarak üzerlerine yıkıldığını söylemektedir.[19] Kuşkusuz, Amiral Horthy'nin bu deklarasyonu, Macaristan'ın ilerleyen dönemdeki Trianon karşıtı revizyonist politikasının da sinyallerini vermekteydi.

GÜNÜMÜZDE TRİANON SENDROMU VE MACARİSTAN SİYASETİ

Trianon sendromu, Macaristan İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği ekseninde komünist yönetime geçtiğinde de gündemde kaldı. Macaristan'ın 1526'daki Mohaç meydan muharebesindeki yenilgisine benzer olarak Trianon da Macaristan'da ulusal bir felaket olarak nitelendirilmeye ve belleklerde yer etmeye devam etti. İlk olarak 1998'de iktidara gelen, günümüzdeki Macaristan başbakanı Viktor Orban, 2010'dan beri kesintisiz sürdürdüğü görevinde komşu ülkelerde yaşayan diaspora Macarları ile kültürel, ekonomik ve siyasi bağları güçlendirerek ilişkileri geliştirme yoluna gitti.[20] Ancak bu kişilere vatandaşlık hakkı verilmesi ve seçimlerde oy kullanmalarının da önünün açılması tartışmaları da beraberinde getirdi.

Günümüzde Trianon halen Macaristan siyasetinin ana unsuru olarak iktidardaki FIDESZ partisi ve lideri Orban tarafından kullanılan milliyetçi söylemlerde önemli bir yer teşkil etmektedir. Ülkenin ikinci büyük partisi konumunda olan aşırı sağcı Jobbik'in de destekleği görüşe göre Trianon, Macar halkını

Trianon Antlaşması ile kaybedilen topraklar ve Macar nüfusu gösteren ilüstrasyon. https://dailynewshungary.com/quotes-about-the-treaty-of-trianon-by-famous-non-hungarian-people/

birbirinden ayıran ve yüzyıllardır beraber yaşayan milyonlarca Macarı ayrı topraklarda yaşamaya mahkum eden adaletsiz bir antlaşmadır. Orban, yüzüncü yılına girdiğimiz antlaşmaya dair 4 Haziran 1920'nin Macaristan tarihinin en kara günü olduğunu söyleyerek restorasyon hayali kuran Macar milliyetçilerine hitap etmektedir. Her 4 Haziran günü çeşitli anma etkinlikleri çerçevesinde Trianon'un yası tutulmaya devam edilmektedir.[21] Komşu Romanya'da ise Macaristan yönetiminin dış politikası ve Transilvanya dahilinde özerkliğe varan taleplerde bulunan Macar kökenli Sekeller halkının tavrı dikkatle gözlenmektedir. Transilvanya'da anklav olarak bulunan Macar halkı Sekeller, Bükreş'ten daha fazla otonomi talebinde bulunmakta ancak Romanya Cumhurbaşkanı Klaus Iohannis ve parlamento bu talepleri dikkate almamaktadır.[22] Üzerinden bir asır geçmesine rağmen günümüzde de Trianon'un ortaya çıkardığı sonuçlar Macaristan ve çevre ülkelerde tartışma unsuru olmayı sürdürmekte, Macaristan'ın komşularıyla ilişkilerinde önemli bir yer teşkil etmektedir.

BERK EMEK - KOÇ ÜNİVERSİTESİ, TARİH BÖLÜMÜ DOKTORA ÖĞRENCİSİ

DİPNOTLAR

1 Berend, Ivan T. *History derailed: Central and Eastern Europe in the long nineteenth century*. Univ of California Press, 2005.
2 Watson, Alexander. *Ring of Steel: Germany and Austria-Hungary in World War I*. Hachette UK, 2014.
3 Turda, Marius. "Transylvania revisited: Public discourse and historical Representation in contemporary Romania." *Nation building and contested identities. Romanian and Hungarian Case Studies* (2001): 197-208. Kurti, Laszlo. *Remote Borderland, The: Transylvania in the Hungarian Imagination*. SUNY Press, 2014, s. 15.
4 Pop, Ioan Aurel et al. *The history of Transylvania*. Romanian Cultural Institute, Center for Transylvanian studies, 2005, ss. 635-638.
5 Fedinec, Csilla, Nándor Bárdi, and László Szarka. *Minority Hungarian Communities in the Twentieth Century*. Boulder: Atlantic Research and Publications, 2011, s. 55.
6 Lojko, Miklos. "Missions Impossible: General Smuts, Sir George Clerk and British Diplomacy in Central Europe in 1919." *The Paris Peace Conference, 1919*. Palgrave Macmillan, London, 2001, s. 124.
7 ANIC (Arhivele Naţionale Istorice Centrale) Vasile Stoica Inv.1771 Dosar I/34
8 Transilvanya için özerliklik içeren fedaratif veya kantonal sistemlerde önerilmiş, Oszkar Jazsi tarafından gündeme getirilen bu planlar da Paris Barış Konferansı'nda dikkate alınmamıştı. Brubaker, Rogers. *Nationalist politics and everyday ethnicity in a Transylvanian town*. Princeton University Press, 2006, ss. 66-68.
9 Pop, Ioan Aurel et al. a.g.e., s. 658.
10 Fiume Milletler Cemiyeti tarafından serbest bir bölge olarak ilan edilerek bağımsız bir ülke statüsüne kavuşsa da 1922 yılında Gabriele d'Annunzio'ya bağlı aşırı milliyetçi birlikler tarafından işgal edilmiş ve 1924'te İtalya'ya katılmıştır. Burgwyn, H. James. *Italian foreign policy in the interwar period, 1918-1940*. Greenwood Publishing Group, 1997, s. 25.
11 MacMillan, Margaret. *Paris 1919: Six Months That Changed the World*. Random House, 2008, s.125-135.
12 Campus, Eliza. *The Little Entente and the Balkan Alliance*. Vol. 59. Bucuresti: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1978, s. 17.
13 Burgwyn, H. James. *a.g.e.*, s. 53.
14 Titulescu, Nicolae, et al. *Politica externă a României:(1937)*. Editura Enciclopedică, 1994, s.75.
15 Bu anlatşmaya göre Cluj / Kaloşvar şehri Kuzey Transilvanya dahilinde Macaristan'a bırakılmıştır. Bugajski, Janusz. *Ethnic Politics in Eastern Europe: A Guide to Nationality Policies, Organizations, and Parties*. ME Sharpe, 1994, ss. 197-203.
16 Antlaşma Nazilerin dayatmasına atfen Romanya'da *Dictatul de la Vienna* yani Viyana diktesi olarak geçmektedir.
17 Verdery, Katherine. *Transylvanian villagers: three centuries of political, economic, and ethnic change*. Univ of California Press, 1983, s. 287.
18 Brubaker, Rogers. *a.g.e.*, s. 45.
19 Horthy, Miklós, Nicholas Horthy, and Andrew L. Simon. *Admiral Nicholas Horthy: Memoirs*. Simon Publications LLC, 2000, s.134.
20 https://www.institutmontaigne.org/en/blog/beyond-trianon-place-history-political-discourse-viktor-orban Erişim tarihi 03.06.2020
21 https://www.nybooks.com/daily/2020/06/03/viktor-orbans-masterplan-to-make-hungary-greater-again/ Erişim tarihi 04.06.2020
22 Sekeller'in iki savaş arası dönemde Romanya devleti ile olan ilişkilerinin detaylı incelemesi için bknz. Bottoni, Stefano. "National Projects, Regional Identities, Everyday Compromises. Szeklerland in Greater Romania (1919–1940)." *The Hungarian historical review: new series of Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* 2.3 (2013): 477-511.

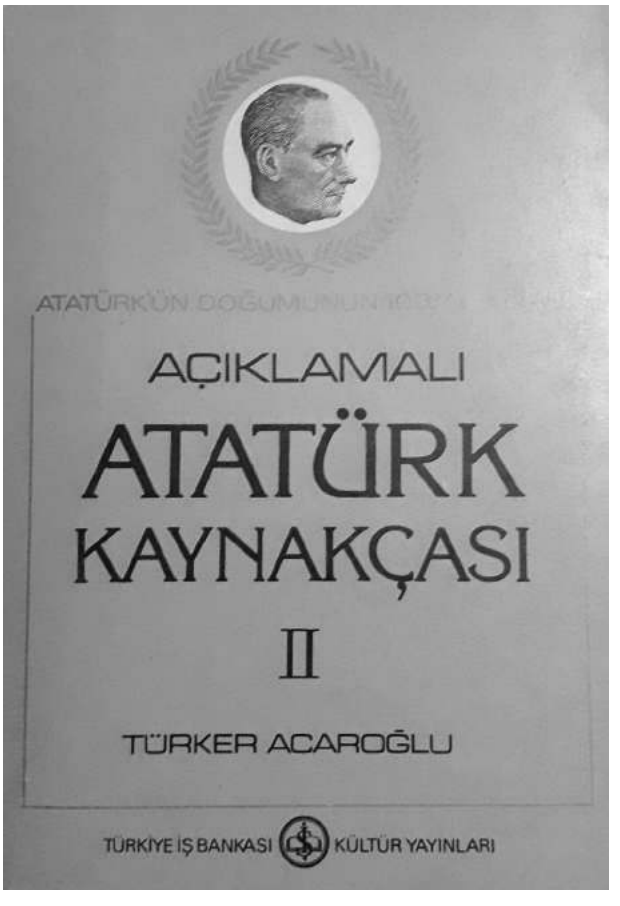

Atatürk Hakkında Hazırlanan Bibliyografik Eserlerden Örnekler ve İçerikleri

İSMAİL ÇAKMAK

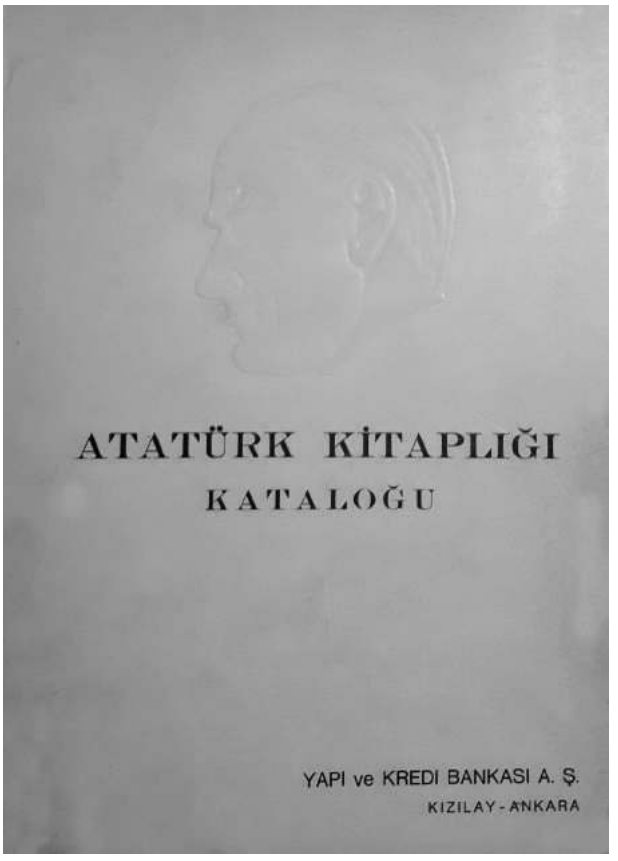
ATATÜRK ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR, DOĞUMUNUN YÜZÜNCÜ YILINDA (1981) BİR HAYLİ ARTIŞ GÖSTERMİŞTİR. 1940'LI YILLARDA YÜZ SAYFA OLAN YAPITLAR, 1981 VE SONRAKİ YILLARDA DÖRT İLA BEŞ YÜZ SAYFAYI BULMAKTADIR.

Tespit edebildiğim kadarıyla Atatürk hakkında ilk bibliyografya[1] 1941'de Herbert Melzig[2] tarafından hazırlanmıştır. Bu bibliyografya 1944 yılında, İstanbul'da, *Atatürk Bibliyografyası/Yeni Türkiye'nin Siyasal Bibliyografyası* adıyla ikinci defa basılmıştır.[3] Melzig, eserin ilk baskısında bu bibliyografyanın "Çankaya Mütefekkiri" adlı çalışmasını tamamlayıcı nitelikte olduğunu ifade etmiştir. Eseri yazmasındaki gaye; Türkiye'nin düşünce ufkunu belirlemek, ileride yapılacak çalışmalar için bir rehber ortaya koymaktır. Batılı yazarlar tarafından İstiklâl Savaşı'ndan sonra bir diktatör olarak telâkki edilen Atatürk için Avrupa'da meydana gelen fikrî ve siyasî tartışmaların eserlerde nasıl bir iz bıraktığı konusunda bu çalışmanın ayrı bir değeri vardır. Yapılan münakaşalar başlangıçta olumsuz bir istikamette yol alsa da zamanla bu rota olumlu bir noktaya evrilmiştir. Bu suretle kaybolma tehlikesine karşı gazete ve mecmualarda Atatürk hakkında çıkan yazıların ve yerli-yabancı nekrolojik metinlerin varlığı ciddi bir birikim içermektedir.[4]

Atatürk'ün ölümünden üç yıl sonra hazırlanan bu bibliyografya on iki bölüme ayrılmış; Türkçe dışında Almanca, Fransızca ve diğer dillerdeki kaynaklara da yer verilmiştir. İlk bölüm, nutuklar, vesikalar, otobiyografi ve vecizelerden müteşekkildir. Atatürk'ün *Nutuk*'u, çeşitli açılış konuşmaları, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri* (Mayıs 1920'den itibaren) tetkik edilmiştir.[5] İkinci bölüm, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra moda haline gelen "siyasî biyografiler"e ayrılmıştır. Toplamda yirmi yedi eserin adı anılmıştır.[6] Fakat adı geçen eserlerde olaylar abartılı, belirli bir ideolojinin tesirinde yazılmıştır. Atatürk; Almanlara göre: "Asker ve Önder (Soldat ve Führer)", İngilizlere göre: "Modern Türkiye'nin Yapıcısı (Maker of Modern Turkey)" ve İtalyanlara göre ise "Bir Asya Diktatörü (Un Dittatore Asiatico)"dur. Biyografi konusunda daha çekingen davranan Türk yazarlar, daha çok kahramanı Atatürk olan İstiklâl mücadelesine ve Türk inkılâbına yönelik kitaplar yazarak sevgi ve bağlılıklarını böyle ifade etmişlerdir. Bu arada Armstrong'un *Grey Wolf/Mustafa Kemal* kitabında olduğu gibi taraflı, çarpık görüşlü ve keyfilikle kaleme alınmış eserler de ortaya konmuştur. Buna mukabil, yer yer biyografik hatalarla karşılaşılsa da 1929'da Alman yazar Dagobert von Mikusch tarafından yayımlanan *Gazi Mustafa Kemal/Zwischen Asien und Europa* kitabı kayda değer bir çalışmadır.[7]

Bazı biyografik çalışmalarda Atatürk, dönemin tarihî liderleriyle kıyaslanmıştır. Atatürk din ve dev-

let işlerini ayırmak bakımından sekizinci Henri'ye; Kuran'ı Türkçeye tercüme ettirmesi bakımından Alman inkılâpçısı Luther'e benzetilmiştir. Melzig'e göre, Atatürk, Osmanlı İmparatorluğu'na son vererek hilafeti ilga etmiş, Avrupa sistemine, ideolojisine uymayan fikrî yönden "nevi şahsına münhasır" modern, millî bir devlet vücuda getirmiştir. Yapılan biyografiler içinde buna ilk değinen yazar, Kont Carlo Sforça olmuştur.[8] İlginç bir nokta, Melzig'e ait olan ve 1937 yılında yayımlanan *Kamâl Atatürk/Untergang und Aufstieg der Türkei* biyografiler içinde yer alsa da (7. eser) yazarın kendi kitabının sadece ismini vermesi, açıklamalar kısmında adı geçen kitabı anmaması, diğer eserlerdeki olumsuzlukları şiddetli bir şekilde eleştirdiği düşünülürse Atatürk'e olan bakışı olumludur.

Üçüncü bölüm, hatıralara ayrılmıştır. Toplam on altı eser zikredilmiştir.[9] Bu bölümde bahsi geçen hatıralar bizzat Atatürk'ün yanı başında olma fırsatını bulmuş insanların, gördüklerini anlatmalarından ibarettir. Bu eserlerin birkaçı dışında, çoğu Türk yazarlar tarafından kaleme alınmıştır. Melzig'e göre, bu hatıra kitaplarının Avrupa dillerine tercümesi, Avrupalının Türk ruhunun derinliğine nüfuz etmesi bakımından gereklidir.[10] Dördüncü bölümde monografilere yer verilmiş, yirmi iki kitap tespit edilmiştir.[11] Burada çeşitli milletlerden (İngilizler, Fransızlar, Almanlar vs.) telif eserlere rastlamak mümkündür. Sayısal olarak Türklerden sonra en fazla eseri Fransızlar vermiştir. Melzig, Alman yazarlarından Edmund Schopen tarafından kaleme alınan *Die neue Türkie* adlı kitapta Atatürk'e izafe edilen ırkçılık ve mütemadiyen yapılan bazı tahriflerden dolayı, bu çalışmayı eleştirmiştir.[12]

Beşinci bölümde elli sekiz kitabın yer aldığı en büyük fasıl olarak İstiklâl Savaşı'na, Türk İnkılâbı'na ve Yeni Türkiye'nin siyasî tarihine dair eserlerden bahseder.[13] Özellikle Türk Erkânı Harbiyesi'nin İstiklâl Mücadelesi'ne dair yayınları, Türk Tarih Kurumu tarafından çıkarılan *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* kayda değer çalışmalardandır. Melzig'e göre, kaynakların değeri itibarıyla Avrupa'da çıkan eserlerin çoğundan üstün olan bu eserler derhal yabancı dillere tercüme edilmelidir. Özellikle bibliyografyada yer alan *Askeri Mecmua* oldukça önemlidir. Yusuf Hikmet Bayur'un *Yeni Türkiye Devleti'nin Hariciye Siyaseti*'ne[14] mühim ve kısmen yayımlanmamış Türk vesikalarını aşikâr etmesi hasebiyle ayrı bir önem atfetmek gerekir.[15] Altıncı bölümde, yabancılar tarafından Türkiye'ye yapılan seyahatlerin kitaplaşmış olanlarına yer verilmiştir. On bir adet kitap vardır.[16]

Yedinci bölüm hukukî, siyasî eserlere ayrılmıştır (8 kitap zikredilmiştir).[17] Frédéric Abelous'un *L'évolution de la Turquie dans ses rapports avec les* étrangers [Paris, 1928] ve Gontant-Biron'un *D'Angora â Lausane, Les étapes d'une déchéance* [Paris, 1924] kitaplarındaki İstiklâl Mücadelesi'nden önce, Anadolu'da Ermeni meselesi ve ekalliyetler/azınlıklar konusundaki görüşleri kayda değer bulunmuştur. M. Cemal Birsel'in *Lozan* kitabı da dönemin hadiseleri hakkında ciddi malûmatlar vermesi bakımından önemli görülmüştür.[18]

Sekizinci bölüm, yakın doğuya ait olup aynı zamanda yeni Türkiye'ye temas eden tarihî ve siyasî kitaplara ayrılmıştır (20 kitap zikredilmiştir).[19] Bu bölüm, Türk İnkılâbı'nın Yakın Doğu ve İran'daki fikrî, siyasî ve iktisadî yenilik hareketleri bakımından oynadığı yol gösterici rolü aydınlatma iddiasındadır.

TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARINDAN
XII. SERİ, No. 3

10 KASIM — 31 ARALIK 1938 GÜNLERİNDE
TÜRK BASININDA

ATATÜRK İÇİN YAZILMIŞ YAZILARIN
BİBLİYOGRAFYASI

SAMİ N. ÖZERDİM

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA, 1938

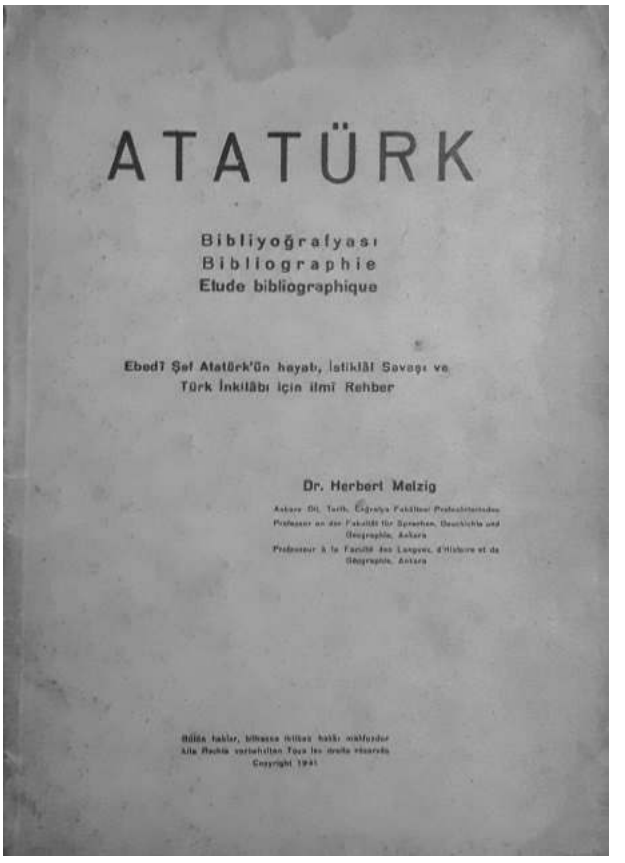
Fransız Parlamentosu Başkanı Edouard Herriot *Orient* [Paris, 1934] kitabında Türkiye'nin yakın şarkta oynadığı rolü takdirle anmıştır. Dokuzuncu bölüm, ideolojik ve felsefî eserlere ayrılmıştır (19 kitap zikredilmiştir). Bu konuda, Tekin Alp, Peyami Safa, Saffet Engin, Cevdet Kerim İncedayı gibi Türk muharrirlerini anmak gerekir. Ayrıca Recep Peker ve Şevket Süreyya'nın eserleri de değerli görülmüştür.[20]

Onuncu bölüm, romanlar, şiirler, röportajlar, vakayinameler, müzik gibi eserlere ayrılmış; Türk yazarlardan ağırlıklı olarak yirmi dört kitap künyesi verilmiştir. Bu bölümde, Şevki Yazman'ın *Büyük Taarruz Nasıl Oldu?* [İstanbul, 1933], İstiklâl Savaşı Nasıl Oldu? [İstanbul, 1934], kitapları anılmıştır. İsveçli Sven Auren'in İran Şahı'nın Türkiye'yi ziyaretini anlattığı röportajı da dikkate değerdir. Melzig, Kurtuluş Savaşı sonundaki döneme ait düşünsel ve siyasal hayata dair bilgiler sunmak üzere Yakup Kadri'nin inkılâp Ankara'sını anlatan "Ankara" kitabına da yer vermiştir. On birinci bölüm, Atatürk'ün ölümüne ilişkin yazılan nekrolojik metinlerdir (8 kitap zikredilmiştir). Bu bölümde, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyet'i hakkındaki eserler incelenmiştir. On ikinci bölümde, üç eser zikredilmiştir. Bunlar resimli kitaplardır. Kitaplar; Atatürk'ün hayatını, İstiklâl Savaşı'nı ve Türk İnkılâbı'nı resimlerle tasvir etmektedir.[21]

Bu eserden sonra, Muharrem Doğdu Mercanlıgil[22] tarafından "*Atatürk ve Devrim Kitapları Kataloğu*"[23] hazırlanmıştır. Mercanlıgil, eserin giriş bölümünde, Araştırmacılara kaynak olabilecek bir kılavuz kitap hazırlanmasının eksikliğini dile getirmiş, çalışmaların sınırlı ve belli eserlere dayanmasından dolayı Atatürk'ü ve Yeni Türkiye'yi "yanlış aksettiren eserlerin zuhur etmesi"nden yakınmıştır. Atatürk ile, İstiklâl Savaşı, Yeni Türkiye ve Atatürk devrimleriyle ilgili -lehte ve aleyhte- her çeşit matbu kitap ve yazıları gelecek nesillere aktarmamız kanaatindedir. Bir ilk olması anlamında Herbert Melzig'in çalışması büyük bir boşluğu doldurmuştur. Mercanlıgil'e göre, Ferit Ragıp Tuncor'un 344 numaralı İlköğretim gazetesindeki bibliyografyası, Türk ve İslâm Ansiklopedisi'nin Atatürk ile ilgili maddelerinin sonundaki bibliyografyalar, Atatürk ve Devrim bibliyografyasının öncül çalışmaları olarak kabul edilebilir.[24]

Yayımlanmamış olanlardan, Faik Reşit Unat'ın -Millî Eğitim Bakanlığı binası yangınında yanan- bibliyografyası, Sami Nabi Özerdim'in yıllardan beri gazete ve dergilerden taramakta olduğu devrimle ilgili makalelerin bibliyografyası da bunlara ilâve edilebilir. Atatürk'ün on beşinci ölüm yıl dönümü vesilesiyle Milli Kütüphanede açılan ikinci "Atatürk Kitap Sergisi"nde teşhir edilen eserlerden yalnız kitap ve ayrı basımları içine alan bu katalog da Atatürk ve devrimler bibliyografyası yolunda kendinden önceki çalışmalara katkı sağlamıştır.[25]

Bu çalışmadan dört yıl sonra M. Orhan Durusoy[26] ve M. Muzaffer Gökman[27] tarafından -Muharrem Mercanlıgil'in çalışmasına göre daha detaylı- *Atatürk ve Devrimleri Bibliyografyası*[28] hazırlanır. Bu eser; Atatürk hakkında açılan sergilerin (1954, 1956) kitaplaşmış hâlidir denilebilir. Atatürk ve Türk İnkılâbı'nın birbirine bağlı olduğunu dile getiren Gökman, hususi bir tasnif yapılmadan alfabetik bir sırayı takip etmiştir. Kitaplar gözden geçirilirken Balkan, Trablus, Birinci Cihan Harbi'nin umumî ve askerî mahiyetteki yayını-birkaç tanesi müstesna- liste haricinde bırakılmıştır. Daha çok 1919'dan bu yana yapılmış monografi, hatırat, vesika derlemeleri ile edebiyata konu

ATATÜRK

Bibliyoğrafyası
Bibliographie
Etude bibliographique

Ebedî Şef Atatürk'ün hayatı, İstiklâl Savaşı ve
Türk İnkılâbı için ilmî Rehber

Dr. Herbert Melzig

olabilecek yayınlar -çocuk kitapları dâhil- bir araya getirilmiştir.[29]

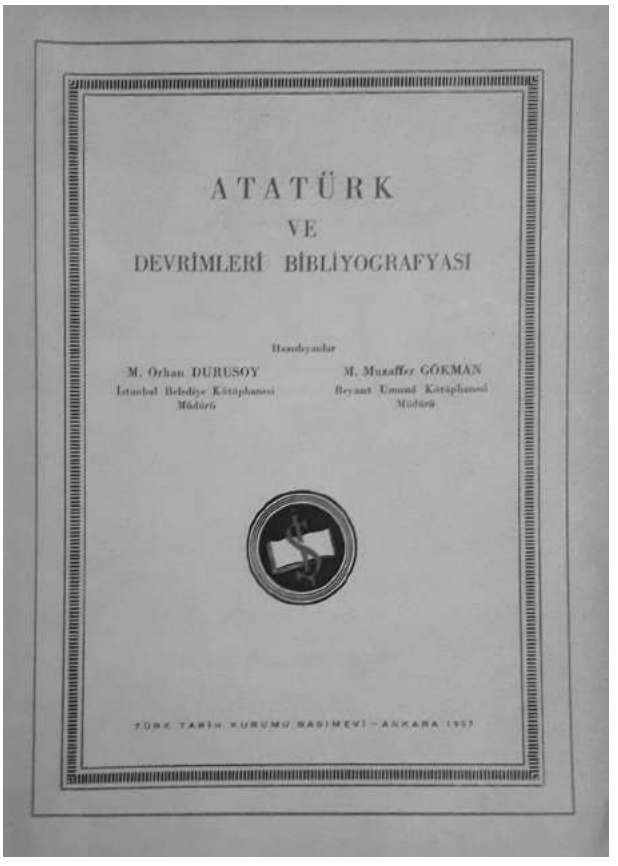
Atatürk ve Devrimleri Bibliyografyası'ndan bir yıl sonra Sami N. Özerdim[30] tarafından *10 Kasım 1931-Aralık 1938 Günlerinde Türk Basınında Atatürk İçin Yazılmış Yazıların Bibliyografyası*[31] yayımlanır. Yazarın beyanıyla bu çalışma bilim adamlarına zaman kazandıracak bir "işçilik"tir. Bir ekip özverisiyle ortaya konan eserde, 2 Temmuz 1934 günü yürürlüğe giren 2527 Sayılı Basma Yazı ve Derleme Kanunu gereğince yurt içinde basılan bütün eserlerden bir nüsha (birer sayı) Millî Kütüphanede toplandığından çalışmanın yükü biraz daha hafiflemiştir. Atatürk'ün ölümünden sonra "duygusallığın" galebe çaldığı, 51 günlük süreyi kapsayan bu çalışmada; makale, fıkra, nesir, şiir, söylev, röportaj, mülâkat, anekdot, anket, karikatür, resimler muhteva olarak belirlenmiştir. Fotoğraflar konu haricinde tutulmuştur.[32]

Yazar açısından yabancı basındaki yansımalar tam olarak verilemese de bir nebze olsun kaynak sağlaması açısından önemlidir. Çalışma; yazar soyadına göre düzenlemiştir. Yabancı basından çevrilen yazılar da bir araya getirilmiş, özetlenenler belirtilmiştir. Tefrika hâlindeki yazılarda, tefrika numarası, öteki sayılara karışmasını önlemek amacıyla parantezle işaretlenmiştir.[33] Kitap sekiz bölümden meydana gelmektedir.

Adı geçen çalışmalardan sonra İsmail Arar[34] Kütüphanesi kataloğundan derlenen *Atatürk, Kurtuluş Savaşı, Devrimler ve Cumhuriyet ile İlgili Kitaplar*[35] adlı çalışma hazırlanmıştır. Bu eserde; Atatürk'le, Kurtuluş Savaşı, Türk Devrimi, Yeni Türkiye, Atatürk'ten sonraki hareketlerin düzenli bir kataloğu yapılmıştır. Bu noktada Atatürk ihtilâlinin nitelikleri Batılı düşünürü çoğunlukla olumlu yargılara vardırmıştır. Atatürk, meşruluğunu kaybetmiş, üstelik düşman işgali altında kukla olmuş bir hükümete karşı çıkmıştı. Bu anlamda tarihin ya da çağımızın ihtilâlci diktatörlerine benzemiyordu.[36]

Çalışmanın kapsamı, genel nitelikli eserler (yıllık vs.), biyografiler, Atatürk'ün kendi eserleri (nutukları, hatıraları vs.), Cumhuriyet ve inkılâp tarihleri, siyasî tarihle ilgili eserler (antlaşmalar), askerî tarihler (Birinci Cihan Savaşı, Çanakkale Cepheleri vs.), Kurtuluş Savaşı'nda ve Cumhuriyet'te çeşitli bölgeler ve kentler, monografiler, yeni Türkiye'nin hukukî bünyesi, devrimin ideolojisi, harf inkılâbı, tarih tezi ve çalışmaları, Türkçe adlar ve soyadları, kadın hakları ve kadının sosyal durumu, millî eğitim, basın ve propaganda, ekonomi, sosyal sorunlar, anılar, edebiyat, çocuk ve öğrenci kitapları, albümler ve resimli eserler çerçevesinde belirlenmiştir. Katalog alfabetik olarak yazar soyadına göre düzenlemiş, 1067 eser künyesi verilmiştir. Son kısımda, süreli yayınlar, özel sayılar ve ilâveleri de eklenerek, tespit edilen 63 yayına yer verilmiştir.[37]

Bir diğer bibliyografya Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün ön sözünü yazdığı, Yapı Kredi Bankası tarafından (imzasız) hazırlanan *Atatürk Kitaplığı Kataloğu*'dur.[38] Eser, Yapı Kredi Bankasının Kızılay (Ankara) şubesinde "Atatürk Kitaplığı" olarak tesis edilen özel bölümdeki kitapların katalog olarak yayımlanmış hâlidir. Yaklaşık 1634 adet kitap künyesi verilmiştir. Katalog diğer eserlerde olduğu gibi alfabetik (soyadına göre) şekilde düzenlenmiştir. İçinde Milli Mücadele, Yeni Türkiye'nin oluşumu, devrimler konuları da yer almıştır. Yöntem olarak yazarı belli olan kitapların yanında, imzasız kitaplar ve yabancı dildeki eserler de zikredilmiştir. Diğer bibliyografyalara nazaran daha derli toplu bir çalışmadır.

ATATÜRK
VE
DEVRİMLERİ BİBLİYOGRAFYASI

Hazırlayanlar

M. Orhan DURUSOY
İstanbul Belediye Kütüphanesi Müdürü

M. Muzaffer GÖKMAN
Beyazıt Umumî Kütüphanesi Müdürü

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA 1957

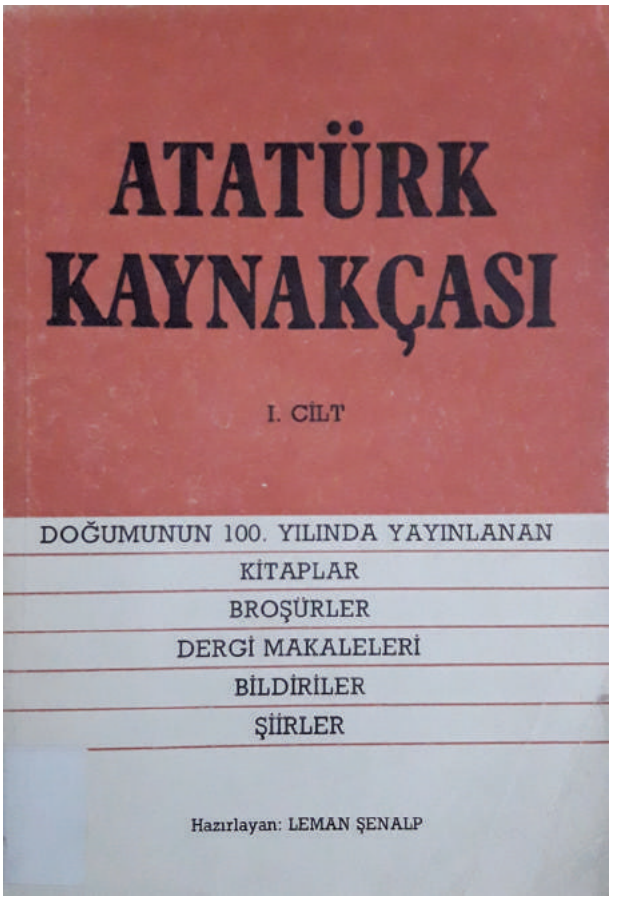
Atatürk'ün yüzüncü doğum yıl dönümü olan 1981 yılında bibliyografların fazlalığı hemen göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki; Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu'nun yayını olarak hazırlanan *Atatürk'ün Ekonomik ve Sosyo-Ekonomik Görüşleri ile İlgili Makale ve Kitaplar Bibliyografyası*'dır[39]. Çalışmanın ilk bölümü; Atatürk'ün ekonomik görüşlerini yansıtan makaleler ve kitaplara ayrılmıştır. 89 makale, 11 kitap tespit edilmiştir. Bu eserlerin açık künyeleri çalışmaya eklenmiştir. İkinci bölümde; Atatürk'ün sosyo-ekonomik görüşlerini yansıtan makale ve kitapların künyelerine yer verilmiştir. 272 makale, 126 kitap ismi zikredilmiştir. Künyeler alfabetik (soyadına göre) şekilde ağırlıklı olarak Türkçe ve kısmen de yabancı eserlerin künyeleri şeklinde sıralanmıştır. Bibliyografyaya, çalışma hakkında bilgi veren ön söz ya da giriş şeklinde bir bölüm eklenmemiştir. Ayrıca makale ve kitaplar seçilirken Atatürk başlığının yanında; konu ile bağlantılı Kemalizm üzerine yapılan yayınlar da göz ardı edilmemiştir.

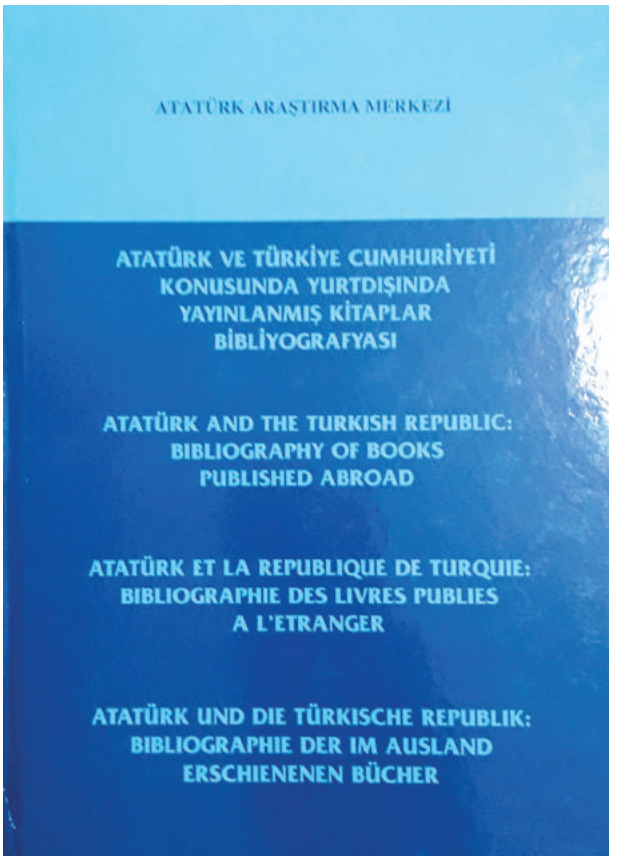
Aynı yıl Harp Akademileri Komutanlığı yayınlarından imzasız olarak hazırlanan *Harp Akademileri Kütüphanesi Atatürk Kitapları Kataloğu*[40] da önemli

çalışmalar arasındadır. Katalog; 1981 tarihine kadar Harp Akademileri Kütüphanesi'nde bulunan kitaplardan oluşmaktadır. Çalışma; Atatürk'ün Yaşam Öyküsü, Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı ve Milli Mücadele, TBMM, Cumhuriyet, Devrimler, İlkeler, Atatürkçülük ve Kemalizm, Atatürk'ün özdeyişleri, Atatürk'ün yazdıkları, Atatürk ile ilgili yazılanlar vs. şeklinde konularına göre ayrılmıştır.

Bir diğer çalışma; *İstanbul Üniversitesi Kütüphane Müdürlüğü Atatürk Kitapları Kataloğu*'dur.[41] Çalışmada, giriş veya ön söze yer verilmemiştir. Eserdeki künyeler alfabetik (yazar soyadına göre) düzendedir. İlk 829 eserde doğrudan ve dolaylı olarak Atatürk ile alakalı makale ve kitaplara yer verilmiştir. Bir bölüm, Atatürk müzesinde bulunan Atatürk'le ilgili kitaplara ayrılmıştır. Türkçe eserler ağırlıklı olmakla beraber, yabancı dildeki kaynaklar da zikredilmiştir.

Bu çalışmaların içinde teferruatlı -açıklamalı- olması açısından Türker Acaroğlu[42] tarafından hazırlanan *Açıklamalı Atatürk Kaynakçası I-II*[43] özellikle kıymetlidir. Bu çalışmada tanıtılan yapıtlar, Arap ve Latin alfabesiyle yazılmış Türkçe, yabancı dillerden Türkçeye çevrilmiş ya da daha çevrilmemiş kitaplardan seçilmiştir. Atatürk üzerine çalışma yapanlara bir kılavuz niteliği taşımaktadır. Yazarın beyanıyla amaç; okura yapıtlar hakkında tam bilgi verip onu metinlerden uzaklaştırmak değildir. Okurun yapıtları bulup görmesi, seçip okuması için yardımcı olmak, kitaplara giden yolu göstermektir. Kitap isimlerinin alfabetik olarak verildiği bu çalışmada 500 kitabın özenle incelenip tanıtılması amacı güdülmüştür. Kitabın sonunda, yazarların ve çevirmenlerin soyadlarına göre yapıt başlıklarının ayrı bir dizini de bulunmaktadır; her yazarın ve çevirmenin bu kitapta incelenen ya da adı geçen yapıtları ve çevirileri, burada topluca yazılmıştır. Bir de konuların alfabetik dizini eklenmiştir.[44]

Bu çalışmanın akabinde, *İstanbul Kütüphaneleri Atatürk Kitapları Toplu Kataloğu*[45] karşımıza çıkmaktadır. Bu katalogda, iri ufaklı 74 kütüphaneden başka, 3 üniversite ve bunlara bağlı fakülteler, akademiler ve bazı lise kütüphaneleri olmak üzere, toplamda on kütüphaneden yararlanılmıştır.

Bu konuda en yetkin, kullanışlı, ayrıntılı çalışmalardan biri de iki ciltlik Leman Şenalp[46]'ın hazırladığı "*Atatürk Kaynakçası I-II*"[47]dir. Toplanan malzeme önce iki ana bölüme ayrılmıştır. Kitaplar, broşürler, dergilerdeki ve çok yazarlı yapıtlardaki makaleler, bilimsel toplantılarda sunulan bildiriler, şiirler ve başka dokümanlar birinci cildi, gazetelerdeki makale, yazı ve şiirler ise ikinci cildi oluşturmaktadır. Kitap ve makalelere ait künyeler, kronolojik sırada göz önünde tutularak alfabetik olarak sıralanan "konu başlıkları" altında, yazarlarının soyadlarına, yazarı olmayanlar ya tüzel kişi adalarına veya adlarına göre, alfabetik bir düzen içinde, önce kitaplar sonra makaleler şeklinde sıralanmıştır.[48]

Leman Şenalp'in bu hacimli çalışmasından sonra, en az onun kadar hacimli *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Konusunda Yurtdışında Yayınlanmış Kitaplar Bibliyografyası*[49] yayımlanmıştır. Bir projenin ilk ayağı olan çalışma; yurt dışında Atatürk, Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti üzerine yazılmış belge ve yayınların, birinci aşamada neler olduğunun tespit edilerek birer bibliyografya hâlinde yayınlanması, ikinci aşamada ise bunlardan satın alınabileceklerin satın alınması, satın alınamayanların da mikrofilmlerinin

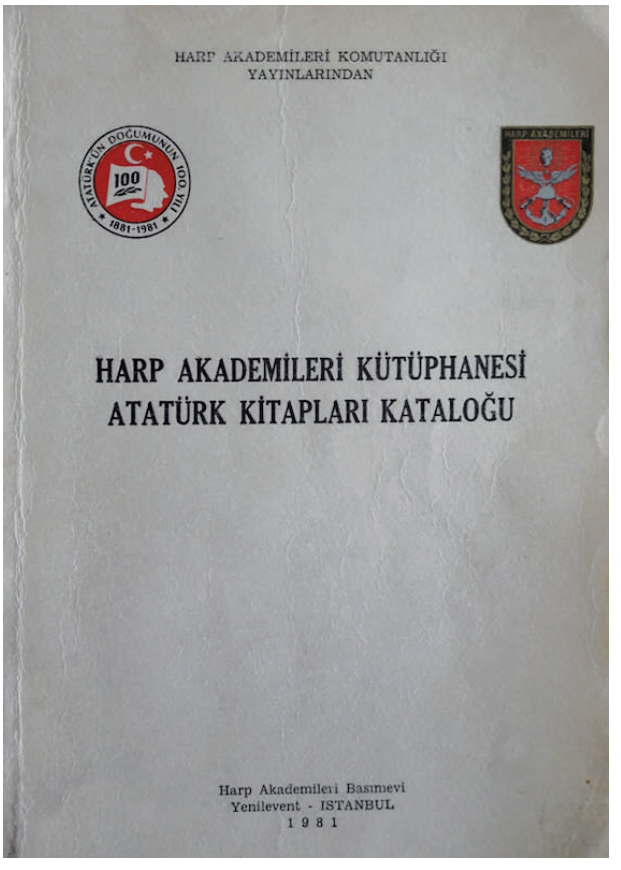
veya fotokopilerinin temin edilerek araştırmacıya sunulması amacını taşımaktadır. Bibliyografik künyelerin tespiti konusunda yurt dışındaki araştırma merkezlerinden, araştırmacılardan, Türkiye'nin temsilciliklerinden, yurt dışında eğitim gören Türk araştırmacılardan, Türkiye'deki yabancı temsilciliklerden, kütüphanelerden, filoloji bölümlerinden destek alınmış ve internetten istifade edilmiştir.[50]

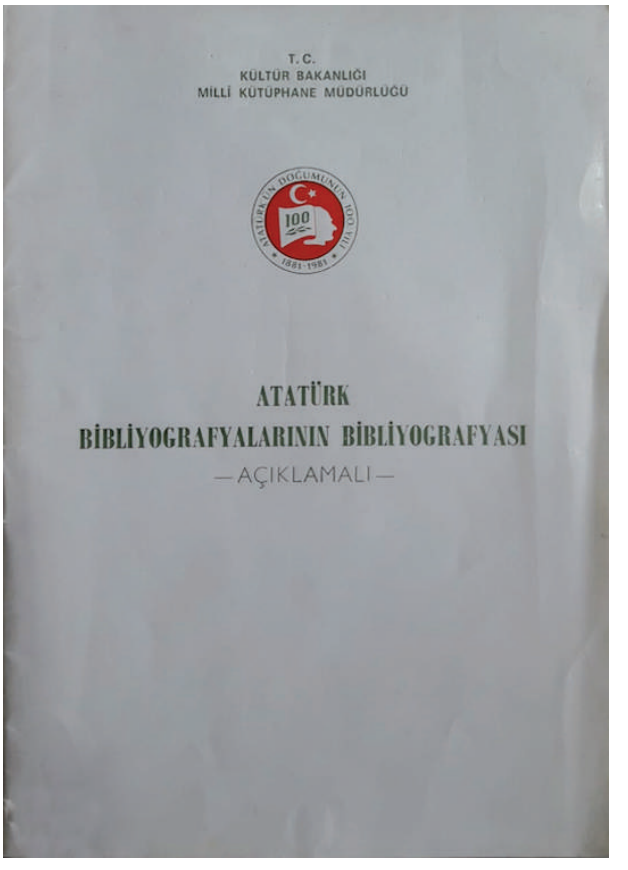
Yabancı dillerde kitapların bir araya getirildiği bir diğer çalışma, *Atatürk ve 1900 Sonrası Türkiye Hakkında Yazılmış Almanca Eserler Bibliyografyası*'dır.[51] Eser, kitap, doktora tezleri, makalelerden meydana gelmektedir. Yazar bu çalışmada, Türk, Alman ve diğer araştırmacıların önünü açmak, onlara yardımcı olmak ve Almanların Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve önderi Atatürk ve Türkler hakkında düşüncelerini öğrenmek gayesini gütmüştür. İstifade edilmesi açısından gazete ve dergilerde çıkmış tarihî değer taşıyan küçük yazılara da yer verilmiştir. Yayınlar konu tasnifi yapılmadan sadece alfabetik sıraya göre verilmiştir. Bazı eserlerin yazarı bulunmadığı için onlar alfabetik künyede kitabın baş harfinin yer aldığı sıraya konulmuştur. Ayrıca bazı eserlerin yayın tarihi, yazarı ve yer ismi mevcut olmadığı için yazılmamıştır. Eserin hazırlanmasında, Almanya'daki bazı kütüphane kataloglarından, yayınlanmış eserlerin bibliyografyaları ve bibliyografya çalışmalarından da yararlanılmıştır.[52] Bibliyografyada, toplam 1582 adet kitap (bücher), 616 adet doktora tezinin (doktorarbeiten) künyesi verilmiştir.

Millî Kütüphane kayıtlarına göre, 1981[?] yılına ait olduğu tahmin edilen, *Atatürk Bibliyografılarının Bibliyografyası/Açıklamalı*[53] adlı kısa, öz bir çalışma yapılmıştır. Çalışmada bizim andığımız bibliyografların dışında, Abraham Bodurgil'in hazırladığı bibliyografyaya[54] da yer verilmiştir. Biz sadece Türkçe bibliyografalar üzerinden bir çalışma yaptığımız için bu eserin sadece künyesini anmakla yetineceğiz. *Atatürk Bibliyografılarının Bibliyografyası*'nda sekiz adet bibliyografyanın kısa tahlili yapılmıştır. Yapılan çalışmalarla ilgili bazı dergilerde çıkan tanıtım yazılarının künyesi verilmiş; son bölümde ise süreli yayınlarda çıkan 43 adet bibliyografyanın ismi anılmıştır.[55]

SONUÇ

Yaptığımız bu çalışma Atatürk hakkında basılı katalogların/bibliyografyaların kısa değerlendirmesini yapmaktadır. Tabiî ki ortaya konulan eserlerden bazıları doğrudan Atatürk'ten bahsetmese de bibliyografik çalışmalara dâhil edilmiştir. Çünkü bu eserler Milli Mücadele'yi, Yeni Türkiye'nin oluşumunu, devrimleri anlatırken mutlak surette Atatürk'ten bahsetmiştir. İlk olması nedeniyle Herbert Melzig'in çalışması çok önemlidir, özellikle giriş bölümündeki görüşleri dikkatli bir şekilde takip edilmelidir. Bibliyografik çalışmaların arasında çok bir zaman aralığı olmadığı, yapıtların tarihine bakıldığında görülür. Bazı çalışmalar devlet kurumlarınca, bazıları da kişilerin müstakil emekleri ile şekil bulmuştur. 1934 yılında çıkan Derleme Kanunu bu tür çalışmalar için âdeta can simidi olmuştur. Konu üzerine çalışma yapan kütüphanecilerin, kaynakçacıların hakkını teslim etmek de üzerimize düşen önemli bir vazifedir. Eğer onların büyük emek gerektiren çalışmaları olmasaydı birçok yapıt eksik kalabilirdi. Son olarak andığımız *Atatürk Bibliyografılarının Bibliyografyası*'nda bazı eksikler olsa da araştırmacıların istifadesine sunulması açısından kayda değerdir. Ayrıca Özer Soysal'ın

konu üzerine yapılmış çalışmasını anmamak büyük bir eksiklik olur.[56]

Atatürk üzerine yapılan çalışmalar doğumunun yüzüncü yılında (1981) bir hayli artış göstermiştir. 1940'lı yıllarda yüz sayfa olan yapıtlar, 1981 ve sonraki yıllarda dört yüz, beş yüz sayfayı bulmaktadır. Teknolojinin gelişimi düşünüldüğünde, benzer çalışmaları günümüzde yapabilmek geçmişe nazaran daha kolaydır. Malzemenin bolluğu da özellikle üniversitelerde kurulan veri tabanları ve ulusal kaynakçalar da ciddi bir öneme sahiptir. Batı'da benzer çalışmalar daha erken bir evrede başlamış olsa da ne yazık ki ülke olarak bu konuda oldukça geride kaldığımız sarih bir gerçektir. Ulaşılabilirlik, pratiklik düşünüldüğünde bibliyografik çalışmalara daha fazla ağırlık vermemiz gerektiği açıktır. Son tahlilde yaptığımız çalışmanın mutlak suretle eksikleri vardır. Fakat bu eksikliklerin ileride yapılacak çalışmalarla giderileceğini ümit etmekteyiz.

İSMAİL ÇAKMAK - KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ, DOKTORA

DİPNOTLAR

1 Herbert Melzig, *Atatürk Bibliyografyası/Ebedî Şef Atatürk'ün Hayatı, İstiklâl Savaşı ve Türk İnkılâbı İçin İlmî Rehber*, Zerbamat Basımevi, Ankara 1941, s. 142.
2 Herbert Melzig: Alman tarihçi. Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi (1941) ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde öğretim üyeliği yapmıştır. 1937-1947 yıllarında Türkiye'de yaşamış ve Atatürk'ün yakın çevresinde yer almıştır. Eserlerinden bazıları: *Kamâl Atatürk/Untergang und Aufstieg der Türkei* (1937); *Atatürk'ün Başlıca Nutukları (1920-1938)*; *Atatürk Bibliyografyası* (1941); *Anadolu Öyküleri* (Sabahattin Ali'nin öykülerinden çeviriler, 1954); Bunların yanı sıra Aziz Nesin'in bazı eserlerini Almancaya kazandırmıştır. (bkz. Herbert Melzig, *Kemal Atatürk/Osmanlı'nın Çöküşü, Türkiye'nin Dirilişi*, Çev. Ahmet Arpad, Alfa Yay., 1.bs., İstanbul 2011, s. IX, XI.
3 Louise-Noelle Malclés ve diğ., *Batı'da ve Türkiye'de Kaynakça Tarihi*, Çev. M. Türker Acaroğlu, İletişim Yay. 1.bs., İstanbul 2003, s. 283.
4 Herbert Melzig, *Atatürk Bibliyografyası*, s. 5-6.
5 Herbert Melzig, *Atatürk Bibliyografyası*, s. 13-19. [Burada Belleten'de Afet İnan'dan nakledilen hatıralara vurgu yapılmış ve İhsan Sungu tarafından Belleten'in 3. cildinde yayımlanan "*Atatürk'ün Babası Ali Efendi*" makalesinin önemine değinilmiştir.]
6 Herbert Melzig, *Atatürk Bibliyografyası*, s. 23-31
7 Herbert Melzig, *Atatürk Bibliyografyası*, s. 121-122.
8 Herbert Melzig, *Atatürk Bibliyografyası*, s. 123.
9 Herbert Melzig, *Atatürk Bibliyografyası*, s. 35-39
10 Herbert Melzig, *Atatürk Bibliyografyası*, s. 124.
11 Herbert Melzig, *Atatürk Bibliyografyası*, s. 43-48.
12 Herbert Melzig, *Atatürk Bibliyografyası*, s. 125.
13 Herbert Melzig, *Atatürk Bibliyografyası*, s. 51-71.
14 Yusuf Hikmet Bayur, *Yeni Türkiye Devleti'nin Hariciye Siyaseti*, Akşam Matbaası, İstanbul 1934, 162 s.[Bu eser, Bayur'un Ankara ve İstanbul İnkılâp Tarihi kürsüsünde verilmiş derslerini de içermektedir.]
15 Herbert Melzig, *Atatürk Bibliyografyası*, s. 127.
16 Herbert Melzig, *Atatürk Bibliyografyası*, s. 75-78.
17 Herbert Melzig, *Atatürk Bibliyografyası*, s. 81-83.
18 Herbert Melzig, *Atatürk Bibliyografyası*, s. 128.
19 Herbert Melzig, *Atatürk Bibliyografyası*, s. 87- 92.
20 Herbert Melzig, *Atatürk Bibliyografyası*, s. 129
21 Herbert Melzig, *Atatürk Bibliyografyası*, s. 103-108, 111-117, 129-131.
22 Muharrem Doğdu Mercanlıgil (1919-1971). Bolu/Gerede doğumlu. İlkokulu Gerede'de (1932), ortaokulu Bolu'da okudu (1935). İstanbul Erkek Öğretmen Okulu'nu bitirdi (1938). Bir süre Gerede'de öğretmenlik yaptı. Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Türkçe-Edebiyat bölümünden icazet aldı (1944). Milli Kütüphanede çalıştı (1948-1959). Ankara'da *Yeni Yayınlar* adlı aylık bir kitap tanıtma dergisi yayımladı (Temmuz, 1956-1971). Eserlerinden bazıları: *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Tarih Kitapları* (Enver Koray'ın Türkiye Tarih Yayınları Bibliyografyasına Ek, 1959, 36 s.), *Ebced Hesabı* (1960), *Kitaplar, Kütüphaneler* (1963, 32 s.) [bkz. Louise-Noelle Malclés ve diğ., *a.g.e.*, s. 272-273.]
23 Muharrem Doğdu Mercanlıgil, *Atatürk ve Devrim Kitapları Kataloğu*, Bitlis İli Kültür ve Eğitim Derneği Yay., Ankara 1953, s. 95.
24 Mercanlıgil, *Atatürk ve Devrim Kitapları Kataloğu*, s. 6-7.
25 Mercanlıgil, *Atatürk ve Devrim Kitapları Kataloğu*, s. 7.
26 Mustafa Orhan Durusoy (1914-1976). Tarihçi, kütüphaneci, kaynakçacı. Kabataş Erkek Lisesi'ni bitirdi (1937). İstanbul Belediyesi Hukuk Müdürlüğü kitaplık memurluğuna atandı. İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu (1944). Belediye kitaplığına atandı (1946), kitaplık müdürü oldu (1952). Eserlerinden bazıları: *İstanbul Belediye Kütüphanesi Alfabetik Kataloğu* (3 cilt, 1953-1954), *Osman Nuri Ergin Bibliyografyası* [bkz. Louise-Noelle Malclés ve diğ., *a.g.e.*, s. 258]
27 Mehmet Muzaffer Gökman (1915-1996). Tarihçi, kütüphaneci, kaynakçacı. Sırasıyla İstanbul Millî Eğitim Müdürlüğü kitaplığında (1933), Basma Yazı ve Resimleri Derleme Müdürlüğü'nün kuruluşu sırasında (1934) bu kurumda altı ay memur olarak çalıştı ve yeniden eski memurluğuna döndü. Süleymaniye Genel Kitaplığı memurluğuna nakledildi (1937). Sonrasında Murat Molla Kitaplığı Müdür Vekilliğine (1939), Köprülü Kitaplığı Başmemurluğuna (1943), Beyazıt Genel Kitaplığı Müdür Vekilliğine ve müdürlüğüne atandı. 1977 yılında emekli oldu. Eserlerinden bazıları: *İstanbul Kütüphaneleri ve Bugünkü Vaziyetleri* (1939), *Pratik Kütüphanecilik* (1939), *Fatih Medreseleri, Fatih Külliyesi* (1943), *Hüseyin Rahmi Gürpınar, Açıklamalı Bibliyografyası* (1966), *Sedat Simavi, Hayatı ve Eserleri* (1970), *Tarihi Sevdiren Adam: Ahmet Refik Altınay, Hayatı ve Eserleri* (1978). [bkz. Louise-Noelle Malclés ve diğ., *a.g.e.*, s.259, 206, 261]
28 M. Orhan Durusoy-M. Muzaffer Gökman (Haz.), *Atatürk ve Devrimleri Bibliyografyası*, Türkiye İş Bankası Atatürk ve Devrim Serisi, No. 4, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1957, s 144.
29 Durusoy-Gökman (Haz.), *a.g.e.*, s. 3.
30 Sami Nabi Özerdim (1918-1997). Kütüphaneci, kaynakçacı, çevirmen. Ankara Millî Kütüphanesi'nde memur (Ağustos, 1948), şef, uzman (1950), baş uzman (1953) görevini sürdürdü. Amerika'ya gidişinden (1954) sonra dönüşünde (1956) Adnan Ötüken'in Almanya'ya gitmesi üzerine vekâleten Millî Kütüphane müdürlüğüne atandı (18 Temmuz 1957). Bu görevinden 1960 yılında ayrıldı. Sırasıyla, Ulus Gazetesi arşivinde araştırmacı (1960), Türk Dil Kurumu Genel Yazmanlığı (1960), Çalışma Bakanlığı (1962), TBMM Kitaplık Genel Müdür Yardımcısı oldu (Ağustos, 1964). Yapı Kredi Bankası'nın Kızılay'daki Atatürk Kitaplığı'nı düzenledi. Basın Yayın Yüksek Okulu'ndan emekli oldu (1983). Yazılmış, basılmış her şeyi saklayıp düzenleme tutkusundan dolayı ona "dokümantalist" denebilir. Eserlerinden bazıları: *Atatürk'ten Fıkralar* (1956, 1959), *Harf Devrimin Öyküsü* (1962, 1978), *Bayraklaşan Atatürk* (1963, 1966, 1974, 1981), *Seçilmiş Bektaşi Fıkraları* (1975), *İki Halkbilimci: Hâmit Zübeyr Koşay, M. Şakir Ülkütaşır* (M. Adil Özder ile birlikte, 1978). [bkz. Louise-Noelle Malclés ve diğ., *a.g.e.*, s. 268-272]
31 Sami N. Özerdim, *10 Kasım-31 Aralık 1938 Günlerinde Türk Basınında Atatürk İçin Yazılmış Yazıların Bibliyografyası*, Türk Tarih Kurumu Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1958, s. 235.
32 Sami N. Özerdim, *a.g.e.*, s. VI, VII.
33 Sami N. Özerdim, *a.g.e.*, s. VI, VIII, IX, X.
34 İsmail Hakkı Arar (1921-1993). Hukukçu. İstanbul doğumlu. İstanbul'da serbest avukatlık yaparken CHP'ye girdi. İstanbul İl Örgütü'nde çalıştı. Millet Meclisi Başkanvekilliği görevinde bulundu. 12 Mart döneminde birinci Nihat Erim hükümetinde Adalet, ikinci Nihat Erim hükümetinde Millî Eğitim, Ferit Melen hükümetinde devlet bakanlıkları yaptı. CHP'den istifa etti (1971). 1965-1969 yıllarında Kocaeli, 1969-1973 yıllarında İstanbul milletvekili olarak görev aldı. Aktif politikayı bıraksa da (1973), 12 Eylül'den sonra Millî Güvenlik Konseyince Danışma Meclisi üyeliğine seçildi (1981-1983). Eserlerinden bazıları: *Atatürk'ün Halkçılık Programı ve Halkçılık İlkesinin Tarihçesi* (1963), *Hükümet Programları 1920-1965* (1969), *Atatürk'ün İzmir Basın Toplantısı* (1969). [bkz. Menderes Çınar, *Türk Parlamento Tarihi/XIII. Dönem (1965-1969)*, c. 4, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Tarihsiz, Ankara, s. 1982-1983.
35 İsmail Arar, *Atatürk, Kurtuluş Savaşı, Devrimler ve Cumhuriyet ile İlgili Kitaplar*, Baha Matbaası, İstanbul 1960, s. 80.
36 İsmail Arar, *a.g.e.*, s. 3, Sami N. Özerdim tarafından kitaba bir girizgâh olarak yazılan '*bu kitabın düşündürdükleri*' bölümünden.
37 İsmail Arar, *a.g.e.*, s. 5, 6, 78, 79, 80.
38 Yapı Kredi Bankası (Haz.), *Atatürk Kitaplığı Kataloğu*, Binbirdirek Matbaacılık, İstanbul 1973, s.232.
39 İmzasız, *Atatürk'ün Ekonomik ve Sosyo-Ekonomik Görüşleri ile İlgili Makale ve Kitaplar Bibliyografyası*, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yay., Ankara 1981, s. 51.
40 İmzasız, *Harp Akademileri Kütüphanesi Atatürk Kitapları Kataloğu*, Harp Akademileri Komutanlığı Yay., Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 1981, s. 61.
41 İmzasız, İstanbul Üniversitesi Kütüphane Müdürlüğü Atatürk Kitapları Kataloğu, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1981, s. 134.
42 Mehmet Türker Acaroğlu (1915-2016). Yazar, çevirmen, kütüphaneci, kaynakçacı. Gazi Eğitim Enstitüsü'nden icazet aldı (1940). Katıldığı kütüphanecilik kursundan sonra Millî Kütüphane Hazırlık Bürosu'nda gönüllü olarak çalıştı. İstanbul Radyosu'nda "Kitapseverlerle Başbaşa" programını hazırlayıp sundu (1957-1960). Türk Kütüphaneciler Derneği Genel Merkezince 27 Mart 1995 tarihinde Ankara'da Millî Kütüphanede verilen "üstün hizmet" ödülüne değer görülen beş emekli kütüphaneci arasında yer aldı. Eserlerinden bazıları: *Çocuk Şiirleri Antolojisi* (1944); *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu* (1988); *İlk Derleme Müdürü Selim Nüzhet Gerçek; Yaşamı, Yapıtları, Kitaplarına Girmemiş Seçme Yazıları* (2001). [bkz. Louise-Noelle Malclés ve diğ., *a.g.e.*, s. 261-268.]
43 Türker Acaroğlu, *Açıklamalı Atatürk Kaynakçası I-II*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1981, iki cilt: 1192 s.IV.
44 Acaroğlu, *a.g.e.*, s. VII.
45 İmzasız, İstanbul Kütüphaneleri Atatürk Kitapları Toplu Kataloğu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Beyazıt Devlet Kütüphanesi Müdürlüğü, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1984, s. 187. [Bu tür çalışmalar, bazı bölgeler ve iller için de yapılmıştır.]
46 Leman Şenalp (1924-2018). Kütüphaneci, araştırmacı, yazar. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ni bitirdi (1945). Millî Kütüphane kurulunca (1948), iki uzmandan biri olarak görevlendirildi. Yurt dışı görevinden sonra Millî Kütüphanedeki görevine devam etti. İstanbul'da Derleme Müdürlüğü'ne atandı (1952). İstanbul Üniversitesi Merkez Kitaplığı'na uzman olarak görevlendirildi (1960), müdür vekilliği yaptı (1971). Sonrasında emekli oldu (1977). Eserlerinden bazıları: İstanbul Üniversitesi Yayınları Bibliyografyası, 1933-1980 (12 cilt, 1966-1983), *Ord. Prof. Dr. Tevfik Sağlam Kütüphanesi Kataloğu* (Dr. Bedi N. Şehsuvaroğlu ile birlikte, 1970), *Dünya Çocuk Yılında Türkiye'de Çocuk Kitapları Açıklamalı Kaynakçası* (Ayten Şan ile birlikte, 1981). [bkz. Louise-Noelle Malclés ve diğ., *a.g.e.*, s. 275-276.]
47 Leman Şenalp (Haz.), *Atatürk Kaynakçası*, Türk Tarih Kurumu Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984. 1. cilt: 348 s., 2. cilt:, s. 254.
48 Leman Şenalp, *a.g.e.*, s. XIII.
49 Azmi Süslü ve diğ. (Haz.), *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Konusunda Yurtdışında Yayımlanmış Kitaplar Bibliyografyası*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 886.
50 Azmi Süslü ve diğ. (Haz.), *a.g.e.*, s. XIV-XV.
51 Ramazan Çalık, *Atatürk ve 1900 Sonrası Türkiye Hakkında Yazılmış Almanca Eserler Bibliyografyası*, Celal Bayar Üniversitesi Yüksek Öğrenim Vakfı Yay., Manisa 2001, s. 208.
52 Çalık, *a.g.e.*, s. 6-7.
53 İmzasız, *Atatürk Bibliyografılarının Bibliyografyası/Açıklamalı*, Millî Kütüphane Türkiye Makaleler Bibliyografyası Şube Müdürlüğü Yay., Ankara, Tarihsiz, s.16.
54 Abraham Bodurgil, *Atatürk and Turkey/A Bibliography (1919-1938)*, U.S Goverment Printing Office, Washington 1974, s. 75. [Atatürk ile ilgili Batı dillerinde yazılmış kitapları ve makaleleri kapsar. 560 kitap ve 778 makalenin künyesi verilmiştir. Bibliyografyada çoğunlukla Atatürk zamanının politik hayatını, tarihini, coğrafyasını, ekonomisini, nüfusunu, toplumsal düzenini, eğitimini inceleyen kitap ve makaleler yer almaktadır. Metot olarak yazar adı, yoksa kitap veya makale adı alınmış ve alfabetik olarak sıralanmıştır. Verilen eserler Library of Congress'de bulunuyorsa yer numaralarıyla birlikte verilmiştir. Konu dizini, kitap ve makaledeki temel konuya göre seçilen anahtar kelimelerle verilmiştir. [bkz. İmzasız, *Atatürk Bibliyografılarının Bibliyografyası/Açıklamalı*, s. 5.]
55 İmzasız, *Atatürk Bibliyografılarının Bibliyografyası/Açıklamalı*, s. 14-16.
56 Özer Soysal, "Atatürk Araştırmalarının Bibliyografik Dayanakları" *Erdem*, 1988, Cilt: 5, Sayı: 12, s. 1105-1133.

BAKİ TEZCAN İLE AYASOFYA ÜZERİNE SÖYLEŞİ:

“Ararsanız, tarihte hemen her şeyin bir örneğini bulabilirsiniz...”

SİNAN YILDIRMAZ – Y. DOĞAN ÇETİNKAYA

ON YEDİNCİ YÜZYILIN SELEFİ DİYEBİLECEĞİMİZ HATİBİ KADIZADE MEHMED, MELEK TASVİRLERİ ALTINDA CUMA VAAZI VEREBİLMİŞ DEMEK Kİ. BAKALIM 21. YÜZYILIN DİYANET İŞLERİ HANGİ TASVİRLERİ KAPATIP HANGİLERİNİ BIRAKACAK?

Baki Tezcan, İstanbul Adalet Sarayı, 18 Temmuz 2019

Geçen haftalarda *Jadaliyya*'da yazdığınız ve sonra Türkçe olarak da yayınlanan makalenizde Ayasofya'nın kiliseden camiye dönüştürülmesi sürecine dair önemli bir katkı yaptınız. Daha çok tartışmalar arasında unutulmuş önemli bir kaynağa Stefanos Yerasimos'un İstanbul'un fethi üzerine yaptığı önemli çalışmasına referansla Fatih Sultan Mehmet döneminde siyasetteki çatışmanın Ayasofya üzerinden nasıl dile getirildiğini vurguladınız. Geniş anlamda elbette din ve siyaset veya din ve iktidar ilişkisinden bahsetmek gerekiyor konumuz Ayasofya olunca. Genel anlamda siyasi hegemonya çatışması, kendisini daha çok din üzerinden kurguladığı için modern öncesi çağlarda farklı cemaatlerin, tarikatların ve hatta mezheplerin ortaya çıkışına yol açmıştır. Ayasofya meselesine güncel tartışmaların ötesinde bir tarihçi olarak yaklaştığımızda Fatih'in Ayasofya ile karşılaşması Osmanlı'da siyaset ve din ilişkisini nasıl etkilemiş olabilir sizce?

Sözlerime bu konudaki yazımı[1] paylaştığım bir arkadaşımın tepkisiyle başlayayım: “Aya Sofya şu olanlara bakıp, gülüyordur, ‘ben 1500 senedir neler gördüm, neler geçirdim, siz de bir güzel gelip geçersiniz’ diyordur.” İsminin manası ‘kutsal hikmet’ olan bir mekan için ne kadar da yerinde bir tespit, değil mi? Aya Sofya'nın tarihi 1500 seneden de eski, zira şimdiki binanın yerinde daha önce başka kiliseler, onlardan önce de, büyük ihtimalle, bir pagan tapınağı vardı. Dolayısıyla siyaset ile din arasındaki ilişkiyi takip etmek için harika bir tarih laboratuvarı. Bu ilişki açısından belki de en önemli tarihsel dönüşüm Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlığı resmi din olarak benimsemesiyle başlıyor. Bunu yapan Konstantin'in Konstantiniye'yi bir şehre dönüştürüp, üstelik de imparatorluğunun doğudaki başkenti yapması, İstanbul'umuzun tarihini bu dönüşümle sımsıkı bir şekilde kenetliyor. Çok tanrılı bir imparatorluğa yeni fethedilen yerlerin katılması, oraların tanrılarının imparatorluğun panteonuna eklemlenmesiyle halledilirken, Hristiyanlığı benimseyen Roma, Geç Antik Çağ'da tedricen ve zaman zaman cebren bütün tebaasını Hristiyan yaptı.

Kısacası, din ile siyaset arasında insanlık tarihi boyunca var olan ilişki, tek tanrılı bir din olan Hristiyanlığın, Romalılarca, imparatorluk panteonundaki tanrıları tanımamakta direndiği için baskı altında tutulup ezilmeye çalışılan bir dinden, ona inanmayanları imparatorluğun siyasi iktidarıyla ezen bir dine dönüşmesiyle birlikte bambaşka bir yöne evrildi. Artık imparatorluğun tebaasının da bir tek tanrısı

II. Selim türbesinin inşaatından önce Ayasofya önünde kurulan, padişah ve beş şehzadesinin tabutlarının üzerlerini örten kırmızı otağ. Freshfield Albümü, 1574 civarı, Cambridge, Trinity College Library, Ms. 0.17.2, fol. 21
G. Necipoğlu, *Sinan Çağı: Osmanlı İmparatorluğunda Mimari Kültür* (İstanbul, 2013)

olacaktı. Üstelik Hristiyanlık, ölümden sonraki hayat konusunda Roma İmparatorluğu'nda rastlanan çeşitli—ve çoğunluğu böyle bir hayatın varlığını sorgulayan—görüşlerin yerine çok daha net bir cennet ve cehennem resmini oturtunca, bu tek tanrının rızasını kazanmak, bu dünyada rahat yaşamaktan çok daha derin bir anlam kazandı ve insanı sonsuzluğa götürecek bir yolculuğun başlangıcı haline geldi. Bir kurum olarak kilise, Hristiyanlara selamete kavuşmaları için yol gösterirken, onları aynı zamanda imparatorun sadık kulları haline de getirecekti.

Bu uzun girişi yapmamın nedeni, II. Mehmed'in döneminde yaşanan gelişmelerin ne İslam ile ne de Osmanlı ile başlamadığını, aksine, bunların sadece Osmanlı'dan değil, İslam'dan da eski olduğunun altını çizmek ve Doğu Roma ile Osmanlı arasında süreklilik arz eden bazı noktalara dikkat çekmek. İslam'da, kurum manasında, kilise yoktur denir. Gerçekten de İslam'da Katolik Kilisesi gibi, siyasi otoriteden bağımsız, tüzel kişiliği olan bir din müessesesi yoktur. Ancak Katolik Kilisesi de aslında tarihte bir istisnadır. Batı Roma İmparatorluğu çöküp parçalara ayrılmasaydı, Katolik Kilisesi de Ortodoks Kilisesi gibi imparatorun gölgesinde kalırdı büyük ihtimalle; nitekim Batı Roma'nın yıkılışından sonra dahi, 752 senesine kadar, Doğu Roma İmparatoru'nun onaylamadığı bir Papa kutsanamıyordu. Konstantiniye'de ise Ortodoks Kilisesi siyasi olarak Doğu Roma İmparatorluğu'ndan tam bağımsız bir hale asla gelemedi. II. Mehmed, Gennadius'u patrik olarak atadığında, bir Roma geleneğini sürdürüyor, kısacası taşıdığı Kayser-i Rum sıfatının gereğini yapıyordu.

II. Mehmed'den önce Müslüman sultanlar da İslam'ı yorumlayan ulemayı kontrol etmek için çabaladılar. Ancak bu konuda Doğu Roma'da olduğu kadar başarılı olamadılar. Bunun çok önemli bir nedeni, Doğu Roma'nın Hristiyanlığı kabul etmeden önce nispeten seküler bir hukuk geleneği olduğundan, Hristiyanlık dar kapsamlı bazı özel alanlar dışında bir hukuk sistemi geliştiremezken, İslam uleması, Emeviler devri ile Abbasi halifeliğinin ilk devirlerinde hukukun birçok alanını kendi kontrollerine alarak siyasi erkten nispeten özerk bir alan yaratmışlardı.

Ancak II. Mehmed'in saltanatından başlayarak Osmanlı siyasi erki, ulemayı—ve dolayısıyla hukuku—İslam'ın daha önceki devirlerinde hiç olmadığı kadar yakın bir markaja almayı başardı. II. Mehmed bu işe başlarken Doğu Roma İmparatoru ile Ortodoks Kilisesi arasındaki ilişkiden esinlenmiş olabileceği gibi, Guy Burak'ın dikkatimizi çektiği üzere,[2] Moğol istilaları sonrasında gelişen Türk-Moğol hanlıklarında izlerine rastlanan, siyasi erkin ulemayı bir hiyerarşiye sokma çabasının takipçisi olmuş da olabilir.

Abdurrahman Atçıl'ın titiz çalışmasında detaylarını ortaya koyduğu üzere,[3] on beşinci yüzyılın ikinci yarısında başlayan bir ulema hiyerarşisi yaratma projesi on altıncı yüzyılın ortalarına gelindiğinde tamamlanmıştır. Bu projenin fikir babası,

Konstantiniye'nin fethinden sonra, idari teşkilatta da keskin çizgilerle şekil verilmiş bir hiyerarşi yaratmış olan II. Mehmed'dir. Sahn-ı Seman ya da Sekiz (Medrese) Avlusu adı verilen, bizim daha çok Fatih Külliyesi dediğimiz sekiz medrese bu hiyerarşinin tepe noktasını teşkil ediyordu. Ama hiyerarşinin oluşabilmesi için belki de daha önemli olan, alt basamakların kontrol edilebilmesiydi.

Osmanlı İmparatorluğu, Anadolu'da birçok beyliği fethederek topraklarına katarken, o beyliklerde Selçuklu, İlhanlı, ya da beylikler döneminde vakfedilmiş medreselerin de siyasi varisi olmuştur. II. Mehmed ve takipçileri, bu medreseleri özerk birer eğitim kurumu olmaktan çıkarıp, tedricen Osmanlı medrese hiyerarşisi içinde bir basamak haline getirdiler. Bu süreci idare edebilmek için, medreselerin mütevellilerce atanması gereken müderrislerinin atama yetkisini merkeze aldılar. Medreseler müderrislerin günlük maaşlarına göre kategorilere ayrılırken, müderrisler de aynı medresede bir ömür boyu ders vermek yerine, bir medreseden diğerine atanıp hiyerarşinin basamaklarını tırmanmaya özendirilen birer kariyer bürokratı haline geldi ki, Atçıl'ın Osmanlı alimlerine "alim-bürokrat" demesi bu nedenle çok yerinde bir tabirdir. İsteyen müderris belirli bir noktada medrese kariyerinden bir kadılığa geçip bu sefer kasaba ve şehir büyüklüklerine göre bir hiyerarşiye girmiş kadılıklarda kariyerine devam edebiliyordu. Yüksek bir medreseden sonra kadılığa geçen büyük bir şehirde yargı hizmeti verirken, daha alçak seviyedeki medreselerden geçenler küçük kasaba kadılıklarında kalıyordu.

En az bu medrese hiyerarşisi kadar önemli olan başka bir gelişme de müftü atamalarıyla gerçekleşti. İslam'ın erken çağlarında müftülük atamayla elde edilen bir vazife değil, bir fakihin, fıkıhtaki maharetini göstermesi sonucu ün yaparak hukuki sorusu olanları kendisine çekmesiyle hakkedilen bir makamdı. Osmanlılar ise şehirlere müftü ataması yapıp şehirlerdeki en yüksek dereceli medreseyi de bu müftülere müderrislik yapmaları karşılığında vakfından maaş almaları için tahsis ettiler. Kadılardan da, atanmış müftüler haricinde kimsenin fetvasını mahkemede kabul etmemelerini istediler. Bu tür bir uygulamaya benzer gelişmeler bazı Türk-Moğol hanlıklarında görülmüş olsa da, Arap vilayetlerinde rastlanmamıştı—bu nedenle Suriye'de on altıncı yüzyılda Osmanlı'nın atadığı müftülere uzun süre direnilmişti mesela.

İmparatorluktaki müftülerin en ağırlıklısı olan başkent müftüsüne bilindiği üzere Şeyhülislam deniyordu. I. Murad devrinde bir Rumeli şeyhülislamından söz edildiğine göre,[4] erken Osmanlı döneminde iki şeyhülislam olmuş olması muhtemel iken, II. Mehmed devrine geldiğimizde tek bir şeyhülislam kaldığı kesindir. Bu süreç zarfında ilmiye, nispeten özerk ve yerel çaplı ağlardan, bir imparatorluğun idari örgütlenmesine paralel olarak hiyerarşik bir yapıda örgütlenen emperyal bir teşkilata dönüşürken, şeyhülislam da giderek bir şeref sıfatından bu hiyerarşinin başındaki kişinin ünvanı haline geldi.

Osmanlı öncesi Müslüman devletlerinde müderris olabilmek için esas olan, bir alimin o konunun üstadı olan birinden icazet alması iken, Osmanlılar II. Mehmed devrinde tedricen gelişmeye başlamış olması gereken ama ancak on altıncı yüzyılda son şeklini alan mülazemet sistemiyle, belki de bürokrat olmak istemediklerinden Osmanlı ilmiye hiyerarşisinde yüksek bir dereceye ulaşamamış müderrislerin hiyerarşiye öğrencilerini sokabilme şanslarını ortadan kaldırmış, ilmiye teşkilatına girecek her müderris ve kadı adayının, en azından Sahn-ı Seman müderrisi payesi taşıyan bir alim-bürokrattan mülazemet almasını şart koşmuştur. Böylece ilmiye teşkilatının merkezinde, yani İstanbul'da kendini göstermeden mülazemet almak imkansız olmuş, Osmanlı öncesi Müslüman devletlerde rastlanmamış derecede merkeziyetçi ve katı bir ulema hiyerarşisi kurulmuştur.

AYA SOFYA'NIN BUGÜN MÜZEDEN CAMİYE ÇEVRİLMESİ, BİR YANDAN BATILILAŞMA OLARAK ALGILANAN DEĞİŞİME BİR TEPKİ, YANİ KISMEN ANTİ-EMPERYALİSTMİŞ GİBİ GÖZÜKÜRKEN, ÖTE YANDAN HUTBEDEKİ KILIÇ SEMBOLÜ VE KILIÇ HAKKI SÖYLEMİNİN İŞARET ETTİĞİ VE HATIRLATMAK İÇİN ÖZEL BİR ÇABA HARCANAN FETİH KÜLTÜRÜNE YAPILAN GÜÇLÜ REFERANSLAR, BİR GENİŞLEME ARZUSUNU DA İÇERİYOR GİBİ.

Evet, İslam'da bağımsız bir dini-siyasi kurum olarak kilise muadili bir müessese yoktur. Ancak II. Mehmed'in Konstantiniye'yi fethetmesiyle başlayan süreç on altıncı yüzyıla ulaştığında, Osmanlı ilmiye teşkilatının işleyişi, daha önce Müslümanların kurmuş olduğu hiç bir imparatorlukta olmadığı kadar —bir kurum anlamında— kilise hiyerarşisini akla getirir olmuştur. Bu kurumun başına yapılan atama da padişahın elinde olduğundan, Doğu Roma'da gelişen imparator ile kilise arasındaki ilişkinin, çok kaba hatlarıyla, Osmanlı'da padişah ile ilmiye teşkilatı arasında sürdüğünü söylemek yanlış olmasa gerektir.

Doğu Roma'da imparatorluk ile kilisenin ilişkisini kavramsallaştırmak için Justus Henning Böhmer'in 18. yüzyılda yarattığı *Cäseropapismus* terimine benzer bir terimi, Osmanlı'da imparatorluk ile ilmiye teşkilatı arasındaki ilişki için kullanmamız gerekirse, ilk akla gelen Osmanlı kavramı *din ü devlet* olacaktır. Genellikle kadim, yani İslam öncesi İran geleneğine atfedilen din ve devletin ayrılmaz ikizler olduğu ilkesi, Osmanlılar'a İran kaynaklı siyasi felsefe eserlerinden ve Türk-Moğol devlet geleneğinden gelmiş olsa da, İslam'ın, daha önce var olmuş hiç bir Müslüman devlette rastlanmadığı kadar tek bir merkezden yorumlanması ve böylece —en azından kuramsal olarak— imparatorluk çapında genelgeçer dini doktrin

Ayasofya'nın iç görüntüsü, Fossati, *Aya Sofia Constantinople as Recently Restored by Order of H.M. the Sultan Abdul Medjid*

ve hukuki hükümler, ya da İngilizce tabiriyle bir ortodoksi yaratılması fikrinin esin kaynaklarından biri, II. Mehmed Aya Sofya'yı bir cami yapana kadar o mabedi resmi katedrali olarak kullanan Ortodoks Kilisesi olmuş olabilir.

Ayasofya üzerine yapılan tartışmalarda, bugünün imparatorluk tahayyülü ile geçmişin "reel" imparatorluğu arasında bir açı olduğundan bahsediyorsunuz. Bu açının ortaya çıkmasına ne yol açmaktadır?

Biz bugün geriye dönüp Osmanlı İmparatorluğu'na baktığımızda hepimizin Osmanlı'nın çocukları olduğunu düşünüyoruz Oysa çoğumuzun imparatorluk devrinde yaşayan ataları reayadan idi. Osmanlı, en azından klasik dönemde, halk gözünde askeri sınıfın adı idi. Onların da reayanın vergileriyle geçindiğini hepimiz biliyoruz. On altıncı yüzyılda yaşamış olan Kınalızade Ali, devlet ashabının, reayanın yüzde biri kadar dahi olmadığını, ancak ittifak içinde hareket ettiklerinden dağınık reayayı mağlup ve mahkum ettiklerini açıkça yazmıştır:

> Görünmez mi ki her tâyife [ki] bir devletin ashâbıdır, re'âyâsına nisbet 'öşr-i 'aşîri değildir; ammâ bunlar müttefik, re'âyâ gayr-ı müttefik olmagla, bunlar gâlib ve hâkim, anlar maglûb ve mahkûm olur.[5]

"Kılıç Hakkı" meselesiyle devam edelim isterseniz... "Yağma" ve "ganimet" büyük ölçüde eski çağların tanımlı "savaş hukuku" terimleri olarak kabul edilir. Peki "kılıç hakkı" ne demektir? Bu kavramın bir gerçekliği veya tarihsel uygunluğu var mıdır?

Evet, bugün kulaklarımıza hiç hoş gelmese de böyle bir şeyin var olmuş olduğunu yadsıyamayız. İslam hukukuna göre ganimeti, savaş esirleri, menkul mallar ve arazi kategorilerinde incelemek mümkündür. Bu konuda Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nin "ganimet" maddesine bakabilirsi-

Ayasofya ve Atmeydanı, *Freshfield Albümü*, 1574 civarı, Cambridge, Trinity College Library, Ms. 0.17.2, fol. 20
G. Necipoğlu, *Sinan Çağı: Osmanlı İmparatorluğunda Mimari Kültür* (Istanbul, 2013)

niz. İnternet üzerinden ücretsiz erişime açık olduğu için, en kolay ulaşılır kaynaktır.

Ancak şunu da ekleyeyim, bu sadece İslam hukukunda olan bir şey değildir. Orta Çağlar'da ve erken modern dönemde benzer pratikleri Avrupalılar da uygulamıştır. Salvatore Bono'nun *Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler* adlı kitabına bakabilirsiniz mesela.

Savaşlar sonrasında Osmanlı'nın ve dahi öncesindeki devletlerin de "Bizans yapılarının işlevsel olarak temellük edilmesi" uygulamasına başvurdukları görülmektedir. Bu uygulama örneğin İznik'in alınması sonrasında İznik Ayasofya'sının dönüştürülmesinde uygulanıyor fakat Bursa'nın alınması sonrasında uygulanmıyor. Daha sonra İstanbul alındığında tekrar uygulanıyor. Bu konuda Osmanlı yönetiminin izlediği yol nasıl olmuştur? Yani her "fethedilen" yerde dinsel binalar "işlevsel olarak temellük ediliyor" mu? Bu farklılıkların sebebi nedir?

Aslında Bursa'nın en büyük kilisesi de camiye çevrilmiştir, ancak günümüze ulaşmamıştır. Şehre Osmanlı döneminde gelen seyyahların eserlerinde geçer. Zannederim her yerde kiliselerin camiye çevrilmiş olduğunu söyleyebilmek için geniş bir saha çalışması yapıp teker teker tespit etmek gerekir, nerede hangi kilise camiye çevrilmiştir diye. Çoğunlukla, fethedilen bir şehirdeki en büyük kilisenin camiye çevrildiğini söyleyebiliriz. Ancak bazen zaman içinde bir şehirdeki neredeyse tüm kiliselerin camiye çevrildiğini de görebiliriz ki İstanbul'da camiye çevrilmeyen tek Bizans kilisesinin Fener'de Kanlı Kilise olarak bilinen kilise olduğu söylenir. Buna mukabil, İstanbul'da Osmanlı döneminde yapılmış kiliseler de vardır. Bir de Rum Ortodoks cemaatinden alınıp da Ermeni cemaatine verilen kiliseler de olmuştur.

Kısacası genel geçer kuralların var olduğunu iddia etmek yanlış olabilir zira fethedilen yerin nüfus yapısı, Müslümanların yerleşimine açılması, şehre taşınan Müslüman sayısı gibi faktörlerin etkili olmuş olduğunu düşünebiliriz. Belki kural olarak anabileceğimiz bir ilke, kiliselerin o şehirdeki camilerden büyük olmamasıdır. Dolayısıyla cebren fethedilen bir şehirdeki en heybetli kilisenin camiye çevrilme ihtimali çok yüksekti diyebiliriz.

Bu arada Orta Çağlar'da Müslümanlar tarafından idare edilirken Hristiyanların idare ettiği bir devletin eline geçen yerlerde de benzer değişikliklerin yaşanmış olduğunu hatırlatmakta fayda var. Bugünkü İspanya ve Portekiz'de bunların örneklerine rastlanabileceği gibi, bu ülkelerin Sefarad Yahudileri gibi, Müslümanları da topraklarından tümüyle atmış olduklarını anmak gerekir. Akdeniz'in batı ucu ile doğu ucunu karşılaştırırsak, Doğu Akdeniz'deki kiliselerin camiye çevrilmesinin, Batı Akdeniz'deki Müslümanların önce Hristiyan olmaya zorlanıp sonra da "siz Hristiyanlığa samimi olarak inanmıyorsunuz, Müslüman adetlerini sürdürüyorsunuz" diye ülkeden sürülmelerine nazaran ehven-i şer olduğunu söyleyebiliriz.

Ayasofya'nın kiliseden camiye dönüştürülmesinin "Cihat" ile de ilişkisi kuruluyor. Bu kavramın Fatih devrinde kullanılma biçimiyle bugün kullanılan hali arasında nasıl bir farklılık vardır?

Bu soruya doyurucu bir cevap vermek için Orta Çağlar'ın sonu ile erken modern dönem arasındaki geçiş döneminde Osmanlı İmparatorluğu ile Balkan devletleri, Bizans ve Habsburglar arasındaki ilişkileri, 19.-20. yüzyılın Avrupa merkezli imparatorlukları ile nüfus çoğunluğu Müslüman olan sömürgeleri arasındaki ilişkilerle karşılaştırmak gerekir. Birinci-

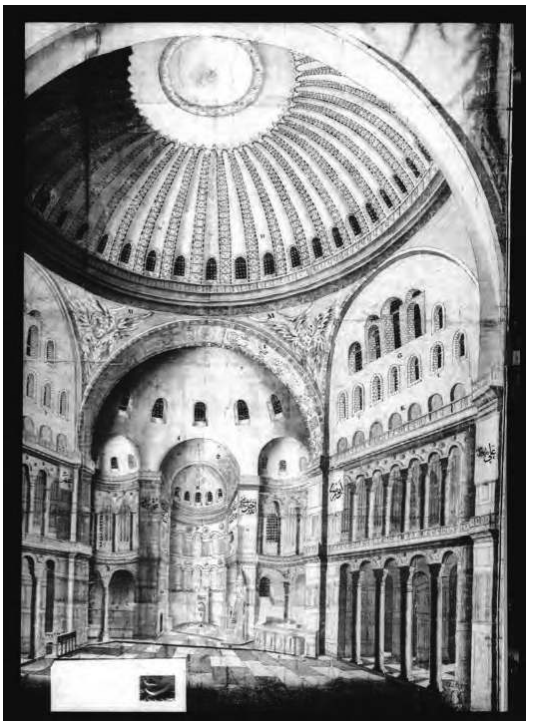
sindeki cihad, İber yarımadasındaki Hristiyan krallıkların Müslümanlara karşı geliştirdiği *reconquista* (tekrar fetih) denen genişleme siyasetine benzerken, ikincisindeki cihad emperyalizme karşı geliştirilmiş ve savunma merkezli bir söylemdir. Yirminci yüzyılın sonlarında Afganistan'a değişik yerlerden Sovyet işgaline karşı savaşmak için gelen Müslümanların etrafında gelişen ve gene savunma ihtiyacıyla ortaya çıkan uluslararası cihad söylemi, 21. yüzyıla girerken küresel bir saldırganlığa dönüşmüş olsa da, temelde gene Batı emperyalizmine karşı bir tepkinin ürünüdür.

Aya Sofya'nın bugün müzeden camiye çevrilmesi, bir yandan Batılılaşma olarak algılanan değişime bir tepki, yani kısmen anti-emperyalistmiş gibi gözükürken, öte yandan hutbedeki kılıç sembolü ve kılıç hakkı söyleminin işaret ettiği ve hatırlatmak için özel bir çaba harcanan bir fetih kültürüne yapılan güçlü referanslar, bir genişleme arzusunu da içeriyor gibi. Ancak ufukta böyle bir ihtimal pek gözükmüyor. Ayrıca, caminin müzeye dönüştürülmesi kararının, yirminci yüzyılın ilk yarısının en önemli anti-emperyalist önderlerinden biri ve kabinesi tarafından verilmiş olması, değişime verilen tepkinin, bu örnekte, anti-emperyalist olmaktan ziyade, iç siyasette İslam sembollerine dayanan bir kültürel hegemonyanın temellerini atmayı amaçladığını düşündürtüyor.

Ayasofya etrafında geliştirilen birçok hikâye var. Dinsel veya seküler içerikli bu hikâyelerden Gülru Necipoğlu ve Stefanos Yerasimos çokça bahseder. Bu hikâyelerin Fatih döneminden bugüne mekânın hayatımızda yer etmesinde etkisi ne olmuştur? Ayasofya'nın mozaiklerine dönük uygulamalarda Fatih ve sonrasında giderek muhafazakârlaşan bir İslam yorumu etkili olmuştur diye söylenir. Mekânın İslamileştirilmesine dönük zaman içerisindeki farklılaşmayı günümüzde yaşanan tartışmaları da dikkate alarak nasıl açıklayabiliriz?

Korkarım bu benim uzmanlık alanımın dışında bir soru. Ancak Gülru Necipoğlu'nun Türkçe özeti *Toplumsal Tarih*'in Şubat 2015 tarihli 254. sayısında "Bir İmparatorluk Anıtının Öyküsü: Bizans'tan Sonra Ayasofya" başlığı ile çıkan makalesine bakacak olursak mekanın İslamileştirilmesinin hemen başladığı ve tedricen ilerlediği görülüyor.

Bu gelişmede dikkat çeken şey, sonradan üstü sıvayla kapatılan bazı tasvirlerin on sekizinci yüzyıl başında hala görülebiliyor olduğudur [mesela, bkz. bu sayfada tıpkıbasımı verilen resim]. Müslümanlar için kamusal bir alan olarak düşünebileceğimiz bir camide yaşanan İslam tecrübesinin neye müsaade edip neye etmediği Osmanlı yüzyılları içinde değişmişe benziyor. On yedinci yüzyılın Selefi diyebileceğimiz hatibi Kadızade Mehmed, melek tasvirleri altında Cuma vaazı verebilmiş demek ki. Bakalım 21. yüzyılın Diyanet İşleri hangi tasvirleri kapatıp hangilerini bırakacak?

Cornelius Loos 1710-1711 yıllarında İşveç elçi heyeti ile İstanbul'dayken yaptığı Ayasofya çizimlerinde, bu dönemde üzerleri örtülmemiş olan apsis üzerindeki Meryem ve çocuk İsa, bema kemerleri üzerindeki Cebrail ve Mikail ile pandantifler üzerindeki melekleri gösterir. G. Necipoğlu, "The Life of an Imperial Monument: Hagia Sophia after Byzantium," *Hagia Sophia from the Age of Justinian to the Present*, haz. Robert Mark ve Ahmet Ş. Çakmak (New York, 1992)

Ayasofya üzerine inşa edildiği Pagan kültüründen başlayarak Ortodoks, Katolik, Sünni çeşitli dinlerin inanç-evi olagelmiştir. Günümüzde yapıyı çok sesli/çok dinli bir merkez haline getirmenin imkânı var mıdır? Daha doğrusu "tarih" bu türden bir girişime güçlü bir meşruiyet kazandırabilir mi?

Hristiyan ve Müslüman cemaatlerinin ortaklaşa kullandığı mekanların nadir de olsa var olduğunu biliyoruz. Mesela sekizinci yüzyılda Kordoba'da bir süre Hristiyanlar ve Müslümanlar aynı mekanı paylaşmış, mabedin bir kısmı cami, bir kısmı da kilise olarak kullanılmıştır. Ararsanız, tarihte hemen her şeyin bir örneğini bulabilirsiniz bence. Önemli olan hangi unutulmuş tecrübeyi tekrar yaşatmaya karar verdiğinizdir. Sn. Diyanet İşleri Başkanı 24 Temmuz'da kılıçla verilen hutbe geleneğine yeni bir hayat vermeye karar verdi. Belki 86 yıl sonra bir başkası gelir ve sekizinci yüzyıl Kordoba'sında kalmış bu geleneğe tekrar hayat verir, kim bilir?

DİPNOTLAR

1 https://www.gazeteduvar.com.tr/konuk-yazar/2020/07/24/ayasofya-efsaneleri-ve-akpnin-aslina-rucuu/

2 Guy Burak, *The Second Formation of Islamic Law: The Hanafi School in the Early Modern Ottoman Empire* (New York: Cambridge University Press, 2015).

3 Abdurrahman Atçıl, *Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu'nda Alimler ve Sultanlar*, çev. Gürzat Kami (İstanbul: Klasik, 2019).

4 Mehmed Fuad Köprülü, "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bâzı Mülâhazalar", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası* 1 (1931): 165-313.

5 Kınalızâde 'Ali, *Ahlâk-ı 'Alâî* (Bulak, 1248), III. kitap, s. 2.

Bir Jön Türk'ün Harvardlı Oğlu Malcolm Malkonyan'ın Röportajı

PELİN HELVACI

MALCOLM MALKONYAN'IN RÖPORTAJI, İTTİHATÇILARI DESTEKLEYEN BİR ERMENİ GENCİNİN 31 MART OLAYI'NI II. ABDÜLHAMİT'LE VE MUHALEFETLE İLİŞKİLENDİRMESİ VE JÖN TÜRKLER'İN ANAYASANIN KORUNMASI İÇİN VERDİKLERİ ÇABAYA OLAN İNANCINI GÖSTERMESİ AÇISINDAN İLGİ ÇEKİCİDİR.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) üyelerinden Malkonyan Efendi'nin Harvard Üniversitesi'nde hukuk eğitimi alan oğlu Malcolm'un 23 Nisan 1909'da *The Christian Science Monitor* dergisinde Osmanlı Devleti'ndeki son siyasi gelişmeler hakkında bir röportajı yayınlanır.[1] Malkonyan Efendi'yi Temmuz 1908 Devrimi'nin liderlerinden biri olarak tanıtan gazeteye göre gayet varlıklı olan devlet adamı, II. Abdülhamit döneminde siyasi görüşlerinden dolayı uzun süre yurt dışında yaşamış, devrimden sonra ülkesine dönerek Jön Türkler'in liderlerinden biri olmuştur. Bu çalışmada Malkonyan'ın röportajının içeriği yorumlarla verilmesi hedeflenmekte, Malkonyan'ın tespitlerinin doğruluğu sorgulanmaktadır.

Malcolm Malkonyan, dergiye verdiği röportajda II. Meşrutiyet, 31 Mart Olayı, II. Abdülhamit ve Jön Türkler hakkında bilgi verir. Röportaj, Jön Türkler'i ve Anayasayı savunan bir Ermeni gencinin düşüncelerini göstermesi bakımından önemlidir. Malkonyan, II. Meşrutiyet'le artık sultanın baskıcı rejimine geri dönülmeyeceğini düşünmektedir. Malkonyan, devrimden önce esas sorunun, devletin birleştirici değerlerini kaybetmesi olduğunu ve Jön Türkler'in bunu aşmaya çalıştığını fakat farklı milli unsurları nasıl bir araya getireceğini hâlâ bilemediğini belirtir. Nitekim muhalefetin İTC'ye karşı düzenlediği başarısız bir darbe girişimi olan 31 Mart Olayı da bunu göstermektedir.

İslâmcıların düzenlediği bir eylem gibi görünmekle birlikte 13 Nisan 1909'da başlayan 31 Mart Olayı, muhalefetin İTC'ye karşı düzenlediği başarısız bir darbe girişimidir. Tek bir gruptan oluşmayan muhalefet, İTC'nin askere alınmasına karar verdiği ve Tanzimat döneminden itibaren mesleki olarak ilerlemeleri mümkün olmayan medrese öğrencileri, II. Meşrutiyet'ten sonra Eylül 1908'de İTC'nin isteğiyle Selanik'ten İstanbul'a getirilen ve daha çok alaylılardan oluşan Avcı Taburları ve II. Abdülhamit döneminde sadakat bağlarıyla mevkii ve rütbe kazanmış paşaların aynı şekilde ilerleyen çocukları şeklinde gruplandırılabilir. Bunların yanına adem-i merkeziyetçi görüşleriyle Prens Sabahattin ve 14 Eylül 1908'de kurulmuş olan Ahrar Fırkası destekçilerini de eklemek gerekmektedir.[2] Malkonyan'ın röportajı da bu karşı-devrimde muhalefetin rolünü doğrulamaktadır.

DESPOTISM IS CHIEF CAUSE OF UPRISING, DECLARES STUDENT: Government ...
The Christian Science Monitor (1908-Current file); Apr 23, 1909.
ProQuest Historical Newspapers: The Christian Science Monitor

DESPOTISM IS CHIEF CAUSE OF UPRISING, DECLARES STUDENT

Government Has Made Life Hard for Moslem as Well as for the Christians, He Says.

CITES HEAVY TAXES

Persecution Means Falling Off in the Industrial Supremacy of His Native Country.

MALCOM V. MALCONIAN.

MALCONIAN EFFENDI, one of the leaders of the Young Turks' party and Governor of one of the most important provinces of the Ottoman Empire, has a son at Harvard University law school with whom he is in constant cable communication during the present revolution.

This young man, Malcom V. Malconian, gives an interesting exclusive interview to The Christian Science Monitor today relative to the trend of events in the land of the Sultan. He says:

"We believe that the old despotic regime under one man, the Sultan, will never return to Turkey. Some kind of a free constitutional government will henceforth exist. The problem before the Young Turks party is how to unite and assemble the people of the many nationalities now forming parts of the Turkish empire.

"The causes of the present revolution are many, but three stand out preeminently as most important. First and foremost is the despotism of the government itself. The government has not only made existence hard for the Christian, but for the Turk himself. In civic life the Turk is dependent upon the Christian to uphold the reign of industry. The more the Christians are persecuted the more will the industrial supremacy fall off. The more they are oppressed with heavy taxes, the less the opportunity for advancement of the Turk."

(Continued on Page Nine, Column Two.)

***The Christian Science Monitor*, 23 Nisan 1909**

14 Şubat 1909'da, Bakanlar Kurulu'nun yalnızca Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu olması ilkesine göre hareket etmeyi kabul eden Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti'nin kurulmasıyla artan muhalefet çeşitli cemiyetlerde örgütlenmeye başlamıştı. Bu örgütlenmelerden Derviş Vahdeti'nin kurduğu İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ile cemiyetin gazetesi *Volkan* gazetesinde İttihatçılara muhalefet ediliyordu. 6 Nisan 1909'da bir süredir tehdit mektupları alan muhalif *Serbesti* gazetesi yazarı Hasan Fehmi Bey'in Galata Köprüsü'nde öldürülmesiyle başlayan olaylar muhalif grupların katılması ve çeşitli yönlendirmelerle büyümüştür.

13 Nisan'da Avcı Taburlarında yer alan er ve erbaşların ve alaylıların başlattığı ayaklanma, ilk anda II. Abdülhamit'i devirmeyi hedefleyen İttihatçıların çıkardığı gibi bir izlenim verse de, isyancı askerlerin Hüseyin Cahit Bey sanılarak Lazkiye mebusu Emin Arslan Bey'i ve Ahmet Rıza Bey sanılarak Adliye Nazırı Nazım Paşa'yı öldürmeleri, isyanın İTC karşıtı olduğunu göstermişti. Alaylı subayların kışkırtmasıyla birkaç gün içinde yirmi kadar mektepli subayın öldürülmesi meşrutiyete bir tehdit oluşturduğundan 14 Nisan'da Selanik'te meşrutiyet yanlısı bir miting toplanmış, ardından meşrutiyeti kurtarmak üzere gönüllüler hazırlanmaya başlamıştı. Selanik'teki Üçüncü Ordu Komutanı Mahmut Şevket Paşa, Hareket Ordusu adıyla bir ordu kurulmasını istemiş ve ordunun ilk birlikleri 15 Nisan'da Selanik'ten trenle yola çıkmıştı.[3]

Malkonyan, 13 Nisan'da başlayan olayların üç sebebi olduğunu belirtir. İlk sebep, ekonomik durumdur. Buna göre, ülkedeki sanayi üretimi gayrimüslimler tarafından gerçekleştirildiğinden ağır vergilendirme yüzünden üretime ihtiyaç duyan Türkler ekonomik olarak kötüye gitmektedir. Devletin tütün ve ipek dışındaki sektörleri teşvik politikası olmadığını söyleyen Malkonyan, yoksulun giderek yoksullaştığını belirtir. Malkonyan'a göre ikinci sebep, siyasetin orduya nüfuz etmesidir. İstanbul'daki askerlerin hükümet tarafından sıkı bir gözetim altında olduğunu ve haklarında jurnal tutulduğunu söyleyen gence göre, "birkaç asker bir araya gelip bir kafede rahatça oturamaz." Devletin her seviyesinde görülen yolsuzluk ve rüşveti üçüncü sebep olarak sunan Malkonyan, düşük maaş alan ve geçinemeyen bürokratların "bahşiş"le işleri yürüttüğünü söyler. Almanya'dan satın alınan savaş gemilerinin 40 milyon dolara mal olduğunu, ama hükümetin ancak 10 milyon dolarını ödeyebildiğini ekonominin kötü gidişine ve bürokratların yolsuzluğuna örnek gösterir.

Röportajının ilk yarısında karamsar bir tablo çizen Malkonyan, II. Abdülhamit dönemini pek iyi anmaz ve Jön Türkler'in aynı anda bir sürü şeyle mücadele ettiğini söyler. Görülen siyasi ve ekonomik sorunların yeni olmadığını, reformist gençlerden önce "Osmanlı Devleti'nin gördüğü en iyi devlet adamlarından biri" olan Mithat Paşa'nın, sorunları çözmek adına İngiltere'yi örnek alarak ilk Anayasayı ilân ettiğini belirten Malkonyan'a göre, bütün bu sorunların kaynağı II. Abdülhamit'tir. Ona göre, sultan Kırım Savaşı (*Osmanlı-Rus Savaşı demek istiyor*) sonrasında rafa kaldırılan anayasayı yeniden yürürlükten kaldırmak istemektedir ve Meşrutiyetin ilânından birkaç gün sonra Bulgaristan'ın ayrılmasının ve Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesinin de arkasında bizzat yer almaktadır. Böylece, sultan, sadece anayasa üzerinden Türkleri birbirine düşürmekle kalmayacak, savaş ilânına sebep olacak ve yine kendisini egemen kılacaktır.

II. Meşrutiyet'in ilanı vesilesiyle Zellich Matbaası tarafından basılan, "Padişahım çok yaşa" ve Yunanca "Çok yaşa anayasa" ibareleri ile üç dilde "hürriyet, adâlet, müsâvat, uhuvvet" kavramlarını muhtevi bir kartpostal. *TDV İslam Ansiklopedisi*

Malkonyan'ın II. Abdülhamit'e güvenmemesinde haklılık payı vardır. İsyan sürecinde Hüseyin Hilmi Paşa hükümeti ve Meclis-i Mebusan duruma hâkim olamamış, hükümet üyeleri istifa etmişti. II. Abdülhamit'in isyancılar için af ilân etmesi, başkaldıran askerlerin sarayın önünde sultana bağlılık andı içmesi ve sultanın fırsattan yararlanarak kendisine yakın olan Ahmet Tevfik Paşa'yı sadrazamlığa getirmesi İttihatçıların siyasetini şekillendirdi. Bunun yanında artan saldırılarda "mektepli" subayların, yenilikten ve "hürriyetten" yana olanların hedef alınması İttihatçıların adımlarını hızlandırdı. Onlara göre sultanın devri kapanmıştı, ama bunu resmileştirmek için doğru zamanı beklemek gerekmekteydi. Nitekim 22 Nisan'da Mebusan ve Ayan Meclisleri Ayastefanos'taki Yat Klübü'nde toplanmış, gizli geçen ilk oturumda padişahın tahttan indirilmesi konusunda bir önerge verilmişti. Ne var ki, Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Bey, Meclis Başkanı Ahmet Rıza Bey'e böyle bir karar karşısında askerin isyan edeceğini belirterek "bu işi müzakere etme zamanı geldiğini ben size haber veririm" diyerek henüz zamanın gelmediğini ifade etmişti. Aynı gün, İstanbul'a yaklaşan Hareket Ordusu'nun Meclis-i Vükela'ya gönderdiği, onun da Meclis'e havale ettiği "mukarereratta" sultanın, Anayasa'ya sadık kaldıkça, ordunun kendisini ve saltanat haklarını koruma amacı güttüğü bildirilmekteydi. Öte yandan Mahmut Şevket Paşa'nın maiyetindeki bir kurmay, Hürriyet Kahramanı Enver Bey ise aynı fikirde değildir. Enver Bey, *Le Matin* gazetesine verdiği demeçte sultanın bundan böyle "hayatının muhafazasından" başka bir talep hakkının olmadığını söylemişti.[4] Bu demeçten de anlaşıldığı üzere İttihatçıların başından beri sultana güven duymadıkla-

rını ve böyle bir fırsat beklediklerini söylemek yanlış olmaz. Sonunda 27 Nisan'da 240 mebus ve 37 ayandan oluşan Meclis, II. Abdülhamit'in hal edilmesine karar vermiş, yerine kardeşi V. Mehmet Reşat geçmiştir.

Malkonyan, İttihatçıların siyasette tecrübeli olduğunu ama farklı milliyetleri bir araya getirmekte zorlanacağını düşünmektedir. Malkonyan'ın beklentisinden farklı olarak bu süreçte Jön Türkler'i ve Hareket Ordusunu İstanbul Rum Siyasi Kulübü, Selanik Bulgar Federasyonu ve Ermeni kulüpleri gibi gayrimüslim siyasal kulüpler de desteklemiştir. Örneğin Taşnaksutyun Fırkası 22 Nisan'da yedi-sekiz kadından kurulu bir heyet yollayarak Hareket Ordusu'na beyaz bir bayrakla bir çiçek demeti sunmuş, mebuslardan Vartkes Efendi de bir söylev vermiştir. Ayrıca yeniden kurulmuş olan Hınçakyan Fırkası da bir heyet göndererek gönüllü teklif etmiştir. Merkeziyetçi veya adem-i merkeziyetçiliği savunan ve farklı siyasi görüşleri olan ama ortak olarak Osmanlılığı benimsemiş gayrimüslim cemiyetler, anayasanın tehlikeye düşmesi karşısında Jön Türkler'le işbirliği yapmıştır. Buna karşın muhalefet ise isyanı yönlendirmiş ve İttihatçıların güçsüz olduğu izlenimi yaratmıştır. Malkonyan da bunu görerek doğru bir tespitte bulunmuştur. Ahrar Fırkası'na güvenmeyen Malkonyan'a göre bu parti İTC'yi bölmeye çalışmakta ve karşı-devrimi kışkırtmaktadır.

Malkonyan İttihatçıların siyaseti bildiğini düşünse de onların Adana katliamları karşısındaki tutumları tecrübesizliklerini göstermektedir. İsyanın ikinci gününde Adana'da Ermeni Krallığı kurulacağı söylentisi üzerine Ermeni ve Müslüman ahali arasında meydana gelen çatışmalar sonucu çoğunluğu Ermeni onlarca kişi ölmüş, Cemal Bey Adana Valisi olarak bölgeye gönderilmiş, Divan-ı Harp kurulmuştu. Bir müddet sonra da Meclis olayları araştırmak üzere Babikyan komisyonu oluşturmuştu.[5] Bu katliamlar karşısında İTC'nin tecrübesizliği, Malkonyan'ın söylediklerinden değil, söylemediklerinden de anlaşılmaktadır. Malkonyan'a Jön Türk hareketinin dini yönü olup olmadığı sorulması üzerine genç öğrenci, İttihatçıların ve eğitimli Türklerin gayrimüslimlere karşı bir savaş gütmediğini ve bunun herhangi bir dine karşı bir savaş olmadığını, esas meselenin anayasanın korunması olduğunu söyler. Buna rağmen, Malkonyan'ın sözleriyle, "milyonlarca cahil Türk kasıtlı olarak yanlış yönlendirilmiş ve bu karşı-devrimci hareket, Hristiyanlara karşı bir 'katliama' dönüşmüştür.

Malkonyan, muhtemelen isyanın ikinci gününde çıkan Adana olaylarını ima etmektedir, ama bununla ilgili herhangi bir şey söylememiş, sadece "Jön Türkler'in bu tip bir barbarlığa izin vermeyeceğini" belirtmiştir. Oysa bu dönemde Adana olaylarıyla ilgili Amerikan basınında çeşitli haberler çıkmaktadır. Örneğin 21 Nisan'da *Chicago Tribune*'de yayınlanan haberde Adana'daki olaylar nedeniyle Türkiye'deki Amerikalıları korumak için *Montana* ve *North Carolina* gemilerinin Guantanamo'dan İskenderun'a doğru yola çıktığı söylenmektedir. Haberde Adana olaylarında iki Amerikalı misyonerin öldüğü hatırlatılırken, bölgede otuz yedi, İzmir'de otuz beş, Trabzon'da kırk, İstanbul'da, çoğu Robert College'de olmak üzere, altmış misyonerin varlığından bahsedilmektedir. Bununla birlikte ABD'nin Türkiye'nin içişlerine müdahale amacının olmadığı vurgulanıyor, Avrupa saldırıları karşısında yurtsever Türklerin yeni Türkiye yolunda adım attığı söyleniyordu.[6] 27 Nisan 1909 tarihinde ise Adana'daki ikinci vak'adan bahsedilerek "fanatiklerin gayrimüslimlere yaptığı katliamlar" ha-

Hareket Ordusu kumandanı Mahmud Şevket Paşa ile kurmay heyeti

Le Petit Journal

Le Petit Journal — 5 CENTIMES — SUPPLÉMENT ILLUSTRÉ — 5 CENTIMES — ABONNEMENTS

Le Petit Journal agricole, 5 cent. — La Mode du Petit Journal, 10 cent.
Le Petit Journal illustré de la Jeunesse, 10 cent.

On s'abonne sans frais dans tous les bureaux de poste

Vingtième Année — DIMANCHE 2 MAI 1909 — Numéro 963

MASSACRES DE CHRETIENS EN TURQUIE

2 Mayıs 1909 tarihli *Le Petit Journal* kapağında Adana Katliamı'nın tasviri

ber yapılmıştır. Buna göre önceki haftadaki olaylarda en az 10.000 kişi ölmüş, bu sefer daha fazla şiddet görülmüştür. Dörtyol'dan alınan haberlere göre ilçe abluka altındadır ve Müslümanlar saldırmayı beklemektedir. Haçin (*Saimbeyli*)'in yandığı ve Ermenilerin Doğu Akdeniz'deki Latakya'ya sığındığı yazılmış, olaylar üzerine Dahiliye Nezareti'nin kontrolü sağlamaya çalıştığı belirtilmiştir.[7] Görüldüğü üzere ABD, misyonerlerinin güvenliğini yakından izlemekte, gerektiğinde müdahaleden kaçınmamaktadır. Adana olayları hakkındaki beyanlarının sınırlı olduğu ve röportajın yayın tarihi göz önüne alındığında Malkonyan'ın bu süreç hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olmadığı düşünülebilir.

Malkonyan'ın bu röportajı, İttihatçıları destekleyen bir Ermeni gencinin 31 Mart Olayı'nı II. Abdülhamit'le ve muhalefetle ilişkilendirmesi ve Jön Türkler'in anayasanın korunması için verdikleri çabayı göstermesi açısından önemlidir. 1908 yılında yayınına başlayan ve bugün de yayınına devam eden Boston merkezli derginin, dönemin dünya siyasi haberleri arasında Jön Türk Devrimi'ne ve gerçekleştikten yaklaşık bir hafta sonra 31 Mart olayına yer ayırması Amerikan kamuoyunun gelişmeleri yakından takip ettiğini göstermektedir.

PELİN HELVACI - İTÜ ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 'Despotism is Chief Cause of Uprising,' Declares Student," *The Christian Science Monitor*, 23 Nisan 1909.
2 Erik J. Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), s. 149-153; Stanford J. Shaw and Ezel K. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975* (Cambridge: Cambridge University Press, 1977), s. 279-280; Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1950'den Günümüze* (İstanbul: İmge Kitabevi, 2008), s. 122-123.
3 İsmail Hakkı Sunata, *İstibdattan Meşrutiyete Çocukluktan Gençliğe* (İstanbul: İşbankası Kültür Yayınları, 2006), s. 260-261; Sina Akşin, *Kısa TürkiyeTarihi* (İstanbul: İşbankası Kültür Yayınları, 2008), s. 61-62; Shaw&Shaw, s. 281.
4 Sina Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma: 31 Mart Olayı* (İstanbul: İmge Kitabevi, 1994), s. 192.
5 Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma*, s. 111.
6 "American ships ordered to Asia," *Chicago Daily Tribune*, 21 Nisan 1909, s. 1-2.
7 "Moslem Hordes Renew Carnage," *Chicago Daily Tribune*, 27 Nisan 1909, s. 1.

Büyük Menderes Kenarında Bir Kent: Tripolis

BAHADIR DUMAN

LYDIA BÖLGESİ'NİN GÜNEYDEKİ SON SINIR KENTİ OLAN TRIPOLIS'TE YÜRÜTÜLEN ARKEOLOJİK KAZI VE RESTORASYON ÇALIŞMALARI, KENTİN VE BÖLGENİN TARİHİ İLE İLGİLİ BİLGİLERİMİZE HER GEÇEN GÜN ÖNEMLİ KATKILAR SAĞLAMAKTADIR.

Neolitik Dönem'den itibaren İç Batı Anadolu'dan başlayarak Ege Bölgesi'nin en önemli su kaynaklarından biri olan Büyük Menderes Nehri'nin kenarına kurulmuş olan Tripolis ören yeri Denizli İli, Buldan İlçesi, Yenicekent Mahallesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Kent, Lykos (Çürüksu) Vadisi'nin Kuzeybatı ucunda vadiye hâkim Aydın (Messogis) Dağları'nın uzantısı olan bir tepenin güney yamacında bulunmaktadır. Antik dönemde ise bu konum, Phrygia, Karia ve Lydia sınırlarının kesiştiği noktayı göstermektedir. Kentteki yapı kalıntıları yaklaşık iki kilometrekarelik bir alana yayılmaktadır. Tripolis'in doğusunda bulunan Hamambükü, güneydoğusunda bulunan Yenice (Akkaya) Höyük'te gerçekleştirilen çalışmalarda elde edilen veriler ilk yerleşim izlerinin Geç Neolitik- Erken Kalkolitik döneme dayandığını kanıtlamıştır.

İki bin yıldan fazla bir süre önce Tripolis, Julius Caesar'ın yakın arkadaşı ve Mısır Kraliçesi Kleopatra'nın sevgilisi olan Roma generali Marcus Antonius'a ithafen Antoniopolis adını alır ki bu meşhur komutan aynı zamanda, William Shakespeare'in ünlü karakterlerindendir. Antoniopolis'ten önce, Hellenistik Dönem'den itibaren kentin ismi Apollonia'dır. Sanat, müzik, şiir ve kültürün koruyucu tanrısı Apollon'un ismini alan kent ve dolayısıyla vatandaşları, bu adı Geç Antik Çağ'a tarihlenen ve kent meydanına dikilen yazıtlarda yaklaşık 700 yıl sonra hala

Tripolis kentinde anıtsal çeşme ve kutsal alan

Agora Batı Portik

hatırlamakta ve anmaktadır. Roma İmparatoru Augustus Dönemi'nden itibaren ise kentin isminin son kez Tripolis olarak değiştirildiği bilinmektedir.

Tripolis'in de içinde bulunduğu, Çürüksu (Lykos) Vadisi yerleşimleri, MÖ 190 yılında Romalılarla Seleukoslar arasında yapılan Magnesia Savaşı'na kadar, bağımsız kentlerden oluşmaktadır. Savaştan iki yıl sonra, MÖ 188 yılındaki Apameia Barışı ile bölge Pergamon Krallığı'na bağlanmış, MÖ 133 yılında da III. Attalos'un ölümü ve vasiyeti üzerine Roma egemenliği altına alınmıştır. Tripolis, İmparator Augustus Dönemi'nde Sardis *Conventus*'una bağlı iken, Flaviuslar Dönemi'nde Apameia *Conventus*'unu oluşturan kentler içerisinde yer almıştır. Antik kaynaklardan elde edilen bilgilere göre kent, Geç Antik Dönem'de piskoposluk seviyesinde temsil edilmiştir.

Lydia Bölgesi'nin güneydeki son sınır kenti olan Tripolis'in konumu, stratejik ve jeopolitik anlamda oldukça önemli bir noktadadır. Pergamon ve Smyrna başlangıçlı iki ana yol, Sardis'te birleşerek Philadelphia üzerinden Tripolis'e ulaşır ve buradan Hierapolis-Laodikeia istikametinde ilerleyerek Anadolu'nun iç bölgelerine doğru devam eder. Roma İmparatorluk Dönemi'nde Tripolis'in Büyük Menderes Nehri'nin kontrolüne hâkim olmasıyla, üretimi gerçekleştirilen ürünlerin, özellikle rengârenk taşların, tahılların, üzüm ve zeytin gibi değerli ürünlerin Ege kıyılarına taşınması sayesinde çok önemli bir merkez haline geldiği anlaşılmaktadır. Antik Dönem ticaret yollarının geçiş güzergahında yer almasından dolayı çağlar boyunca bu önemini korumuştur. Şehir en ihtişamlı çağını Roma İmparatorluk Dönemi'nde yaşar. Kent, adaların (*insulae*) etrafını çeviren cadde (*plateia)* ve sokaklardan (*stenopoi*) meydana gelen ızgara plana sahiptir. Ana caddenin her iki kenarında şu anki veriler dahilinde MÖ 1. yüzyıldan - MS 7. yüzyıl ortalarına kadar kullanım gören konut ve dükkanlar yer almaktadır.

Son yıllarda gerçekleştirilen arkeolojik kazılar MS 60'ta meydana gelen Nero Dönemi depreminin, epigrafik kaynaklarda adı gecen Hierapolis, Laodikeia ve Kolossai'ın yanı sıra Tripolis'i de etkilediğini ortaya koymuştur. Bu deprem sonrasında kentte yeni bir imar faaliyeti başlamış ve İmparator Nero'nun bölgedeki kentlerin yeniden yapılanması için gönderdiği maddi destekten Tripolis de faydalanmıştır. Kentte, meydana gelen ikinci büyük deprem MS 3. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelmiş, Tripolis ve Batı Anadolu'daki birçok kenti etkilemiştir. Tripolis'te bu depremin izleri, arkeolojik kazılarda tarihleme açısından oldukça önemli olan kapalı kontekstler oluşturmuştur. Kentte sürdürülen arkeolojik kazılar neticesinde tespit edilen bir başka deprem MS 4. yüzyılda meydana gelmiş olmalıdır ki bu depremin sonucunda Kemerli Yapı olarak bilinen binanın yıkıntıları arasında iki insana ait kafatası ve kemikler bulunmuştur. Epigrafik kaynakların verdiği bilgilere bakılırsa, MS 494 depreminden bölge kentleriyle birlikte Tripolis de etkilenmiştir. 10. yüzyıl ortalarında meydana gelen depremin ise izleri Tripolis'te ortaya çıkarılan Kilise'nin duvarlarında hala görülebilir.

Tripolis'te arkeolojik kazılar sayesinde tespit edilen bir diğer önemli veri MS 6. yüzyıl sonu -7. yüzyıl başında Aphrodisias, Sardis ve Ephesos'ta da etkili olan Sasani akınlarıdır. Söz konusu yıkıcı deprem ve akınlar nedeniyle kentteki yaşam MS 7. yüzyıldan itibaren azalarak devam eder. Bu süreçte kırsallaşma, tüm Anadolu topraklarında olduğu gibi Tripolis'te de üst seviyededir. MS 8.- 9. yüzyıl Tripolis'i artık belki

Ana cadde

de küçük bir nüfusun yaşadığı bir köy (*kome*) niteliğindedir. MS 10. yüzyılda kentteki yeniden canlanma, Kilise binasının duvarlarındaki aziz betimlemeleri, farklı kazı alanlarında ele geçen günlük kullanıma ait kap- kacak ve aynı yüzyıllara tarihlenen sikkelerle desteklenebilir. III. Haçlı Seferi (1189-1192) sırasında ordusuyla Tripolis yakınlarından geçen Frederik Barbarossa, kenti yıkık ve terkedilmiş bulur. Bu bilgi 13. yüzyılın ilk yarısında Tripolis'in yaslandığı kuzeydeki tepede Nikaia (İznik) Kralı III. Ioannes Dukas Vatatzes (1222-1254) tarafından inşa edilen kalenin daha önce burada var olan bir tahkimatın yenilenmesiyle değil, ilk kez yapılan bir kalenin göstergesidir. Kentin yaslandığı dağın zirvesinde bir kısım mimarisi günümüze kadar sağlam kalabilmiş yuvarlak planlı birçok kulenin yer aldığı kale yaklaşık 18000 m^2 lik bir alana yayılmaktadır. Menderes Havzası'nda Türklerin eline en son geçen Bizans yerleşimlerinden biri olan Tripolis'teki Kale, kuzeybatısında yer alan Philadelphia'nın (Alaşehir) korunması için ön karargâh olarak yapılmış olmalıdır. Bu süreçte Türk akınları iyiden iyiye kendini hissettirmeye başlamış, Tripolis 13. yüzyılın ilk yarısında Bizanslılar ile Türkler arasında birkaç kez el değiştirmiştir. Bölgedeki Türk hakimiyeti, 1304-1306 tarihlerinden itibaren Germiyanoğulları ile başlar.

Kentin konumu ile ilgili ilk bilgileri Strabon, Plinius, Hierokles gibi antik dönem tarihçileri ve coğrafyacıları verir. Kalıntılara ait ilk tespitler ise 17. yüzyılın ortalarından itibaren bölgeyi ziyaret eden ve aralarında T. Smith, R. Chandler, W. J. Hamilton ve W. M. Ramsay'in yer aldığı seyyahlar tarafından yapılır. Bu çalışmalar antik yapılara ait kalıntılar hakkında sınırlı bilgiler içermektedir.

Tripolis'te 1993 ile 2007-2009 yılları arasında Denizli Müze Müdürlüğü Başkanlığı'nda kısa dönemlerde kazı çalışmaları yapılmıştır. 2012 yılı itibariyle bu satırların yazarının başkanlığında daha geniş bir ekip ve on iki ay süreyle, başta Kültür ve Turizm Bakanlığı, Pamukkale Üniversitesi, Denizli Valiliği, Türk Tarih Kurumu gibi kurumların destekleriyle kazı çalışmaları halen devam ettirilmektedir. Yüzey araştırmaları, jeoradar taramaları ve kazı çalışmaları sonucunda yapıların birçoğunun yeri tespit edilmiş, planları çıkartılmış, bir kısmında da kazı çalışmaları gerçekleştirilmiş ve halen devam etmektedir. Bu yapılar içerisinde kazı ve restorasyon çalışmaları büyük oranda tamamlanmış olan Ana Caddeler, Kiliseler, Kemerli Yapı, Granarium, Agora, Anıtsal Çeşme, Kutsal Alan ve Latrina bulunurken; Bouleuterion, Hamam, Tiyatro ve Stadyum gibi diğer kamu yapılarında ise çalışmalar yüzey araştırması olarak gerçekleştirilmiştir. Sivil mimariye ait yapılar arasında ise Mozaikli Konut ve Tabernae (dükkanlar) bulunmaktadır ve her iki yapıda kazı çalışmaları da gerçekleştirilmiştir.

Epigrafik verilerden elde edilen bilgiler doğrultusunda ünlü evleri ile dikkat çeken Tripolis'te ortaya çıkarılan konut yapıları ve görkemli kamu binaları antik döneme ait yazıtları doğrular niteliktedir. Kazı çalışmaları sonucunda ortaya çıkarılan yapılar içerisinde şüphesiz en görkemli yapı, Anıtsal Çeşme olarak karşımıza çıkmaktadır. Her katının, dönemin tanrı ve tanrıçalarının yanı sıra nüfus sahibi Tripolis vatandaşlarının da betimlendiği heykeltıraşlık eserleriyle zenginleştirilen, tamamı mermer, granit ve traverten (Lesbos Mermeri, Aswan Graniti vb.) gibi çok çeşitli ve renkli taşların bir araya getirilerek imarda kullanıldığı bu yapı, yaklaşık 15 m. yükseklikte üç katlı bir cepheye sahip oldukça ihtişamlı bir görünümde olmasının yanı sıra Tripolis'in gücünü sembolize eden önemli prestijli yapılardan birisidir. Sivil mimari örnekleri arasında iyi korunmuş durumda olan; merkezde peristilli bir avlu ve etrafındaki oda dizilerinden oluşan mimari düzende, renkli tesseralardan oluşan mozaikleriyle ve duvar resimleriyle birlikte Mozaikli Konut yapısı ile figürlü ve bitkisel kompozisyonlardan oluşan duvar resimleriyle Taberna'lar da bir diğer yapı grubu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kemerli yapı

Kazı çalışmaları neticesinde kentteki üretim ve üretime dayalı ticari organizasyon hakkında arkeolojik materyallere dayanan bilgilerimiz her geçen gün zenginleşmektedir.

Üretimin başında, dikkat çekici sayıda ele geçen ham, yarı işlenmiş ve işlenmiş iki bin beş yüz civarında kemik saç tokası, iğne ve düğme gibi aksesuarların yanı sıra zar, oyun taşı vb. buluntular aynı zamanda kentin önemli geçim kaynaklarından birinin hayvancılık olduğunu işaret etmektedir. Kemik objelerin sayısı Anadolu'da gerçekleştirilen kazı çalışmalarında ele geçirilen kemik buluntular arasında en önemli buluntu gruplarından birisini oluşturmaktadır. Bir başka üretim faaliyeti pişmiş topraktan yapılan kap-kacaktır. Bunların üretimi için kullanılan kandil, kabartmalı kâse, skyphos ve oinophoros gibi çeşitli formlara ait kalıp örneklerinin yoğun miktarda bulunmuş olması Tripolis'in sadece kendi vatandaşları için üretim yapmadığını, bunun yanı sıra bölgedeki diğer kentler içinde önemli bir pazar olduğunu göstermektedir. Geç Antik Çağ seramiğinin yaygın buluntu gruplarından olan unguentarium ve ampullalar da diğer yoğun seramik buluntu grubunu oluştururken bir yandan da kentteki Hıristiyan inancının etkin olduğunu gösteren arkeolojik materyallerin başında gelmektedir. Özellikle son yıllarda yapılan kazı çalışmalarında tespit edilen iki pişmiş toprak unguentarium üzerindeki Aziz Philippus betimlemesi, Hierapolis merkezli aziz kültünün bölgenin diğer kentlerinde de oldukça rağbet gördüğünün en önemli kanıtlarındandır. Kentte üretime dayalı ticaretin boyutlarının en büyük göstergesi, farklı bölgelerde üretilen amphoraların kazıda bulunmuş olması ve şüphesiz farklı kentlerin darp ettiği ve Tripolis'te tespit edilen farklı kentlere ait çok sayıdaki sikkelerdir; Pergamon, Smyrna, Ephesos, Tralleis, Nysa, Aphrodisias, Thyateria, Philadelphia, Prymnessos, Antiokheia (Menderes), Kolossai, Laodikeia, Hierapolis, Antiokheia (Pisidia), Herakleia Salbake, Stratonikeia, Perinthos, Myrina ve Apameia bu kentlerden bir kısmını oluşturmaktadır.

Taberna duvar resimleri

Sanatsal üretime yönelik aktivitenin belli başlı birkaç kent haricinde geniş bir coğrafyada gerçekleştiğini bize kanıtlayan bir başka unsur da son yıllarda Tripolis'te gerçekleştirilen kazılarda bulunan heykeltıraşlık eserlerdir. Kentin sadece Erken İmparatorluk Dönemi'nde değil Geç Antik Çağ'da da bölgenin önemli heykeltıraşlık merkezlerinden birisi olduğunu Ana Cadde üzerinde *in situ* olarak tespit edilen iki düzine kadar heykelin bulunmasıyla açıklayabiliriz. MS 4.- 5. yüzyıla tarihlenen yerel yöneticiler, eyalet valileri ve önde gelen Tripolis vatandaşlarının betimlendiği bu heykeller, inanılmaz derecede yüksek kaliteleriyle, bölgedeki sanatsal üretim çalışmalarına yeni bir bakış açısı getirmiştir.

Tripolis'te yürütülen arkeolojik kazı ve restorasyon çalışmaları, her geçen gün kentin ve bölgenin tarihi ile ilgili yeni bir bilgi boşluğunun doldurulmasına önemli katkılar sağlamaktadır.

BAHADIR DUMAN - TRIPOLIS KAZI BAŞKANI,
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ ARKEOLOJİ BÖLÜMÜ

GİZLİ HAZİNELERİ KEŞFETMEYE ADANMIŞ "BİR" ÖMÜR:

Walter G. Andrews'un Ardından...

GÜLŞAH TAŞKIN

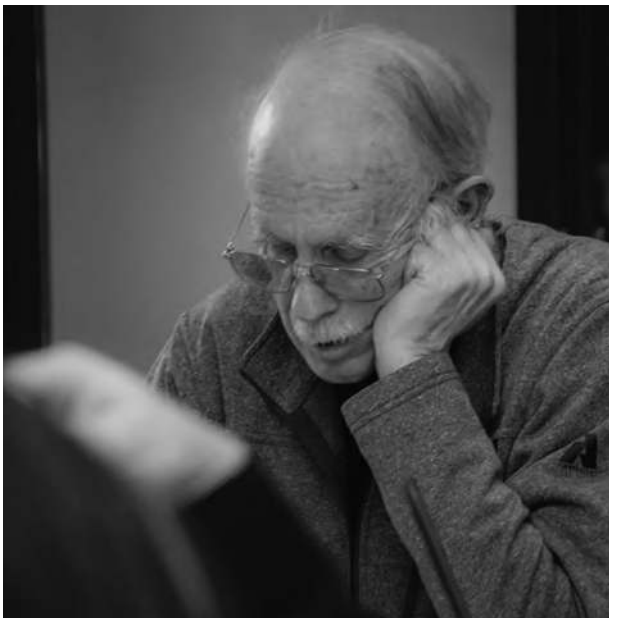
WALTER G. ANDREWS'UN KİMSEYE GÖRÜNMEYEN ŞEYLERİ GÖRMESİNİ SAĞLAYAN VE ONU HERKESTEN FARKLI KILAN ÖZELLİĞİ, MERAKI VE OSMANLI ŞİİRİNE OLAN TUTKUSUYLA BİRLEŞEN CESARETİYDİ. OSMANLI ŞİİRİNİN ÇOK AZ KİŞİNİN GİRMEYE CESARET EDEBİLDİĞİ DERİNLİKLERİNE, VİRANELERİNE KORKUSUZCA GİRMESİYDİ.

Minnet Hudâya devlet-i dünyâ fenâ bulur
Bâkî kalur sahîfe-i âlemde adumuz
Bâkî

Walter G. Andrews'u kaybettik. Böyle bir cümle kuracağımı ve sevgili hocam Walter Andrews'un ardından böyle bir yazı kaleme alacağımı aklımın ucundan bile geçirmemiştim açıkçası. Geçtiğimiz yılın sonlarında Walter Hoca'nın rahatsızlığını ve durumunun ciddi olduğunu kendisinden ilk duyduğum andan itibaren onu kaybedebileceğimize hiç ama hiç inanmadım nedense... Belki de onun Osmanlı edebiyatı adlı "Karanlıklar Ülkesi"nin çok az kişinin yolculuk etmeye cesaret edebildiği zifirî karanlık köşelerinden birinde "Âb-ı Hayât"ı yani ölümsüzlük suyunu bulduğuna inanıyordu bir yanım kim bilir... Üzerinden iki aya yakın bir zaman geçmiş olmasına rağmen hâlâ da inanmakta güçlük çekiyorum. Ama düşüncelerimin aksini kim iddia edebilir ki? Belki de haklıyımdır, Walter Andrews gerçekten de "Âb-ı Hayât"ı bulmuştur... Ardında bıraktığı, her biri Osmanlı şiirine ezber bozan yeni bakış açıları getiren başucu kaynağı niteliğindeki bunca eseri, projeleri, dünyanın farklı köşelerinde akademik ve kişisel hayatlarını değiştirdiği bu kadar meslektaşı, öğrencisi, dostu, seveni varken kolayına ölür mü bir insan?

Son günlerde Walter Andrews'un Osmanlı edebiyatı ile ilişkisi üzerine daha çok düşünüyorum ve kitaplarını, makalelerini, ortak çalışma notlarımızı, yazışmalarımızı, kısacası onun kaleminden çıkmış neredeyse her cümleyi tekrar tekrar gözden geçiriyorum, ölümsüzlüğe ulaşmanın sırlarını ele geçirirm ümidiyle... Malum, her ne kadar ciddi görünse de aslında çok da muzip bir insan(dı) Walter Andrews. Hani olur ya bizimle küçük bir oyun oynamaya karar vermiştir, "Âb-ı Hayât"ın sırlarını satır aralarına bir yerlere gizleyivermiştir de bizim görmemizi, bulmamızı bekliyordur. Okumalarım sırasında onun birkaç sene önce, gençlik yıllarından itibaren okuma ve yazmayla kurduğu ilişkiyi, Osmanlı edebiyatı serüveninin nasıl başlayıp devam ettiğini anlattığı bir yazısında söylediği şu sözler çekti dikkatimi: "Lise ve kolej günlerimde yetenekli öğretmenlerim oldu ve onlardan eleştirel okumayı öğrendim. Ne okuduğumu otomatik olarak düşündüm, bu kitapların ve şiirlerin nasıl inşa edildiğini, hangi fikirleri, hangi niyetleri bilinçli veya bilinçsiz olarak içlerinde gizlediklerini düşünmeye koyuldum. Başkalarına görünmeyen şeyleri görmeye başladım...".[1] Başkalarına görünmeyen şeyleri görmeye başlamak... Bu son cümle beni Osmanlı şiirinin çok sevdiğim hayallerinden birinin içine âdeta ışınlayıveriyor ve Walter Andrews'un sırrı da bu hayalin içinden çıkıp birden seriliveriyor gözlerimin önüne.

Osmanlı şiirine aşina olanlar bilir, en değerli, paha biçilemez hazinelerin harabelerin içinde gizlendiğine, etraflarına çöreklenmiş büyülü ve tehlikeli yılanlar veya ağızlarından ateşler saçan ejderhalar tarafın-

Walter G. Andrews çalışmaya hiçbir zaman ara vermedi. Ocak 2017, Seattle'daki "The Many Poems of Baki Çalıştayı" öğle arasında notlarını gözden geçirirken

Walter G. Andrews Seattle'daki çalıştayda rüya projelerinden biri olan "Baki Projesi" hakkında konuşuyor

dan korunduklarına inanılır. Son günlerde gazellerden birinde ne zaman bu hayale rastlasam hemen aklıma Walter Andrews ve onun Osmanlı şiiriyle kurduğu ilişki geliyor. Osmanlı şiiri harabelerin içine gizlenmiş ve keşfedilmeyi bekleyen bir hazine sandığı gibidir. İçi daha varlığından bile haberdar olmadığımız, var olduğunu sezdiğimiz ama henüz göremediğimiz, görüp de dokunmaya cesaret edemediğimiz nadide mücevherlerle ağzına kadar dolu bir sandık... Nasıl her âşık sevgiliye, her bülbül "gül"e ulaşamıyorsa bu şiirde, herkes de bu hazine sandığına ulaşamaz. Kimisi dışarıdan bakar, alelade bir virane görür, aldırmaz geçer gider hazinelerin kıyısından. Kimisi anlamlandıramadığı uğultular duyar, yılanları, ejderhaları görür, merak eder ama cesaretini toplayıp giremez yıkıntıların arasına. Onların anlamlandıramadığı bu sesler keşfedilmeyi bekleyen, şiirlerin, şairlerin, mazmunların imdat çığlıklarıdır aslında ama onları yüzyıllardır hapsoldukları yerde bırakır kaçar kimisi. Bazıları vardır ki sadece bir virane değildir ona görünen, imdat çığlıklarına kulak kesilir, toplar cesaretini, dalar daha önce kimsenin giremediği dehlizlere onları özgürlüklerine kavuşturmak için. Kanımca Walter G. Andrews işte bu cesarete sahip insanlardan biriydi. Onun kimseye görünmeyen şeyleri görmesini sağlayan ve onu herkesten farklı kılan özelliği, merakı ve Osmanlı şiirine olan tutkusuyla birleşen cesaretiydi. Osmanlı şiirinin çok az kişinin girmeye cesaret edebildiği derinliklerine, viranelerine korkusuzca girmesiydi.

Her biri Osmanlı şiirinin alışılageldik yöntem ve bakış açılarıyla incelenerek, tabiri caizse, "içinin boşaltılmasına" birer "meydan okuma" niteliği taşıyan eserleri işte böyle bir cesaretin ürünüdür. Batı edebiyatları ile Osmanlı edebiyatı arasında bağlantı kuran, Osmanlı şiirinin tarihselliğini, Osmanlı toplumsal yapısıyla nasıl bir ilişki içerisinde olduğunu ortaya koyan çalışmaları böyle bir cesaretin ürünüdür. Walter G. Andrews denince ilk akla gelen ve yerli, yabancı birçok akademisyenin başucu kitabı olmuş *Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı: Osmanlı Gazelinde Anlam ve Gelenek* ya da Mehmet Kalpaklı ile hazırladıkları *Sevgililer Çağı: Erken Modern Osmanlı-Avrupa Kültüründe Aşk ve Sevgili* işte böyle bir cesaretin ürünüdür.[2] Bu kitapları kadar bilinmese de en az onlar kadar, belki de onlardan da "asi" bir makalesi "Osmanlı Metin Çalışmaları: Geçmişe Meydan Okuma, Geleceği Tasarlama"[3] tam da böyle bir cesaretin ürünüdür. Osmanlı metin çalışmalarında başlangıcından günümüze kadar uygulanan yerleşik yöntemleri sorguladığı ve metin çalışmaları için dijital teknolojilerden yararlanarak bambaşka bir gelecek inşa edilebileceğini ortaya koyduğu bu "asi" makalenin kendi gibi "asi" bir de çocuğu var şimdi: *Baki Projesi*...[4] Bu makaleden yola çıkarak tasarlanan "asi" çocuk *Baki Projesi*'nin tohumları Washington Üniversitesi Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyeti Bölümü'nde misafir araştırmacı olarak Seattle'da bulunduğum 2016 yılında, Andrews'un yıllardır birçok öğrenci ve akademisyeni bir araya getiren çarşamba toplantılarından birinde, Osmanlı metin çalışmalarıyla ilgili sohbet ederken atılmıştı. O günden bu yana Andrews ve onun danışmanlığındaki bir ekip ile proje üzerine çalışıyoruz. Vefatından sadece 10 gün öncesine kadar da düzenli olarak yazış-

WALTER HOCA'NIN GERÇEKLEŞMESİNİ ÇOK İSTEDİĞİ "RÜYA" PROJELERİNDEN BİRİ OLAN *BAKİ PROJESİ* ULUSLARARASI İŞ BİRLİĞİ VE DİSİPLİNERARASI YAKLAŞIM ESASINA DAYANAN DİJİTAL BİR MODEL OLUŞTURARAK OSMANLI METİN ÇALIŞMALARININ ÇEHRESİNİ DEĞİŞTİRMEYİ AMAÇLIYOR.

Gene Seattle'daki çalıştaydan bir kare. Ben, Walter G. Andrews ve Mehmet Kalpaklı. Aylar süren çalışmalarımızın sonuçlarını aldığımız için olsa gerek mutlu görünüyoruz

malarımıza, toplantılarımıza, proje çalışmalarımıza devam ettik. Walter Hoca'nın gerçekleşmesini çok istediği "rüya" projelerinden biri olan *Baki Projesi* uluslararası iş birliği ve disiplinerarası yaklaşım esasına dayanan dijital bir model oluşturarak Osmanlı metin çalışmalarının çehresini değiştirmeyi amaçlıyor. Türkiye'de bir ilk örnek olma özelliği taşıyan bu proje de işte böyle bir cesaretin ürünüdür...

Sevgili Walter Hoca ile bundan sadece dört buçuk yıl önce Seattle'da başlayan yolculuğum, *Baki Projesi* ve Osmanlı metin çalışmalarının dijital geleceğine dair birlikte yazdığımız bir makaleyle[5] o günden bu yana kesintisiz devam etti. Walter Hoca, bu kısacık görünen süre zarfında bana, kişisel ve akademik hayatıma o kadar çok şey kattı ki şaşırmamak elde değil. Bazen bir ömür yanınızda olan insanlar sizden elini çeker, hiçbir şey eklemez hayatınıza, aksine sizden bir şeyler götürür. Walter Andrews gibi insanlar ise kısacık bir zaman diliminde size el verir, hayatınıza dokunur, pes etmenize izin vermez, sizi büyütür, cesaretlendirir, zenginleştiriverir. Şimdi daha iyi anlıyorum ki onun "başkalarına görünmeyen şeyleri görme" özelliği sadece metinlerle de sınırlı değilmiş, insan ilişkilerinde de akademik hayatında olduğu gibi ezberleri bozmuş, herkesin cesaret edemeyeceği, kolayına başaramayacağı bir şeyi başarmış: İnsan-

Seattle'daki çalıştayın 2. gününde "Baki Projesi" hakkında konuşuyorum. Herkes pürdikkat... Solumda Walter G. Andrews ve sağ tarafımda proje yürütücülerimizden biri olan sevgili arkadaşım Oscar Aguirre-Mandujano. Walter Andrews'un fikir babası olduğu "Baki Projesi"nin resmî temelleri bu üçlünün çarşamba sohbetleri sırasında atılmıştı

Osmanlı edebiyatının muhteşem ikilisi. Walter G. Andrews ve Mehmet Kalpaklı

ların o karanlık harabelerine, dehlizlerine, mahzenlerine girip içlerindeki hazineleri ortaya çıkarmış. Gidişinin ardından öğrencilerinin, meslektaşlarının, dostlarının, komşularının, genç ya da yaşlı farketmeksizin hayatının herhangi bir döneminde herhangi bir şekilde yolu onunla kesişmiş olan insanların anlattıklarına, yazdıklarına şöyle bir bakıyorum da herkes onu bambaşka bir yönüyle tanımış, bu bambaşka Walterlar birleşmiş Walter G. Andrews olmuş... Kimisi için usta bir marangoz, kimisi için Walter Dede, kimisi için Walter Bey, kimisi için en güzel ve eğlenceli çocuk oyunlarının senaristi, kimisi için akademik hayatını yönlendiren ilham kaynağı bir hoca, kimisi için her ihtiyacı olduğunda yardım elini uzatan eşsiz bir dost, kimisi için Osmanlı şiirinin Amerika'daki "asi" çocuğu, benim için hayallerimi gerçekleştirmeme yardımcı olan mucizevi bir el fakat herkes için hayatlarında derin izler bırakmış harika bir "insan" Walter Andrews... Kendisinin de söylediği gibi "Bir insan sadece bir insan ömrüne sahiptir... Ve bu belki de en iyisidir."[6] Fakat Walter Andrews gibi bazı insanlar bu tek ömre yüzlerce insanın ömrünü sığdırır...

Bundan birkaç ay önce Walter Hoca'nın hastalığını öğrendiğimde, onu ziyaret etmek ve bana eklediği her şey için bir kez daha şahsen teşekkür etmek için Seattle'a gitmeyi planlamıştım. Maalesef ki malum küresel salgın nedeniyle bu isteğimi gerçekleştiremedim ve ona söylemek istediğim her şey içimde kaldı, büyüdükçe büyüdü gidişiyle birlikte. Şahsen olmadı ama kaderde ona herkesin huzurunda teşekkür etmek varmış demek ki... Bu da beni bir nebze olsun rahatlatıyor. Sevgili Walter Hocam, her ne kadar seni uğurlamaya hâlâ gönlüm el vermese de biliyorum ki Osmanlı şiirinin saklı hazineleri, şair meclisleri, âşıklar, maşûklar, çemende açan kan kırmızısı güller, feryatlarını duyduğun, şarkılarını dinlediğin, dinlettiğin bülbüller de onları özgürlüklerine kavuşturduğun için sana minnettar. Bâkî'nin dediği gibi *"Seni seyr itmek içün reh-güzer-i gül-şende / İki cânibde turur serv-i hırâmân saf saf"*, belli ki sana teşekkür etmek istiyorlar, onları daha fazla bekletmek olmaz... Hayatıma büyülü ellerinle dokunduğun, hayallerimi gerçekleştirmem için ilham verdiğin ve bana kattığın her şey için çok teşekkür ederim... "Gül"e "Gül"e git Walter Hocam...

GÜLŞAH TAŞKIN - BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ,
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Walter G. Andrews, "Sebeb-i Telifler: Niçin Yazdım?", *Walter G. Andrews Kitabı: Osmanlı Şiiri İçin Bir Deniz Feneri*, (Ed. Atiye Gülfer Gündoğdu ve Servet Gündoğdu), İstanbul: İnsan Sanat, 2019: 151.

2 Kitapların İngilizce özgün isimleri sırasıyla *Poetry's Voice, Society's Song: Ottoman Lyric Poetry* ve *The Age of Beloved: Love and The Beloved in Early-Modern Ottoman and European Culture and Society.*

3 Walter G. Andrews, "Osmanlı Metin Çalışmaları: Geçmişe Meydan Okuma, Geleceği Tasarlama", (Çev. Veysel Öztürk), *Eski Metinlere Yeni Bağlamlar: Osmanlı Edebiyatı Çalışmalarında Yeni Yönelimler*, (Haz. Hatice Aynur, Müjgân Çakır, Hanife Koncu, Selim S. Kuru, Ali Emre Özyıldırım), İstanbul: Klasik, 2015: 36-58.

4 http://www.thebakiproject.org

5 Walter G. Andrews & Gülşah Taşkın, "The Fourth Wave: The Digital Future of Ottoman Manuscripts, Manuscript Transcription, Edition, and Textual Studies", *Âb-ı Hayât'ı Aramak: Gönül Tekin'e Armağan*. (Haz. Ozan Kolbaş-Orçun Üçer), İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2018: 345-372.

6 Walter G. Andrews, "Sebeb-i Telifler: Niçin Yazdım?", 152.

Bursa Halkevi Temsil Kolu Üzerine

UĞUR OZAN ÖZEN

KARAGÖZDEN İTİBAREN GELENEKSEL TİYATRONUN CAN DAMARI OLAN BURSA, 1879 YILINDA AHMET VEFİK PAŞA VE FASULYECİYAN KUMPANYASI İLE MODERN TİYATROYLA TANIŞIR. NE YAZIK Kİ, SAHNELENECEK OYUNLARIN ANKARA'DA BELİRLENDİĞİ BURSA HALKEVİ TEMSİL KOLU, ŞEHRİN YÜZYILLARDIR OLUŞTURDUĞU TİYATRO KÜLTÜRÜNÜ BURSALILARA AKTARAMAMIŞTIR.

Tomas Fasulyeciyan, yıllardır emek verdiği Osmanlı Tiyatrosu'ndan 1878 yılında ayrılıp, bir yıl sonra kumpanyasıyla Bursa'ya gelir. 1879 yılında Bursa valisi Ahmet Vefik Paşa'nın desteğiyle iki ay gibi kısa sürede tiyatro salonu açılır. Fasulyeciyan Kumpanyası, telif oyunlardan ziyade Ahmet Vefik Paşa'nın çevirdiği ve uyarladığı oyunları sahneler. Aynı yıllarda Ferâizcizâde Mehmet Şâkir Bursa'da ilk kez oyun yazar. Üç yıl boyunca bir avuç tiyatro seyircisine oyun sahnelenir. Bu tiyatronun en önemli özelliği ise başkent İstanbul'a yani merkeze bağlı olmamasıdır. Ahmet Vefik Paşa 1882 yılında valilik görevinden azledilince tiyatro himayesi de son bulur. Kısa süre sonra oyuncular Bursa'dan ayrılır. Mülkiyeti devlete ait olan tiyatro salonu 1890 yılında yeniden açılır. İstanbul'dan turne yapan kumpanyalar birkaç gün kullanır. Tiyatro 1916 yılında bakımsızlıktan çökerek tarihe karışır. 1920'li yıllardan itibaren yeni rejimin halka ulaşmasını kolaylaştıran iki sanat dalı vardır. İlki tiyatro,[1] ikincisi ise heykeldir.[2]

Bursa Halkevinde Mete temsili

Bursa 28 (Hususî muhabirimiz - den) — Halkevi temsil grupu burada dört gece ve üç gün Mete'yi yedi defa temsil etmiştir. Bu temsillerden biri yalnız köylülere tahsis edilmişti. Günlerce devam eden bu temsil hem büyük bir rağbete mazhar oldu, hem de muvaffakiyetle temsil edildi. Mete rolünü Hoca Alî zade mektebi başmuallimi Cemil Bey, Beyhan rolünü Emirbahari muallimlerinden Lâmia Hanım yapmış, diğer rolleri de muallim Nurettin, Hikmet, Bilâl Rıza, Şeref, Şerafettin, Taci, Sıtkı Beylerle Cemile Hanım temsil etmişlerdir.

Temsilin muvaffakiyetinde rejisör muallim Süleyman Beyin de dahli vardır. —*Musa*

***Cumhuriyet*, 3 Mayıs 1933.** Deniz Dalkılınç Arşivi

TEMSİL KOLUNUN KURULUŞU

Temsil Kolunun nasıl kurulduğundan ve ilk on yıl sahnelenen oyunlardan bahseden en önemli kaynak, Temsil Kolu Başkanı Turgut Simer'in[3] yazısıdır:

> 931 senesi, Türkocakların lâğvı üzerine 'Türkocağı temsil şubesi' namile teşkil ettiğimiz kolu da dağılmıştı. Birkaç gün sonra o zaman parti reisi olan Avukat bay Hulûsi Köymenden aldığım resmî yazı ile bu kolun parti himayesine alınması muvafık görüldüğü cihetle bademe Cumhuriyet Halk Partisi temsil şubesi namile faaliyete geçilmesi rica ediliyordu. Yekûnu otuzu bulan arkadaşlarla derhal işe başladık. Şu hale göre: Bursa Halkevi Temsil kolu Türkiye'de mevcut Halkevleri temsil kollarından bir sene evvel 12 Ağustos 931'de doğmuş oldu. O zamanlar Muhsin Ertuğrul nezareti altında İstanbulda açılmış olan tiyatro mektebinden tedris kitapları istendi. Mektepte tedris edilen kitapların matbu olmadığı cevabı verilerek maalesef temin edilemedi. Bilâhara bay doktor Münür Halil ve bay doktor Neşet Halilin de iştirak ettiği bu kol 19 Şubat 932 ye kadar çalıştı ve bu tarihte Halkevleri ihdas edilince Halkevine intikal etti. İlim, irfan ve medeniyetin temeli olan ve her inkılâpta ön safta koşan muallim arkadaşlar Halkevinin açtığı bu inkılâp çığrında da ön safa geçti, temsil koluna iltihak ettiler.[4]

Türk Ocağı Temsil Şubesi'nin ne zaman kurulduğu, hangi oyunları sahnelediği, kimlerin üye olduğu konusunda yüz yıl sonra dahi toz bulutu dağılmamıştır. Füsun Üstel, Türk Ocakları ile ilgili kitabında, 1926 yılında hazırlanan Türk Ocakları Mesâî Programı'nın "Tiyatro" başlığı altında yayımlanan bölümünden şöyle söz eder: "Mevcut sahne eserlerinin kifâyetsizliğini hatırlayacağınızı biliyoruz. Şimdiye kadar istifâde edilenler arasında bir intihâp yapabileceğiniz gibi muhtelif lisanlardan yeni sahneniz için ayıracağınız en sade temsil eserlerini de tercüme ederek bunları temsil edebilirsiniz. Ocaklılar arasından bir ufak temsil heyeti çıkarmak için bir emel-i mahsûs olmalıdır".[5]

Türk Ocakları'nın 1931 yılında lağvedilmesinden sonra, Temsil Şubesi fırkanın himayesine alınır. Yeni adı Cumhuriyet Halk Fırkası Temsil Şubesi olur. Türk Ocağı Temsil Şubesi'nde otuz kişilik bir grup oluşmuştur. Bu kişiler de fırkaya katılır. Simer, kaçının

Bursa Halkevinin faaliyeti

Bursa (Hususi) — Halkevimizin temsil kolu şehirdeki müsamere salonunda halka her hafta dört temsil verdikten başka millî günlerde, bayramlarda ve buna benzer umumî günlerde de köylerde ve şehirde muhtelif temsiller vermektedir. Son defa Ziraat mektebinde yapılan toprak bayramında; açığa kurulan sahnede halka gene bir temsil verilmiştir. Resim bu temsili seyredenlerden bir kısmını göstermektedir.

***Cumhuriyet*, 29 Mart 1937**
Deniz Dalkılınç Arşivi

erkek ve kadın olduğundan, oyuncu ve teknikte kaç kişinin bulunduğundan söz etmez. Eldeki bilgi sadece bir cümledir. Fırkaya dahil olan Temsil Şubesi'nin ne zaman kurulduğunu söyler: 12 Ağustos 1931.

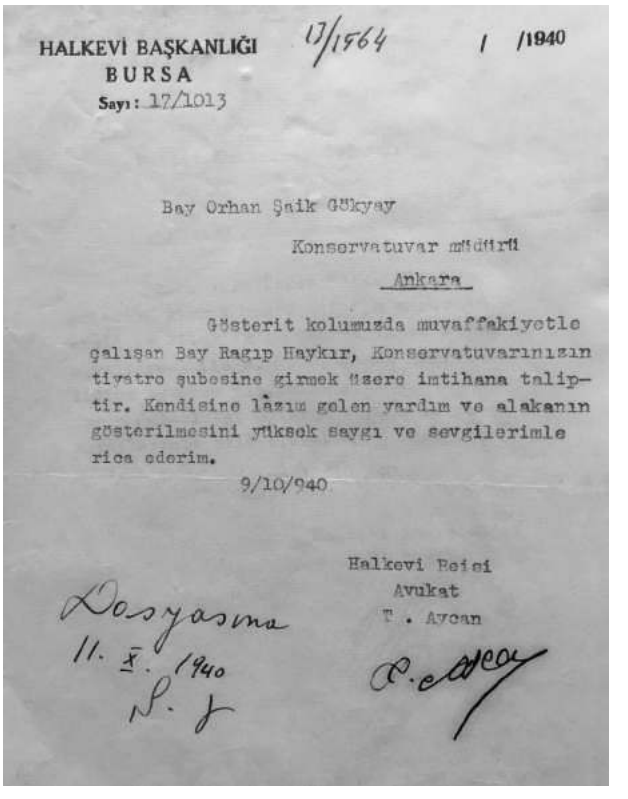
Temsil Kolu, 1914 yılında İstanbul Belediyesi'ne bağlı olarak faaliyete başlayan konservatuvardan (İstanbul Üniversitesi Devlet Konservatuvarı) tiyatro eğitimi için kitap ister, ancak kitaplar matbu olmadığı için temin edilemez. Otuz kişiden oluşan grubun eksiklerini fark edip tiyatro eğitimi almaya çalışması önemlidir. O yıllarda Bursa'da tiyatro eğitimi verecek kimse yoktur. Anladığımız kadarıyla Temsil Kolu üyeleri kitaplardan yararlanarak kendi kendilerini eğitmeyi planlar. Sonraki yıllarda kitap veya ders notu temin edilip eğitim yapıldı mı, yapıldıysa kimlerin ders verdiği konusunda kaynaklarda bilgi yoktur.

19 Şubat 1932'de Bursa Halkevi kurulunca fırkanın himayesindeki tiyatro, Halkevi'ne geçer. 1933 yılında yayımlanan *Halkevi Bursa adlı kitapta*[6] ve Sedat Ataman'ın kitabında Temsil Kolunun 12 Mart 1932'de kurulduğu belirtilir.[7]

TEMSİL KOLUNUN ÜYELERİ

Bursa Halkevi Temsil Kolunda, 1932-1951 yılları arasında, 85'i erkek ve 23'ü kadın olmak üzere toplam 108 kişi yer alır.[8] Turgut Simer makalesinde oyunlardan, oyunculardan, Temsil Heyeti ve Sahne İdaresi içinde yer alan kişilerden bahseder. Erkeklerin adını ve soyadını yazarken, kadınların çoğunun sadece adını yazar. Listedeki kişilerin çoğu aynı anda Temsil Kolunda yer almamış, farklı yıllarda katılmıştır. Adı geçen kişilerden sadece Ragıp Haykır profesyonel oyuncu olarak Devlet Tiyatroları'nda çalışmıştır.[9] Gazeteci Necati Akgün, Bursa gazetelerine onlarca oyun eleştirisi yazmıştır. Murat Akgün, Sedat Ataman, Şeref Erler, Hüseyin Nâzım Yücelt, Bülent Akkurt'un gazete yazıları veya kitapları olduğu için adları günümüze kalmıştır.

Erkekler: Abdullah Akgün, Murat Akgün, Bilâl Rıza, Necati Akgün, Nazif Akın, Bülent Akkurt, Mecdi Altınay, İhsan Altınay, Rıdvan Aral, Sedat Ataman, Kadri Atıl, Hilmi Barlas, Hakkı Boyer, Burhan Bey,

HALKEVİ BAŞKANLIĞI
BURSA
Sayı: 17/1013

17/1564 / /1940

Bay Orhan Şaik Gökyay
Konservatuvar müdürü
Ankara

Gösterit kolumuzda muvaffakiyetle çalışan Bay Ragıp Haykır, Konservatuvarınızın tiyatro şubesine girmek üzere imtihana talip-tir. Kendisine lâzım gelen yardım ve alakanın gösterilmesini yüksek saygı ve sevgilerimle rica ederim.

9/10/940

Halkevi Reisi
Avukat
T. Aycan

Dosyasına
11. X. 1940

Turhan Çalay Arşivi

Şakir Benöz, Adnan Fevzi Birsenli, Kemâl Bükmen, Ekrem Çalışkan, Fuat Bey, Nurettin Çetindiş, Osman Çetintaş, İbrahim Dosdoğru, Emin Bey, Faik Er, Fikret Er, İsmail Eren, Şeref Erler, Avni Ergücü, İsmail Esen, Nurettin Foça, Mazhar Gençkurt, İhsan Bey, İhsan Güçlüyıldız, Adil Gülen, Şevket Güler, Fevzi Gülgenay, Ragıp Haykır, Hayrettin Bey, Hasip Bey, Hikmet Bey, Hüseyin Bey, İbrahim Bey, Osman İşsevenler, Niyazi Kalender, Niyazi Karagöz, Fethi Karatürk, K. Kemâl, Emin Keskin, Mehmet Koçak, Nedim Koral, Adil Koşar, Hulki Kurtkaya, Mazhar Baba, Muzaffer Bey, Necati Bey, Nuri Bey, Kadri Oğuz, Ahmet Özpamuk, Hâdi Özsoy, Raif Bey, Ahmet Kara Saracoğlu, İsmail Sayıner, Şükrü Sezer, Necmi Bey, Turgut Simer, Nurettin Soyoğul, İbrahim Sözütemiz, Mustafa Şahlan, Hamit Şengöz, Hüseyin Şetman, M. Ali Talât, İhsan Tacar, Mahmut Tansaç, Mehmet Tezcan, Mustafa Topçu, Zeki Tunçer, İbrahim Udül, İhsan Uzer, Hasan Uzun, Kemâl Uzun, Mustafa Vodina, İsmail Yaparlar, Hüseyin Nâzım Yücelt, Zeki ve Ziya Beyler'dir.

Tayyare Sineması

Kadınların evlenip eşlerinin soyadlarını aldıkları göz önüne alındığında, Bursa'da veyahut bir başka şehirde sonraki yıllarda tiyatroyla ilgili ne yaptıklarını tespit etmek zordur.

Kadınlar: Adalet Hanım, Bedia Hanım, Cemile Hanım, Fahrünisa Hanım, Gülen Hanım, Hayriye Hanım, Hidayet Hanım, Huriye Hanım, Kıymet Hanım, Lâmia Hanım, Lütfiye Hanım, Muazzez Kutlay, Mahpeyker Hanım, Mürvet Hanım, Müfide Hanım, Nalân Ali Hanım, Pakize Hanım, Saadet Çırpan,[10] Safiye Hanım, Salise Hanım, Saniye Hanım, Sevim Hayatızengin, Zehra Hanım'dır.

Temsil Kolu üyeleri 1932-1936-1938-1939-1942-1944 ve 1950 yıllarında seçim yaparak Temsil Heyeti'ni (Komite) belirler. Aynı seçimde Sahne İdaresi (rejisör, makyaj, dekor ve gardrop sorumlusu) belirlenir. Konuyla ilgili eldeki bilgiler *Uludağ* dergisinde yer alan haberler olduğu için aydınlatılamayan birçok konu vardır. Temsil Kolu üyeleri kendi istekleriyle mi aday oluyordu, yoksa Bursa Halkevi yönetimi isimleri önceden belirliyor muydu? Sandık konarak gizli oyla mı seçim yapılıyordu? Yönetimin belirlenmesi sırasında tartışma oluyor muydu?

Temsil Heyetinde ve Sahne İdaresinde sadece iki kadın görev alır: Lûtfiye Şerifi ve Naciye Hanım. 36 erkeğin adı: Edip Rüştü Akyürek, Murat Alp, Sedat Ataman, Hüseyin Baştuğ, Halit Berk, Ali Ulvi Boysan, Cemal Bey, Ekrem Çalışkan, Nurettin Çetin, Hilmi Çevik, Derviş Edesen, Faik Erden, Şeref Erler, B. Kemâl Ermat, İsmail Esen, Fâkir Bey, İbrahim Bey, Münir Halil, Nedim Koral, Ali Küçük, Hulki Kurtkaya, Süleyman Nezihi, Hâdi Özsoy, Bilâl Rıza, Ahmet Kara Saraçoğlu, Şükrü Serener, Turgut Simer, Nurettin Soyoğul, Sadık Şendil, Mahmut Tansaç, Rüştü Tinyüce, İhsan Uzer, Faruk Üsküdari, Mustafa Vodina, Niran Yetmen, (Hüseyin) Nâzım Yücelt'tir.

Yönetimde yer alan kişilerden sadece üçü tiyatroyla ilgilenmeye devam eder. Sadık Şendil 1946-1951 yılları arasında Bursa'da yaşarken Temsil Koluna katılır. İstanbul'a döndükten sonra birçok tiyatro oyunu ve senaryo yazar. Şükrü Serener, Bursa'da doğmasına rağmen, tiyatroya Bursa'da değil, İstanbul'da başlar. 1926 yılında İstanbul'da Naşit Özcan'ın yönetimindeki Millet Tiyatrosu'nda, 1927 yılında Bursa'da Ahmet Güldürür ve Talat Bey'in Setbaşı'ndaki Şafak ve Açıkhava Tiyatrosu'nda, sonraki yıllarda Hafız İhsan'ın Ankara Opereti'nde ve 1970'li yıllarda ise Bursa Devlet Tiyatrosu'nda çalışır. Edip Rüştü Akyürek, 1957 yılında Bursa Devlet Tiyatrosu açılırken kaleme aldığı yazısında, Bursa Belediye Başkanıyken (1942-1946) 1943 yılında Bursa Belediyesi Şehir Tiyatrosu'nu kurmak için Muhsin Ertuğrul ile mektuplaştığını, haftada üç gün Bursa'ya gelmesi için anlaştığını ancak Belediye Meclisi'nin tiyatronun kuruluşunu onaylamadığını yazar.[11]

TEMSİL SALONU

Bursa Halkevi 19 Şubat 1932'de kurulduğunda kendine ait binası yoktur. Bu durum Temsil Kolu için de geçerlidir. Bursa Halkevi önce Türk Ocakları'nın da kullandığı Mustafa Necip Sokağı'ndaki "Setbaşındaki Aile Bahçesi binasının üst katında",[12] sonrasında Atatürk Heykeli'nin karşısındaki Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kullandığı binanın bir bölümüne geçer. Burası şubelerin çalışmalarına küçük gelince, Halkevi'nin ayrı bir binaya ihtiyacı olduğu düşüncesi ortaya çıkar. 1936 yılında Tayyare Sineması'nın partiye intikali düşünülür. Ardından Setbaşı Köprüsü'nün yanı başındaki Şafak Sineması'nın satın alınarak bazı değişiklikler yapılması planlanır. Şafak Sineması'nın istenen bina olamayacağına kanaat getirilerek yeni bir Halkevi binasının yapılmasına karar verilir. Halkevi binasının yapımı için ilk toplantı 23 Nisan 1936'da, ikincisi 1 Mayıs 1936'da yapılır. Projenin toplam bedeli 145.000 liradır.[13] *Cumhuriyet* gazetesinin 1 Ocak 1937 tarihli sayısında bin kişilik salon yapılacağı haberi verilir. Tiyatro mu yoksa sinema salonu mu yapılacağı söylenmez.

> Şehrimizde halkın yirmi bin lira yardımı ve hususî muhasebe ile belediyenin de yardımı ile yüz bin liralık yeni bir Halkevi binası yapılacaktır. Bu yeni binada 1.000 kişilik bir salon ve muhtelif çalışma odaları olacaktır. Yeni Halkevinin inşasına İlkbaharda başlanacaktır.

Bir sene geçer. Şefik Soyer'in Bursa Valisi olduğu dönemde (aynı zamanda CHP İl Başkanı) CHP binasının bitişiğinde bulunan Karacabey Kahvesi, Alaca

1 Haziran 1936 Mavi Yıldırım oyunu. Sağdan ikinci subay İhsan Uzer. Ender Uzer Arşivi

Mescit ve dükkânlar yıkılır.[14] İl Genel Meclisi ve Belediye Meclisi yarışma düzenler. Yarışmaya beş mimar katılır. Planlar CHP genel merkezine gönderilir. Jüri heyeti parti salonunda teşhir edilen planlardan ikisinin üzerinde durulmasına karar verdikten sonra, "Bunların mezc ve telif edilmesi kabil görülerek tercih ve kabulüne karar verildi" açıklaması yapılır. Abidin Martaş ve Münevver Belen'in hazırladıkları iki plân birinci seçilir.[15] Münevver Belen'in hazırladığı planın inşaatına başlanır. Halkevi binasının 19 Şubat 1939 Pazar günü 16.00'da temeli atılır.[16] Halkevi yönetimi, binayı 31 Ağustos 1939'da bitirmeyi planlar. Ancak yaklaşık bir yıl sonra, 15 Mayıs 1940'ta biter. Halkevi yeni binasına Temmuz 1940'da taşınır. İkinci Dünya Savaşı nedeniyle yeni binada spor salonu, sinema salonu, kütüphane, gazino ve parti teşkilatına ait kısımlar yapılamamıştır.[17]

Temsil Kolu 1932-1936 yılları arasında oyunlarını Tayyare Sineması'nda,[18] 1936 yılında Millî Sinema'da,[19] 1937 yılından itibaren ise Ulu Camii'nin doğusunda, Koza Hanı karşısındaki 450 kişilik Zevk Sineması'nda haftada bir kere oyun sahneler.[20] Zevk Sineması 1947 yılında yanınca Temsil Kolu salonsuz kalır.[21] Bu durum tiyatroyu olumsuz etkiler. CHP İl İdare Kurulu, Halkevi binasında eksik kalan bölümlerin tamamlanması için ihaleye çıkar. Aynı yıl inşaat başlar.[22] İki yıl geçer. İnşaat bitmez. *Uludağ* dergisinde Temsil Kolunun faal duruma geçememesinin nedeni açıklanır:

> Bay Sadık Şendil gibi çok kuvvetli ve değerli bir rejisörün bulunmasına rağmen temsil salonumuzun henüz inşası bitmediğinden, temsil vermek üzere kiralanmak istenen sinemaların bir iki gün evvel hazırlık yapmak için müsaade etmediklerinden ve fazla kira ücreti istediklerinden kolumuz faal bir duruma girememiştir. İnşaat bitince çok faal bir duruma girmesi için tedbirler alınmıştır.[23]

Darülbedayi 3 Mayıs 1949'da turne yaptığı sırada Temsil Salonu hâlâ inşaat halindedir. Vasfi Rıza Zobu şu yorumu yapar:

> Halkevi muazzam bir tiyatro salonu yapmakta. İskeleler sökülecek kadar daha ilerlememiş. Göründüğü kadarıyla sahne planı bilgili bir kafadan çıkmışa benziyor. İskeleler kalktıktan sonra temenni ederim ki, hem salonu, hem de sahnesi diğer Halkevi salonlarına benzemesin.[24]

Halkevlerinin 1951 yılında kapatılmasından sonra, burası Marmara Sineması adıyla 1957 yılına kadar faaliyetini sürdürür. Bursa Devlet Tiyatrosu 28 Eylül 1957'de açılınca tiyatronun ön adı Ahmet Vefik Paşa olur. Böylece şehrin tiyatro tarihinde yeni bir sayfa açılır.

OYUNLAR

Bir oyun farklı oyuncular, teknik ekip ve yönetmenin elinde yeniden şekillenirken sadece oyunun yazarı değişmez. Oyun bir başka şehirde/ülkede her sahnelendiğinde, kendi kültürünü o şehre iletir. Shakespeare'in Londra/İngiltere, Moliere'in Paris/Fransa, Çehov'un Moskova/Rusya ile bağlantısı en bariz örneklerdir.

14. yüzyılda Karagöz ile başlayan, sonrasında Ortaoyunu ve Meddahlık ile geleneksel tiyatronun can damarı olan Bursa, 1879 yılında Ahmet Vefik Paşa ve Fasulyeciyan Kumpanyası ile modern tiyatroyla tanışır. Ne yazık ki, sahnelenecek oyunların Ankara'da belirlendiği Bursa Halkevi Temsil Kolu, şehrin yüz yıllardır oluşturduğu tiyatro kültürünü dahi aynı şehrin halkına aktaramamıştır.

Bursa'da doğan ve Darülbedayi'nin en önemli oyuncuları arasında yer alan Behzat Butak'ın yazdığı

Akın oyunundan sonra oyuncular ve yöneticiler bir arada. Suna rolünde oynayan uzun saçlı kız Hatice Muazzez Kutlay Deniz Dalkılınç Arşivi

Ana oyunu 1936'da ve *Atillâ'nın Düğünü* 1943 yılında sahnelenmiştir. Ancak Turgut Simer'in yazdığı *Ak Akça* ve Bursa'nın ilk oyun yazarı Ferâizcizâde Mehmet Şâkir'in oyunları sahnelenmemiştir.

Temsil Kolu üyelerinin nerede doğdukları, ne zaman Temsil Koluna katıldıkları, o sırada hangi mesleği icra ettikleri,[25] hangi mahallede yaşadıkları gibi konular hâlâ karanlıktadır. Hangi oyunda kimlerin oyuncu ve teknik ekipte yer aldığı, oyuncuların nasıl belirlendiği, oyunların hangi gün sahnelendiği, kaç seyirciye ulaşıldığı, bilet satışının partide mi, Halkevinde mi yoksa oyun sahnelenen sinemanın gişesinde mi yapıldığı, seyircinin kaç lira ödediği soruları da cevap bekliyor.

Daha önce Turgut Simer'in kuruluşla ilgili yazdıklarını aktarmıştım. Son cümlede Temsil Kolunda öğretmenlerin ön planda olduğunu söyler. Gazeteci Sedat Ataman, 1938 yılında yayımladığı kitabında, 1933 yılında sahnelenen *Mete* oyunundan sonra, hevesli gençlerin yetiştirilmesine girişildiğinden söz eder.[26] 1932 yılında sahnelenen *Akın* ve 1933 yılında sahnelenen *Mete* oyunlarının künyelerinde Muallim Muazzez Hanım, Muallim Süleyman Bey, Baş Muallim Cemil Bey, Muallim Lâmia Hanım'ın isimleri yazılıdır.

Bursa Devlet Tiyatrosu 1971 yılında yerleşik kadroya geçinceye kadar şehrin tiyatroyla ilgili en önemli ikinci problemi kadın oyuncu eksikliğidir. İlk problemin tiyatro salonu olduğunu söylemek kimseyi şaşırtmaz. Turgut Simer makalesinde, "Kızlarımız muhitin dedikodusundan ürküyordu" diyerek kadın oyuncu sayısının neden az olduğunu açıklar. Kadınların meslek, evlilik veya bir başka şehre taşınma nedeniyle Temsil Kolundan ayrılmak zorunda kaldığını da unutmamak lâzım. Aynı makalede, 1932-1941 yılları arasında 66 oyunun 477 kere sahnelendiğini ve 233.250 seyirciye ulaşıldığını söyler.[27] Bu sayılar ilk

Hatice Muazzez Kutlay, Akın oyununda Suna rolünde
Deniz Dalkılınç Arşivi

anda gözünüze çok gelebilir. Farklı farklı 66 oyun değil, yıllar içinde aynı oyunların da sahnelendiği, genel toplamdır. Seyirci sayısı tek tek farklı kişiyi göstermez. Oyunların genel toplamıdır. 1936 yılında 8 oyun 48 kere sahnelenir ve 24.000 seyirciye; 1937 yılında 11 oyun 53 kere sahnelenir ve 26.500 seyirciye; 1938 yılında 10 oyun 191 kere sahnelenir ve 95.500 seyirciye; 1941 yılında ise 15 oyun 73 kere sahnelenir ve 36.500 seyirciye ulaşılır.

Parti ile devletin bir arada olduğu yapı, siyasi ve ekonomik olarak karar almayı kolaylaştırmıştır. Ancak şehrin tiyatro tarihi ve sosyolojisi göz ardı edilmiştir.

DİPNOTLAR

1 İdeolojinin tiyatroya etkisini anlamak için bkz. Esra Dicle Başbuğ, *Resmî İdeoloji Sahnede*, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
2 Atatürk Heykelleriyle ilgili araştırma için bkz. Aylin Tekiner, *Atatürk Heykelleri Kült, Estetik, Siyaset*, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
3 Gazeteci Necati Akgün, Turgut Simer'in "Ticaret Odası memurlarından" olduğunu söyler. Bkz. Necati Akgün, *Son 100 Yılın Bursa Olayları ve Anılarım*, Bursa: Ofset Matbaacılık, 1994, s. 23. Murat Akgün ise şöyle der: "Sıtma mücadelelerinde memur derlerdi" Bkz. Nahit Kayabaşı, "Beyazperdede Zaman" (Murat Akgün ile söyleşi, 26 Ocak 1999/11.30, Akkılıç Kültürevi), *Bursa Defteri*, Sayı: 1, Mart 1999, s. 98.
4 Turgut Simer, "Evimizin On Yıllık Temsil Çalışmaları", *Uludağ*, Şubat 1942, Sayı: 44, s. 24-25.
5 Füsun Üstel, *İmparatorluk'tan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997, s. 225.
6 *Halkevi Bursa*, Bursa: Bizim Matbaa, 1933, s. 2.
7 Sedat Ataman, *Bursa 1934 İl Yıllığı*, Bursa: Bursa Vilâyet Matbaası, 1934, s. 3, kısım 5.
8 Listeyi hazırlarken şu kaynaklardan yararlandım. Turgut Simer, "Evimizin On Yıllık Temsil Çalışmaları", *Uludağ*, Şubat 1942, Sayı: 44, s. 24-25; Nahit Kayabaşı, "Beyazperdede Zaman" (Murat Akgün ile söyleşi, 26 Ocak 1999/11.30, Akkılıç Kültürevi), *Bursa Defteri*, Sayı: 1, Mart 1999; Selâmi Üney "75. Yaşında Bursa'nın Tiyatro Alanında Yetiştirdiği Koca Çınar Şükrü Serener", *Doğru Hâkimiyet*, 13 Ocak 1982; Bülent Akkurt, *Salyangoz ve Tiyatro*, 1. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları, 2005.
9 Ragıp Haykır 1939 yılında Bursa Halkevi Temsil Koluna katılır. Aynı yıl, Bursa Halkevi Temsil Heyeti'nde rejisör olarak görev yapan Nâzım Yücelt'in yerine geçer. 1940 yılında görevini Ali Küçük'e bırakır. 1940 yılında Ankara Devlet Konservatuarı'nı kazanır. 1957-1960 yılları arasında Bursa Devlet Tiyatrosu'nda, 1960 yılından sonra İzmir Devlet Tiyatrosu'nda müdür olur. 1989 yılında vefat eder.
10 1963 yılına ait Bursa gazetelerinde, Turgut Simer'in ilk eşi Saadet Çırpan ve kızı Süheylâ Simer'in Bursa Oda Tiyatrosu'na katıldığı haberi yer alır. Ancak tiyatronun oyunlarında rol almamışlardır. Gazetede Bursa Halkevi Temsil Kolu ile ilgili şöyle denir: "Saadet Çırpan, bundan yirmi yıl önce Bursa Halkevinin temsillerinden başarılı roller oynamış ve eski Başvekil Refik Saydam tarafından bilhassa takdir edilmiştir." Hâkimiyet, 7 Eylül 1963; Konuyla ilgili diğer gazete haberleri için bkz. *Yeni Ant*, 8-13-15-21 Eylül 1963.
11 Edip Rüştü, Akyürek, "Ahmet Vefik Paşa Açılırken", *Yeni Ant*, 28 Eylül 1957.
12 Murat Atamalaca, "Halkevlerinin Kuruluş Yıldönümü Münasebeti ile Bursa Halkevi Çalışmalarına Ait Anılarım", *Bursa'nın Sesi*, 1 Mart 1975.
13 Şefik Refik Soyer, "Bursa Halkevi Güzel Bir Binaya Kavuşuyor", *Uludağ*, Nisan 1939, Sayı: 21, s. 2-3.
14 Halkevi "Bursa Halkevinin On Yıllık Tarihine Bir Bakış", *Uludağ*, Sayı: 44, Şubat 1942, s. 41-42.
15 Arkitekt "Bursa Halkevi Projesi", Mimar Münevver Belen, Sayı: 1, Cilt 1938-01 (85), s. 16.
16 *Uludağ*, Sayı: 21, Nisan 1939, s. 1.
17 Halkevi "Bursa Halkevinin On Yıllık Tarihine Bir Bakış", *Uludağ*, Sayı: 44, Şubat 1942, s. 42-43.
18 Oğuz Bora, *Feraizci-zâde Mehmet Şâkir ve Bursa Tiyatrosu*, 2. Cilt, Ankara: Devlet Tiyatroları Yayınları Belgeler Dizisi, 1987, s. 12.
19 Turgut Simer, "Evimizin On Yıllık Temsil Çalışmaları", *Uludağ*, Şubat 1942, Sayı: 44, s. 26.
20 Halkevi "Bursa Halkevinin On Yıllık Tarihine Bir Bakış", *Uludağ*, Sayı: 44, Şubat 1942, s. 40-41.
21 Burası iki kere yanmıştır. Raif Kaplanoğlu'nun hazırladığı kronolojide sinemanın 1928 yılında yandığıyla ilgili bilgi yer alır. Bu ilk yangındır. Bkz. Raif Kaplanoğlu, *Bursa Tarihi Kronolojisi*, 1. Baskı, Bursa: Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, 2012, s. 177; aynı bilginin yer aldığı bir başka kaynak için bkz. Kâzım Baykal, *Tarihte Bursa Yangınları*, Bursa: Emek Basımevi, 1948, s. 44.
22 Mine Akkuş, *Bursa Halkevi ve Uludağ Dergisi*, Bursa: Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, 2011, s. 76.
23 *Uludağ*, Sayı: 95, Mayıs-Haziran 1949, s. 15.
24 Vasfi Rıza Zobu, *O Günden Bu Güne*, 1. Baskı, Milliyet Yayınları, 1977, s. 657. Sadık Şendil salonun inşaatı bitmediği için Temsil Kolunun oyun sahneleyemediğini yazar. Bkz. "Halkevlerinin Temsil Kolları", *Ant*, 4 Mart 1950.
25 Turgut Simer, 1936 yılında sahnelenen *Mavi Yıldırım* ve *Hissei Şayia* oyunlarını anlatırken şöyle der: "... Kâmilen esnaf, çırak ve kalfalardan müteşekkil olan bu grup (...)" "Evimizin On Yıllık Temsil Çalışmaları", *Uludağ*, Şubat 1942, Sayı: 44, s. 26. Öğretmenler ve gazetecilerin dışında esnaf, çırak ve kalfalar vardır.
26 Sedat Ataman, *11 Eylül 1922-1938 Bursa Kurtuluşunun 16. Yıldönümü Hatırası*, Cumhuriyet Halk Partisi Yayını, 1938, s. 134. Bursa Halkevi üyelerinin çoğunluğu öğretmenlerden oluşmaktadır. Bkz. Mine Akkuş, *Bursa Halkevi* ve *Uludağ Dergisi*, Bursa: Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, 2011, s. 71-72-73.
27 Turgut Simer, "Evimizin On Yıllık Temsil Çalışmaları", *Uludağ*, Şubat 1942, Sayı: 44, s. 25 ve 30.